

NÉZŐPONTVÁLTÁS

Kilátó a tájban

Beke András

Témavezető: Balázs Mihály DLA

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Építőművészeti Doktori Iskola

Doktori értekezés, 2025

„Öröm előzi, hirtelen öröm,
ama szemérmes, szép anarchia!
Nyitott a táj, zavartan is sima,
a szélsíkálta torlaszos tetőkre,
a tenger kőre, háztetőre látni:
az alkonyati rengeteg ragyog.
Kimondhatatlan jól van, ami van.
Minden tetőről látni a napot.”¹

1 | Ideiglenes kilátó köddel. Alpokalja, Kendig-tető, 2020. december 20.
Saját fotó.

TARTALOMJEGYZÉK

ABSZTRAKT	6
ABSTRACT	8
TÉZISEK	10
THESES	12
I. FEJEZET: ÉPÍTMÉNY A TÁJBAN	15
II. FEJEZET: A KILÁTÓ TÖRTÉNETE	39
III. FEJEZET: KORTÁRS KILÁTÓK –NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	77
IV. FEJEZET: MAGYARORSZÁGI KILÁTÓK 1990 ELŐTT	109
V. FEJEZET: AZ 1990 UTÁN ÉPÜLT MAGYARORSZÁGI KILÁTÓK	147
UTÓSZÓ	173
MAGYARORSZÁG KILÁTÓINAK LISTÁJA	177
IRODALOMJEGYZÉK	188
KÉPJEGYZÉK	192
KÖSZÖNET	205
NYILATKOZAT	207
KILÁTÓS KÁRTYA	209
MESTERMUNKA	213

ABSZTRAKT

Miért építünk kilátókat?

Sokunk számára triviális dolog a kirándulás. Megmászunk egy hegyet és a csúcson álló kilátóba felmenve megnézzük a tájat. Ugyanakkor kilátó építése egy nehezen megközelíthető hegytetőre egyáltalán nem magától értetődő dolog. Hiszen hajlékot nem ad, hétköznapi tevékenységekre alkalmas teret nem hoz létre; csupán annyi haszna van, hogy ki lehet nézni a tájra.

Mi olyan érdekes a tájban, hogy nézésére mi, emberek ilyen nagy mennyiségű energiát mozgósítunk? Mit jelent a táj és mi a viszonya a természet fogalmával? A táj szemlélésének vágya emberi mivoltunkból fakad, vagy történetileg kialakult kulturális konstrukció eredménye? Miért építünk funkciótlan szerkezeteket amelyekből gyakorta konkrét látványosság nem látható; csupán a táj? Mit nevezhetünk kilátónak? Hogyan alakult ki az épülettípus és mi jellemzi a kortárs kilátóépítészetet? Miért építünk kilátókat?

Dolgozatom ezekre a kérdésekre fókuszál. Előbb a nézőpontváltás ősi építményeinek történetét, a táj fogalmának kialakulását és annak építészeti következményeit mutatom be. Ezek után pedig a kilátó, mint épülettípus történetét és jelenét foglalom össze, nemzetközi és magyarországi példákkal.

Kettősség

Hipotézisem szerint a kilátók helyzete kettős.

Egyrészt az ember természet feletti uralmát hirdetik. A természetet, mint alakítható anyagot és energiát hasznosítják, és ilyen minőségükben egyes régiók turisztikai életének katalizátorai, építészeti, szerkezeti, technológiai kísérletek és a játékoság terepei. A kíváncsiság szobrai.

Másrészt a természet uralmát is képviselik az ember felett. Céljuk ugyanis a nézőpont megváltoztatása a táj szemlélése érdekében. A létrehozott látványban pedig az ember a természet megmásíthatatlanságával, felfoghatatlanságával szembesülhet. Ebből a szempontból melankóliát hordozó, funkció nélküli jelek, ahol a létező dolgok állandósága és múlandósága egyazon időben tapasztalható meg; olyan ember által épített szerkezetek, amelyek a természet törvényeinek embertől független, minden értelmezhető cél nélküli létezését jelenítik meg.

E duális alaphelyzet miatt a kilátóra elsősorban az ember és a természet közti komplex viszony materializálódásaként tekintek.

A téma jelentősége

A kilátókhoz az általános építészeti projektekhez képest jóval kevesebb elvárás kapcsolódik, hiszen például épületgépészeti, energetikai, hanggátlási (stb.) igény velük szemben nem merül fel. Léptékük és beruházási költségük jellemzően kicsi, ezért gyorsabb reagálásra képesek az építészet nagyobb léptékű képződményeinél.

Mindemellett magukba sűrítik az építészetről való gondolkodás fontos témáit, például: (tartó)szerkezeti, téralkotási, formaképzési, kivitelezéstechnológiai innováció, funkcionalitás, biztonságérzet, rejtőzködés, magamutogatás, őszinteség, elhelyezés, környezeti terhelés, szépség, szabadság, melankólia, atmoszféra, elmúlás, időtállóság, presztízs, jelszerűség, újrahasznosítás, épített táj, közösség, közügy.

Mindezek miatt az építészeti kísérletezés szabad terepeként az innováció, a korszellem, a soron következő paradigmaváltások és az ember-természet viszony változásának (előre) jelzői tudnak lenni.

ABSTRACT

Why do we build lookout towers?

For many of us, hiking is a trivial form of activity. We climb a mountain and go up to the lookout tower at the top to see the landscape. However, building a lookout tower on a difficult-to-reach mountaintop is not something that comes naturally. After all, it does not provide shelter or create a space suitable for everyday activities; its only benefit is that you can look out over the landscape.

What is so interesting about the landscape that we, humans, mobilize such a large amount of energy to look at it? What does landscape mean and what is its relationship to the concept of nature? Does the desire to contemplate the landscape stem from our human nature, or is it the result of a historically developed cultural construction? Why do we build dysfunctional structures from which no real spectacle is seen; only the landscape? What can we call a lookout tower? How did this building type develop and what characterizes contemporary lookout tower architecture? Why do we build lookout towers?

My thesis focuses on these questions. First, I present the history of ancient buildings of perspective change, the development of the concept of landscape and its architectural consequences. Afterwards I summarize the history and present of the lookout tower as a building type, with international and Hungarian examples.

Duality

According to my hypothesis, the situation of lookout towers is dual. On the one hand, they proclaim man's reign over nature. They utilize nature as energy and malleable material. In this capacity

they are catalysts for the tourism of certain regions, in addition to being architectural, structural, technological experiments and fields of playfulness. They are models of curiosity.

On the other hand, they also represent nature's domination over man. Their goal is to change the perspective in order to contemplate the landscape. In this created view, man can confront the unchangeability and incomprehensibility of nature. From this perspective, lookout towers are melancholic, functionless signs, where the permanence and transience of existing can be experienced at the same time. They become man-made structures that display the laws of nature without any interpretable purpose, independent of their builder, the man.

This duality represents the main topic of the thesis, how lookout towers materialize the complex relationship between man and nature.

Significance of the study

Compared to general architectural projects, there are far fewer expectations associated with lookout towers, as there is no need for building engineering, energy, sound insulation (etc.) for them. Their scale and investment costs are typically small, so they are able to react faster than larger-scale architectural formations. In addition, they encapsulate important architectural and engineering topics, such as: structural and spatial design, form, construction technology, functionality, sense of security, hiding, exhibitionism, honesty, placement, environmental impact, beauty, freedom, melancholy, atmosphere, amortization, durability, prestige, symbolism, reuse, built landscape, community, public affairs.

For the above reasons, and for being a free field of architectural experimentation, lookout towers can be indicators of innovation and zeitgeist, predicting upcoming paradigm shifts and changes in the relationship between man and nature.

TÉZISEK

1. TÉZIS

Az újkor hajnalán a természet fogalma kétféle értelmezést kapott. Egyrészt használható anyag és energia, mely aktív viszonyokban materializálódik. Másrészt emberi szándékainkkal és felfogóképességünkkel szembeni ellenállás, amelynek metaforája a táj. A földfelszínen egy tekintet alá eső természeti képződmények sajátos egységgé történő összefogásakor jön létre táj, amelyben a szemlélő a természet ellenállásával, saját létének egzisztenciális kérdéseivel találkozhat.

2. TÉZIS

A tájépitmény az újkor elején kialakult építménytípus, amely semmi másra nem alkalmas, csak arra, hogy helyet teremtsen a táj szemlélésére és jelenlétével alakítsa a tájat. A természet kettősségének metszetében áll, mert létrehozása a természet anyagainak megmunkálásával jár, ugyanakkor célja a természet ellenállásával való találkozás lehetőségének megteremtése. E kettősség miatt az ó- és középkor magas építményeinek fő jellemzőjét – a földi és az égi kommunikáció egyazon épületben történő megteremtését – is magán viseli.

3. TÉZIS

Az első kilátók a follyk közül kerültek ki, később pedig a romantika korában a tájfestés szerepe mellett a kirándulások célpontját és a táj szemrevételezésének helyét is adták. A romantika elvágódó, esztétizáló attitűdjével épített kilátók jellemzően a történeti stílusok utánzását, középkori várkastélyok anyag- és formakészletét alkalmazták.

4. TÉZIS

A világiállítások a kilátóépítészeti új irányát teremtették meg azzal, hogy a toronyokat a fejlődésbe vetett hit szolgálatába állították. A XIX. század második felétől épült kilátók egy része ezért bár továbbviszi a follyk legfontosabb tulajdonságait, a tájalakítás és a táj szemlélésére alkalmas hely megteremtésének feladatát, ugyanakkor kiegészül a technológiai fejlődés, a kísérletezés és az újdonság bemutatásának attitűdjével. Innen ered a kortárs kilátók játékosága, szerkezeti, technológiai bravúrra törekvése és indikátor szerepe.

5. TÉZIS

A nemzetközi kortárs kilátóépítészeti két fő kategóriája a tájalakító, és a helyteremtő kilátó. Ezen kívül vannak olyan tájépitmények, amelyek bár nem kilátók, a kortárs tájértelmezés szempontjából fontosak.

6. TÉZIS

A magyarországi kilátók története a századfordulón kezdődik és a két világháború, valamint a rendszerváltás időszakai tagolják. A századfordulón turista szervezetek által emelt középkori megfigyelőtornyokat és várkastélyokat idéző szerkezeteket, a két világháború közt stílusban tervezést és a korai modern útkezelést, az ötvenes évektől pedig idővel kilátóvá alakuló távközlési-katonai toronyépítéseket láthatunk az egyedi példák mellett.

7. TÉZIS

A magyarországi kilátókészlet típus-, multiplikált- és egyedi kilátók csoportjaira osztható, ez utóbbi a klasszikus egyedi és a metamorf egyedi alcsoportokból áll.

THESES

1ST THESIS

At the dawn of the modern era, the concept of nature received two interpretations. On one hand, it is considered as substance and energy, which materializes in active relationships. On the other hand, it represents resistance to human intentions and perception, symbolized by the landscape. A landscape is created when natural formations on the earth's surface are brought together into a unique whole, in which the observer encounters the resistance of nature and the existential questions of their own being.

2ND THESIS

The landscape structure is a type of construction, emerged at the beginning of the modern era, that serves no other purpose than to create a space for the contemplation of the landscape and to shape the landscape with its presence. It stands at the intersection of nature's duality because it involves the processing of nature's materials, while its purpose is to encounter nature's resistance. Because of this duality, it also bears the main characteristic of the high structures of the ancient and medieval periods – the creation of communication between earth and heaven within the same building.

3RD THESIS

The first lookout towers emerged from follies, and later, during the Romantic era, they became destinations for excursions as well as places for observing and pausing the landscape. The Romantic era, with its longing and aestheticizing attitude, built lookout towers that typically imitated historical styles and used the materials and forms of medieval castles.

4TH THESIS

World exhibitions established a new direction for lookout tower architecture by putting towers within the service of development. From the second half of the 19th century, some of the lookout towers, while continuing the most important characteristics of follies – the creation of landscape design and places for landscape observation – were also infused with technological development, experimentation, and showcasing novelty. This is where the playfulness, structural and technological performance of contemporary lookout towers originate from, creating their role as indicators.

5TH THESIS

Contemporary international lookout towers can be categorized into two main groups: landscape-shaping and place-creating structures. Additionally, there are landscape structures that, while not being lookout towers, are still important in terms of contemporary landscape interpretation.

6TH THESIS

The history of viewing platforms in Hungary begins at the turn of the century and is divided into periods marked by the two world wars and the transition to democracy. At the turn of the century, medieval observation towers and structures reminiscent of castles were built by tourist organizations, while between the two world wars, there were both style-driven designs and early modern explorations. From the 1950s onwards, telecommunication and military towers gradually transformed into lookout towers, alongside unique examples.

7TH THESIS

The collection of viewing platforms in Hungary can be categorized into groups of types, multiplied, and unique lookout towers, with the latter consisting of classic unique and metamorphic unique subgroups.

„Amit akar az ember és amitől fél, az a változás.

De a csillagok végtelen állandóságukkal arra figyelmeztetnek, hogy lényegében úgysem változik semmi. Hogy mindaz amit remélünk s mindaz amitől félünk, alapjában lényegtelen dolgok. (...)

Hogy ma is önmagunk vagyunk, ezt mondják a csillagok, ha felnézünk rájuk rossz éjszakákon.

(...) Visszanéznak hű, közönyös fénnel, s azt mondják: az vagy, aki voltál, ne idegeskedj.”

Ottlik Géza: Csillagszórók az éjszakák

I. FEJEZET: ÉPÍTMÉNY A TÁJBAN

A vizuális kommunikáció építményei, a tájépitmény születése

A látás és a hallás az őskorban az emberfaj fő információ szerző csatornájává vált a szaglással, ízleléssel és tapintással szemben. Edward T. Hall Rejtett dimenziók című könyvében kifejti, hogy a látás előtérbe kerülése többek közt annak köszönhetően ment végbe, hogy az ember őseit a különböző környezeti hatások és a fajok közötti versengés a talajon élő állatból fákon élő állattá kényszerítette. Ez az életmód pedig éles látást követelt meg, a földön élő organizmusok számára fontos szerepet játszó szaglás és ízlelés jelentősége pedig mérséklődött. Hall gondolatmenete szerint a látás elsődlegessége tette lehetővé azt is, hogy az ember (elődjé) a zsúfoltságot egyre jobban elviselje, és ez a magyarázata annak is, hogy a későbbiekben kialakult művészeti ágak főként a látás és a hallás területén operálnak. Az elmélet szerint az emberiség történetének hajnalán a magasba kapaszkodás túlélési stratégiaként jelent meg, ami szorosan összekapcsolódott az információszerzés fő érzékszerével, a látással. Ezekben az időkben a már meglévő magas helyek meghódítása zajlott inkább (például fák, sziklaszirtek, hegyormok), kevésbé azok létrehozása, építése.²

2 Edward T. Hall, Rejtett Dimenziók, Gondolat könyvkiadó, Debrecen, 1980. Ford. Falvay Mihály. 74-75. oldal alapján.

2 | Tonina központi piramisa, Maya Templom, Mexikó, X. század
Fotó: J. Antonio Cruz Coutino

Amikor a mezőgazdasági forradalommal eljött az emberek helyhez kötött életmódjának kora, akkor a magas pontok létrehozása az emberi közösségek kialakításának és megmaradásának egyik fontos feltétele lett. Az első toronyszerű építmények a szemmagasság megemelésével tették lehetővé a vidék pásztázását, esetleges ellenség, tűzvész, vagy egyéb csapás közeledtének előrejelzését, illetve kijelölték a távol lévők számára az adott helyet, ahol az építmény állt. Másként fogalmazva e tornyok vizuális információt szálítottak távoli területek között, azaz szerepük alapvetően a távolsági kommunikáció volt. Az információ áramlása kétirányú: egyrészt az építmény felől a távolba halad, mert a magas építmény messziről látszik; másrészt a messzeségből a toronyban lévők felé érkezik, hiszen a toronyból messzire lehet látni.

Fontos látni, hogy a nagyobb ókori közösségek (pl. városok, városállamok) által kezdeményezett magas építmények építése nem pusztán a távoli területekkel történő gyors, kétirányú kommunikáció érdekében történtek; e pragmatikus előnyök mellett a vallás, mint emberi társadalmakat összetartó civilizációs vívmány szintén fontos szerepet kapott. A fizikai, „természeti/földi” védelmi feladatok mellett a szellemi, „természetfeletti/égi” biztonságérzet megteremtése is fontossá vált. Ezt a szerepet pedig – a rítusok, szertartások helyszíneként – szintén a magas (helyekre emelt) építmények vállalták magukra. Így a horizontális információáramlás mellé a vertikális kommunikáció (pl. istenségekkel) feladata is ezekre a létesítményekre hárult. Az ókori közép- és dél-amerikai piramisok, például Teotihuacan vagy Toniná esetében látható ez a mintázat: épp oly fontosak (ha nem fontosabbak) voltak a temetkezési, áldozatbemutató és egyéb vallási célok, mint a térbeli pozíció megváltoztatása, azaz a szemlélő horizontjának emelése által biztosított védelmi szerep.

A bibliai Bábel tornyának története szintén a vallás, az emberek nagy számú együttműködése és a toronyépítés összefüggéseinek emlékét őrzi. A sikertelen vállalkozásnak az elbeszélés szerint nem az lett a következménye, hogy a közeledő külső ellenség toronyépítmény híján észrevétlenül maradt, és a hódító sereg az amúgy egységes

3 | Erdőtemplom, XIII.-XVI. század. Prázmár, Erdély
Fotó: kirandulastippek.hu

4 | Erdőtemplom, XIII.-XVII. század. Szászhermány, Erdély
Fotó: Civertan - Wikipedia

közösséget legyőzte, hanem az, hogy a társadalom felbomlott, mert tagjai egymást nem értették meg. A feltárt torony maradványai, az Istar Kapu és az őket összekötő út kialakítása szintén ugyanezt a kettősséget példázza.³

Az ókor toronyszerű építményei tehát egyrészt katonai (földi), másrészt vallási (égi) kommunikáció bonyolításával váltak a társadalmi összetartozás megteremtésének fő eszközeivé, axis mundi-jává.⁴ A fizikai és szellemi biztonságérzet egyazon építmény általi megteremtése a középkorban létrehozott vertikumok, így templomok, szentélyek, minaretek sokaságának esetében is megfigyelhető. A középkori Európában például az erődtemplomok éppen úgy az Istennel való találkozás helyei voltak, mint valós védelmet nyújtó épületek. Látható tehát, hogy a középkor végéig a magas építmények az építési, védelmi technológiák és vallási tartalmak változásait követték, azonban alapvető céljuk és szerepük mindvégig megmaradt: erősíteni a társadalmak szereplőinek biztonságát égi és földi irányban egyaránt.

3 A bibliai Babel tornyát – más néven: Étemenanki – Babilonban, a mai Irak területén tárta fel Robert Koldewey, tizenöt éven keresztül, 1899 márciusától kezdve. A régészeti munkálatokban 200-250 ember dolgozott nap mint nap, télen és nyáron, és az ott található templom mellett az Istar Kaput és a két építményt összekötő utat is kiásták. Az összekötő út érdekessége, hogy amellet, hogy a templom istenének, Marduknak a felvonulási útjaként épült, a város katonai védelmének részét is képezte. Mindkét oldalról magas falak szegélyezték és a külvároستól egészen az Istar Kapuig tartott, így az esetleges ellenség csak ezen az úton keresztül tudott volna előre nyomulni a város belseje felé. Az út falain fenyegető isten-állatok (oroszlán, bika, sárkány) néztek szembe az úton haladókkal, mai tudásunk alapján rekonstruálható, hogy megfélemlítés céljából. Forrás: Michael John Seymour: The Idea of Babylon: archeology and representation in Mesopotamia. Doctoral thesis. UCL (University College London), 2006. 14-16. oldal – Interneten elérhető: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1445913/> megtekintve: 2022. 11. 02.

A kaput Walter Andrae állította össze (restaurálta) a Berlini Pergamon Múzeumban, mely ma is látható. Lásd pl: <https://www.smb.museum/en/exhibitions/detail/from-fragment-to-monument/> megtekintve: 2022. 11. 02.

4 „Axis mundi” magyar fordítása: „Világtengely”. A fogalmat az 1950-es években Mircea Eliade vezette be, a földet és a mennyet összekötő természetes (pl. hegy, fa stb.) vagy mesterséges (pl. minaret, zikkurat, templomtorony stb.) elemet érti alatta.

Az újkorban a szekularizáció, a reformáció, a polgárosodás és a felvilágosodás hatásai, a nagy földrajzi felfedezések új tájainak megismerése, a magántulajdon megjelenése és felértékelődése, az ipari forradalmak eredményei e magas épületek helyzetét alapvetően változtatták meg. Az addig egyazon épületben megjelenő horizontális és vertikális kommunikáció különálló épületek sajátja lett, és az egyes irányokra specializált magas építmények jelentek meg. E folyamat eredménye az, hogy ma a templomra nem tekintünk technológiai toronyként, ahogy például a világító- és rádióadó tornyok sem töltenek be vallási funkciókat.

A kommunikáció irányának és módjának specializáltsága az újkori magas építmények nagy része esetében megfigyelhető, azonban fontos látni, hogy ezzel párhuzamosan kialakult egy olyan építménytípus, amely képes volt továbbra is egyazon építményen belül létrehozni az égi és a földi irányultságú kommunikációt. Ennek fő oka a táj átértékelődése és a természet fogalmától való elkülönülése. A táj szemlélésének újfajta gyakorlatai, például a kirándulás, mint szabadidős és kontemplációs tevékenység megjelenése (pl. Petrarca kirándulása⁵), a természet tájként való értelmezése a (tájkertek kialakulása), valamint a tájjal foglalkozó művészeti ágak átalakulása

5 Francesco Petrarca az első, akiről fennmaradt, hogy csupán az élmény, a látvány, az érzés kedvéért mászott meg egy hegyet. Lásd pl: „Az elsők, kik kezdik megérteni az Alpesek szépségeit, a renaissance klasszikus földjéről indulnak ki. Petrarca (1304-1374) felmegy a Mont Ventouxra, hogy a természet szépségeiben gyönyörködjen.” (Dr. Jankovics Marcell: Az alpinizmus (hegymászás) története és szerepe a művelődéstörténetben, A népszerű főiskolai tanfolyam kiadványa, 1910/11 – i. sorozat, XCVI).
Petrarca 1336 április 26.-án kelt levelének elején így fogalmaz: „az a vágy ösztökélt csupán, hogy (...) egy olyan csúcsot láthassak, amelyik magasságáról híres” (Petrarca-levél, 1. Bekezdés, https://latomus.eoldal.hu/cikkek/Klasszikus_levelek/Petrarca_Ut_a_Mont_Ventoux-ra.html megtekintve: 2023. 01. 31.).
A költő önmaga számára is új élményként írja le a Mont Ventoux csúcsára vezető túrát és az élet küzdelmeihez hasonlítja a hegymászást; a testi és a lelki megpróbáltatásokat párhuzamba állítja egymással. Nemcsak fizikailag éri el tehát a csúcsot, hanem természetfeletti magasságokba is emelkedik közben. Levelében alapvetően a középkor kettős természetfelfogását körvonalazza, miszerint az egyfelől bűnös élvezetek forrása, így kerülendő, másfelől viszont isteni teremtmények összessége, így megfigyelésre érdemes. Ez által mintegy megelőlegezi a természet és a táj fogalmának későbbi különválását.

és új műfajok megjelenése (pl. tájkép, tájlíra, tájleírás, stb.), a táj szemlélésére alkalmas helyek és építmények igényét támasztotta. Ezt az igényt pedig vallási tartalmaktól mentes fedett-nyitott/zárt terek, építmények (gloriette-k, folyó-k, belvedere-k, múromok, kilátók) töltötték be, amelyeket összefoglalólag *tájépítményeknek* neveztem el.

A tájépítmény olyan emberkéz által létrehozott építmény, amely semmi egyébre nem hivatott, mint a táj alakítása, valamint helyszín biztosítása a táj szemlélésére. Fontos tulajdonsága, hogy az ó- és középkor magas építményeinek fő jellemzőjét – a földi és az égi kommunikáció egyazon épületben történő megteremtését – magán viseli. A horizontális vizuális kapcsolat működési mechanizmusa hasonló az ókor magas építményeihez, hiszen ezen építmények is arra hivatottak, hogy messziről látszódva fókuszot teremtsenek, illetve, hogy belőlük kinézve messzire lehessen látni. Az égi kommunikációs irányt pedig a táj szemlélésre való alkalmasság igénye hordozza, amennyiben a kontemplációban az ember a világ alapvető rendjével és az abban elfoglalt saját helyzetével találkozhat. A különbség a földi kommunikáció esetén az, hogy a tájépítmény már nem katonai megfontolásokat, illetve egyes konkrét objektumok megfigyelhetőségét célozza, hanem a tájnak, mint a látómező egészének láthatóságát teremti meg. Az égi kommunikáció tekintetében pedig a tájépítmény bár a vallásokhoz hasonlóan a természetfeletti való találkozásra hív, azonban nem vallási ceremónia, hanem a tájban való elmerülés, szemlélődés által. A tájépítmény építésének célja ezért alapvetően nem a társadalom összetartozásának erősítése, mint a korábban emelt magas építmények esetén láttuk, hanem helyteremtés a táj szemlélésre, amely inkább individuális aktus.⁶

6 Megjegyzendő, hogy a tájépítmények – és különösen a kilátók – története tehát nem az alacsonyabbtól a magasabb szerkezetek felé vezető folyamatról, hanem a távoli területek és az építmény közti vizuális kommunikáció (ki) alakításáról szól. Éppen ezért előzményük nem keresendő a felhőkarcolók magasba törő ambícióegyüttesében, hanem – ahogy láttuk – a helykijelölésre, a hatótáv növelésére, a biztonság megteremtésére optimalizált ó- és középkori magas építmények világában. Ennek oka, hogy bár a technológia fejlődésével

Felmerül a kérdés: hogyan képes a táj a horizontális és a vertikális kommunikáció elemeit egyaránt magába sűríteni, illetve miért és hogyan vált olyan fontossá, hogy szemlélésére az újkor hajnalán külön építménytípus jött létre?

A táj fogalmának elkülönülése

A kérdés tisztázásához a táj jelentését, a fogalom keletkezését, és legfontosabb tulajdonságait érdemes áttekinteni. Mivel Radnóti Sándor: *A táj keletkezéstörténete* című, 2022-ben megjelent meggyőző és igen alapos kötetében részletesen bemutatta a folyamatot, ebben a témában alapvetően rá hagyatkozom.⁷

Radnóti gondolatmenete szerint a táj fogalmának kialakulása történeti folyamat, amely kulturális konstrukció, és meglepően kései vívmány. Definíálását 1801-ben Karl Wilhelm Friedrich von

a hétköznapi, funkcionális épületek magasba történő terjeszkedése is megindult (pl. felhőkarcolók, toronyházak építése), azonban ezek kevésbé az ősi magas épületek kommunikációs törekvései mentén hódították meg a magasságot. Az ilyen típusú épületek sokkal inkább a magasra építés újdonsült technológiai lehetőségét aknázták ki. Ennek természetesen látszólag köze van a „magasra építés” vágyának bábeli indítékához, azonban nagy különbség van az isteni magasságba való eljutás célja (ha az az Istennek nem tetsző módon, gögből is történik), és az embercsoportok egymással versengő attitűdje közt. Az ősi magas épületek, (később aztán a kilátók) magasba törekvése a táj láthatóvá tételének igényét szolgálja, a meghatározott használatú magas épületek (pl. lakóházak, irodaépületek) ezzel ellentétben a magasságot az alapterület és a hasznon maximalizálásának, a presztízs kialakításának eszközeként alkalmazzák. A kilátás ez esetben mintegy melléktermékként jön létre csupán, ami az eladhatóság és a luxus meghatározható paramétereként beépül a beruházás egyéb mutatószámai közé. Éppen ezért korunk felhőkarcolóinak, és toronyházainak története nem folytatása az ősi magas építmények világának, inkább a földszintes házak magasított verzióiként tekintek rájuk; az alacsony és magas verziók közt belső, lényegi különbség nem mutatkozik.

7 Radnóti Sándor: *A táj keletkezéstörténete*, Atlantisz, Budapest, 2022.

Schlegel, a német romantika filozófusa készítette elő,⁸ majd több, mint egy évszázaddal később, 1913-ban Georg Simmel írta le: „Táj, állítjuk, akkor jön létre, amikor természeti jelenségeknek a földfelszínen kiterjedt egymásmellettségét sajátos egységgé fogjuk össze, amely eltér attól, ahogyan az okságilag gondolkodó tudós, a vallásosan érző természetimádó, a teleológiai irányultságú szántóvető vagy stratégia ugyanezt a látóteret átfogja”.⁹ A XX. század derekán Joachim Ritter, német filozófus a fentiekkel egybehangzóan, a természetben élő, illetve az azt esztétikai attitűddel szemlélő ember nézőpont-különbségét alapul véve így definiálta: „a táj az a természet, amely látványban egy érző és érzékeny szemlélő számára esztétikailag jelenvaló”.¹⁰ Esztétikailag; azaz a szépség keresésének vágyával nézett természet táj, míg a valamely céllal nézett természet nem az. Nem a nézett dolgokon múlik tehát, hanem a néző attitűdje határozza meg, hogy a látott valóság tájjá válik-e, vagy sem.

A természet fogalma így kettős jelentést kap. Egyik az ember érdekek által vezérelt tekintete alá eső földfelszín-részletet jelöli (aktív viszony), míg a másik a horizonton helyet foglaló, együtt látott és érdek nélkül szemlélt objektumok összessége, amelyet tájnak nevezünk. A folyó a kereskedő számára útvonal, melyen az árucikkek szállíthatók, a karavánok számára a sivatag leküzdendő akadály: e szereplők a természet felé aktivitással fordulnak ezért nem

8 „A gondolkodó és cselekvő ember számára az az összeolvadó látszat, amely a tulajdonképpeni táj, meghatározott tárgyak elkülönítésébe megy át; ... A kilátásban a földművelő, az ásványtudós, a földmérő, a tábornok mást és mást lát; csak a muzikális [azaz műzsai] hangulatú ember számára van jelen.” vö: Oldal August Wilhelm Schlegel, (1963 [1801]): *Die Kunstlehre*. Stuttgart: Kohlhammer, 177. In: Radnóti: Simmel és a táj, 11. Oldal.

9 Simmel, Georg (1990 [1913]): *A táj filozófiája*. In uő Velence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások. Budapest: Atlantisz-Medvetánc, 99–110. Megjegyzendő, hogy Radnóti Sándor „vakfoltként” jellemzi Simmel felsorolásában a „vallásosan érző természetimádót”, amennyiben őt épp az a kontemplatív viszony fűzi a természethez, amelyről a táj szemlélése esetén szó van, és nem az aktív viszonyulás, amely viszont a többi felsoroltat jellemzi. Radnóti: Simmel és a táj, 9., 12. Oldalak

10 Ritter, 138-139. Oldal.

válík tájjá a környezetük. Akkor válik csak azzá, amikor az ember gyakorlati cél nélkül „szabadon” élvező szemlélődésben fordul felé, és önmagát keresi a természetben.¹¹

Az elkülönülést az aktív és a kontemplatív viszonyulás különbsége hozza létre, amely a „vita activa” (cselekvő) és a „vita contemplativa” (szemlélődő) életmód kontrasztjában is megragadható. Az antikvitásban és a középkorban a szemlélődő életnek nagyobb értéke volt a „vita activa”-val szemben, azonban az újkorban ez megfordult, és az aktív életnek támadt nagyobb jelentősége; a szemlélődés háttérbe szorult. Az újkor hajnalán a táj filozófiai problematikájának fókuszba kerülésével a kontempláció újra felértékelődött; mert „csak az tud a tájban tartalmat találni, megrendülni, jelentőséget látni aki szemlélődik, aki a szemléletben merül el”.¹²

11 Érdességként megjegyzem, hogy Kisberzsényi-Nagy György hasonló képpen tekinti a tájat. 2017-es DLA-tanulmányának elején a táj és a természet fogalmát egymástól különállóként mutatja be: „fontosnak tartom, hogy a táj nem természet” (6. oldal), majd így ír a tájról: „Az emberi jelenlétben keletkezik a táj, ezért valamilyen esztétikai minőséget is hordoz.” (szintén 6. oldal). Bár az „esztétikai minőség” ellenében – Radnóti Sándor meggyőző érvei nyomán – az egzisztenciális jelentőségű kontemplációt tarthatjuk a tájfogalom különállásából származó legfontosabb alapélménynek, belátható, hogy a Kisberzsényi-dolgozat – egészét tekintve – nem az esztétizálásról, sokkal inkább az aktív és a kontemplatív, azaz a természet (kert, benne ház) alakításának és a táj szemlélésének egymás mellettségét dolgozza fel. Ilyen értelemben az egzisztenciális jelentőségű tájértelmezést illusztrálja, bemutatva a természet és a táj elkülönülését az emberi létezésben.

12 E bekezdés tartalma Radnóti Sándor: A táj. Adalékok filozófiai és történelmi fogalmához c. 2020. 02. 17-én elhangzott MTA székfoglaló beszéde alapján. Lásd az előadást 12.29-től. <https://www.youtube.com/watch?v=FTkIN8j2Y5A> megtekintve: 2023. 01. 26.

Az emberi aktivitás szemszögéből vizsgálva a természet kétféle meghatározását Márkus György írta le, mely szerint a természet egyrészt alakítható anyag és energia, amely emberi aktivitásaink eszköze, másrészt ellenállás, ami a természet embertől független működésében, a természet törvényeinek és a létező világ egzisztenciájának tényében látható.¹³

Radnóti szerint a Márkus György által leírt természetnek, mint ellenállásnak „képe és metaforája a táj”¹⁴, amennyiben a világegyetem végtelensége, a természet törvényeinek ember fellett állása jelenik meg benne. E szerint azonban a tájra olyan fogalomként kell tekintenünk, melyre a Ritternél olvasható esztétikai alapokon nyugvó különbségtétel nem vonatkozik kellő mélységben, azaz nem (pusztán) esztétikai, sokkal inkább egzisztenciális kontemplációról van szó, melyben a szépség keresésének helyét átveszi a lét alapvető kérdései.¹⁵

13 „[a] természet (...) amikor az emberi tevékenység lehetőségeinek segítségével értelmezik, szükségképpen ellentétes meghatározásokat kap, melyek szembeállíthatók egymással. Egyfelől megformálható anyag és hasznosítható energia; mivel nincs saját célja, képlekeny anyag amely a mi céljainkra formálható, ... Másfelől általános elnevezés mindarra, ami ellenáll a szándékainknak, egy olyan végtelen hatalom neve, amelynek kérlelhetetlen törvényei felette állnak akaratunknak és a maguk teljességében kívül esnek felfogóképeségünk határain – vagyis a természet éppenséggel kivonja magát ellenőrzésünk és irányításunk alól.” Márkus György: A „kultúra antinómiái”, in Márkus Gy.: Kultúra, tudomány, társadalom. A kultúra modern eszméje. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017. 780. oldal Ford. Erdélyi Ágnes. in: Radnóti, 78. oldal. Márkus György írása on-line is elérhető (más fordításban, mint a könyvben megjelent, fordító megjelölése nélkül): <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00010/01.htm> megtekintve: 2023. 03. 01.

14 Radnóti, 78. oldal

15 Vö: Radóti Sándor: A táj. Adalékok filozófiai és történelmi fogalmához. 2020. 02. 17. 21.05-től. <https://www.youtube.com/watch?v=FTkIN8j2Y5A> megtekintve: 2023. 01. 26. Továbbá: „követem Rittert abban, hogy a lényegi és jelentős tájélmény kontemplatív természetű, bár abban nem, hogy ez föltétlenül kompenzáció, méghozzá esztétikai kompenzáció lenne. Az »egész természet« utalás megsemmisíti az esztétikai differenciát, ... [e]zért tartom elsődlegesnek a táj egzisztenciális kontemplációját.” Radnóti, 79. Oldal.

Éppen ezért a táj leírására kevésbé a szép, inkább a fenséges fogalma alkalmas. Radnóti Sándor a témában Edmund Burke (1729-1797) gondolatát jelöli irányadónak, mely szerint a két fogalom nemcsak különböző, hanem ellentmondó jelentésű: „a szép és a fenséges kizáró szembeállítás egymással Burke spekulatív konstrukciója”, melynek használatával „a társadalmi és az önfenntartó magatartás megszüntethetetlen dualitását rögzítette”.¹⁶ A fenséges nem szebb a szépnél, hanem éppen a szép ellentéte: olyan extatikus hatáskomplexum, mely az emberi lét alapkérdéseit feszíti. Megélésének alapvetően kétféle hatásmechanizmusát láthatjuk: „[a] modern tájérzés ... két alaptípusa közül az egyik az öröm, ... a másik ... a rémület”.¹⁷ Ezt a hatást pedig bármely típusú táj képes közvetíteni, megjegyzendő azonban, hogy az óceán horizontja, a hegy(ség) rémisztő tömege és az égbolt – különösen a csillagos ég – végtelenje a három legtöbbet idézett táj.¹⁸

Fontos kérdés az is, hogy a táj különválásának folyamata miért csak a XVI. század elején következhetett be, hiszen ezek a látványok a kezdetektől hozzáférhetőek voltak. A kései időpont magyarázatát szintén Ritterre hivatkozva adja meg Radnóti. Arisztotelésznel és követőinél ugyanis a „Kozmosz” (azaz: világregd) helyén a „természet” állt. Ez alatt a teljes természetet értették, minden létezővel együtt, amely a „teória” tárgya volt. Szemlélésének filozófiai jelentősége éppen az, hogy ez által a szellem nemcsak a látható dolgokról elmélkedik,

hanem a mindent átfogó „egész” és „isteni” felé fordulhat. „A filozófiai teória talaján nincs a szellemnek alapja egy önálló, a fogalmi megismeréstől különböző szerv kialakítására”, azaz a tájfogalom elkülönítésére, a „teória” ugyanis „minden érzékelhetőt – a szépet is – hatalmánál fogva magában foglal”.¹⁹ A tájfogalom individualizációja akkor következik be, amikor a teoretikus szellem már nem tudja átfogni a mindenséget, az „egészt”, így esztétikai minőségben egészíti ki, kompenzálja a teljességgel való foglalkozás töredékessé válását (kompenzációs elmélet).²⁰

E kompenzatorikus értelmezéssel az is érthetővé válik, hogy miért keresünk hiába különálló tájképeket, tájfestészetet, tájleírásokat az antikvitásban, vagy a középkorban és miért csak az újkor elején jelentek meg. Ugyanígy igaz ez a tájépitményekre is, amelyek kialakulását alapvetően táj különállósága katalizálta és amelyek egyedülállósága abban is megmutatkozik, hogy a kétféle természetértelmezést egyszerre képesek megjelteni.

A tájépitmény a két természetfogalom metszetében

A tájépitmények a természet kettős értelmezésének metszetében helyezkednek el, ahogy az ősi magas építmények is a föld és az égi kommunikációt egyszerre kezelték. Egyrészt a tájépitmények építésének mozgatórugója a táj szemlélésének vágya, amely - fentiek alapján - az egzisztenciális kontempláció lehetőségét nyitja meg. Ezért a tájépitmények eredendő lényege nem (egyszerűen) a természet szépségének felmutatása; épp ellenkezőleg: paradox módon a természet ember feletti uralma, a természet ellenállása az, ami általuk hozzáférhetővé válik és a fenségesség érzése nyomán örömet, vagy rémületet kelt. Építésük tehát ennek az élménynek alárendelt aktus.

16 Radnóti, 105. oldal

17 Uo. 91-92. Oldal. Radnóti az öröm alaptípusára Pilinszky: Aranykori töredék c. versét hozza: „Kimondhatatlan jól van, ami van. Minden tetőről látni a napot.” A rémületre és a véges emberi lét megélésére pedig, több példát is hoz, köztük például Blaise Pascal: Gondolatok c. gyűjteményéből a 206. bekezdést: „E végtelen térségek örök hallgatása rettegéssel tölt el.” Megjegyzés: a fenséges élménye elemi erővel jelenik meg Ottlik Géza: Csillagszórók az éjszakák c. Szövegében is. A csillagok képe – így a táj – nem szép, mint a virág, hanem fenséges; e két fogalom nem fokozást, hanem intuícióinkkal is érzékelhető, eltérő jelentéstartományt fed. A fenséges – Ottlik szavával: „magasztos” – az Ottlik-szövegben az öröm érzületével jelentkezik, amelynek eredménye a megnyugvás.

18 Radnóti, 97-99. oldal

19 uo, 138. oldal

20 Radnóti, 143. Oldal.

Másrészt viszont emberkéz által alakított, természetből vett és használt anyagok adják formájukat. Így a kontempláció mellett a természet másik aspektusa, az emberi aktivitás és uralom is jelen van ezekben az építményekben. E kettősség pedig a legtöbb építményfajtától, vagy természeti képződménytől megkülönbözteti őket.

Más szavakkal ezt úgy fogalmazhatjuk, hogy a tájépítmények a természet ember által uralt területeit (pl. az anyagok használatát és azok visszasüllyedését a természetbe) épp úgy magukénak tudják, mint az ember számára nem hozzáférhető szférákat (ilyenek például a természet törvényei). Janáky István ugyanezt a kettősséget az elmosódottság felől közelíti „A kidolgozottság” című írásában. Megfigyelése szerint a természeti elemek (fatörzsek, levelek, növényzet) megjelenése emlékezetében élesek maradnak, idővel sem homályosulnak el, míg az emberi kreativitás termékei (pl. épületek) elmosódottá válnak. „Isteni és emberi kidolgozottságról beszélhetünk”, mondja Janáky, melyben a teremtet dolgok jelentés nélkülségük okán nem veszítenek részletgazdagságukból, ellentétben az emberi alkotásokkal, melyek – mivel jelentéssel felruháztak – folyamatos korrózióknak kitéttek. Hiszen „a teremtés [természet] nem akar közölni semmit, nincs mondanivalója, ellentétben a mi tárgyainkkal, amelyek úgyszólván tocsognak a jelentések levében. E jelzések azonban időszakosak, hamar avulók, át meg átalakulók, ezért terjesztik a homályt.” A természet alakítható anyag, amit az emberi aktivitás hozzá jelentést rendelve tárggyá alakít. Bármilyen tökéletes legyen is a megmunkálás, szemben a természeti képződményekkel, a tárgyaink előbb-utóbb elmosódnak, homályt terjesztenek. A teremtés tökéletességének közelítésére való törekvés ellenére, „... rávetül minden emberi kreatúrára valami árnyék. Ködféle ez, az ügy végességének melankóliája, az egyértelműség beteges hiánya, a hibák elkerülhetetlenségének ijedelmé, a természettel való viadalom kilátástalansága, az emberiség halálbüntetésének szomorúsága, a halálvárás ernyesztő állapota.”²¹

A természet ellenállásának és felhasználásának együtt látása, egybeolvadása mutatkozik meg a fenti mondatokban. Az a felismerés, hogy bár vég nélkül nem uralhatjuk a természetet, ideiglenesen viszont újra és újra előáll az uralom (tévképzete). Az anyagot kivesszük és megmunkáljuk, majd az előbb-utóbb visszatér eredetéhez, és elenyészik. Mindennek a mélyén a mesterséges tárgy mégiscsak természetből vett anyagként létezik egész életciklusa alatt. Ez az a gondolat, amit Janáky – kissé lemondóan – a múltba helyez, mondván, „az emberek által létrehozott tárgyak jelenségeinek mélyén van valamely, a természetével rokon vonás, valami hasonlóan jelentés nélküli, néma szubsztancia, ami tartósnak, mozdíthatatlannak, érinthetetlennek látszott. Ám manapság mintha egy kör ezt is kikezdte volna. Vagy ama pára ezt is emészti, vagy vastagon, hozzáférhetetlenül körülszigeteli...”²² Janáky e gondolatával rokon érzéseket tapasztaltam a Starlink projekt fénypontjait látva; ugyanannak az éremnek a másik oldalát. Az égbolton szabályos rendben végighaladó mesterséges csillagokat látva a természet érintetlenségének ideája omlott össze. Itt a természet ember által érinthetetlen területére nyomul be a mesterséges elemkészlet, míg Janákyknál a tárgyak belső jelentőségének eredete természeti, azaz a természet a mesterségest is folyamatosan uralma alatt tartja. A természet két értelmezése egymást kiegészítő megközelítések. A tárgyak természeti jellegüket használatuk ideje alatt is őrzik mint „néma szubsztancia”, ami a tárgyak elmúlásával, az enyészetbe való visszasüllyedésükkel válik láthatóvá.²³

A tájépítmények tekintetében a természeti és a mesterséges dolgok ideiglenessége, egymásba történő átalakulása ugyanilyen fontos. Mivel e szerkezetek nemcsak helyet biztosítanak a természet ellenállásának szemlélésére, hanem alakított anyagként a természethez való aktív viszonyulást is megjelenítik, alkalmasak arra, hogy e kettősséget egyazon építményen belül mutassák meg. Természetesen

21 Janáky István: A kidolgozottság. Élet és Irodalom, XLVI. Évf. 32. Szám, 2002. augusztus 9. 15. oldal.

22 Janáky, 15. oldal.

23 Ahogy például Weöres Sándor: Az elvesztett napernyő című versében is olvashatjuk.

5 | Starlink projekt.
Fotó: Képkocka a SpaceX Starlink projekt Britannicán közölt videóból.

minden használati tárgy, vagy építmény képviseli ezt az anyagkörülgörgást (megmunkálás, használat, enyészet), azonban a tájépitmények és főként a kilátók létrehozásának célja – a legtöbb tárggyal ellentétben – épp a táj szemlélésének lehetővé tétele, azaz témája, célja semmi egyéb, mint érzékeltetni ezt a gondolatot.²⁴ Fontos aspektus az is, hogy gyakorta magukra hagyott objektumként állnak a természet erőinek nyomatékosan kitett helyeken. Öregedésük, elmúlásuk időmérő eszközként folyamatosan jelzi tárgyaink „természetével rokon vonás[át]”.²⁵

Ennek – a Janáky szerint egyre inkább elfeledett – tudása olyan tervezői szemléletet adhat, mely képes a múlttal és a jövővel, az anyagok öregedésével, az építmények avulásával, természetté válásával kiegyezni, és amely a természetbe helyezett, elvetté látogatott objektumok tanulságaként állhat előttünk. A tájépitmények, kilátók esetében kiemelt jelentőségű a természet céltalansága és változatlansága, valamint az emberi előállítás célszerűsége és enyészete közti feszültség.

E kettősség egyrészt a tájépitmények jellemzője, azonban csak emberi nézőpontból értelmezhető; néző nélkül ugyanis nem jön létre a táj.

24 Ezt az ideiglenességet, építés és elmúlás egységét nagyon érzéketlenül mutatja be Bene Tamás és Máté Balázs Égetés című munkája (Bene Tamás doktori kutatásában szereplő öt munka egyike). A gondosan megtervezett tömörfa struktúra precíz elkészítése után annak elégetését olyan vakumegoldással fényképezték, aminek következményeként a tűz lángjai nem láthatók a fotókon. A képsorozat így a struktúra hamuvá válását rögzíti; égést, lángok nélkül. A Janáky által említett, minden emberi kreatúrára rávetülő árnyék megvilágítása zajlik itt, amely által az mégiscsak érzékelhetővé válik. Paradox módon, hiszen az árnyék megvilágítva szertefoszlik. Vö: Bene Tamás: Öt munka lassítva. Egy performatív építészeti kutatás kibontása. Doktori szakdolgozat. Kézirat. MOME, Doktori Iskola, Építőművészeti DLA, Budapest, 2022.

25 Janáky, 15. oldal

6 | C. D. Friedrich: Szerzetes a tenger mellett, Drezda, 1808-1810

A táj emberen belüli keletkezése

Az „öröktől való” és az „emberkéz alkotta” tulajdonságok közötti feszültség megfigyelő nélkül, önmagában nem vizsgálható, valószínűleg nem is létezik. A magára hagyott tájépítmény nem látja a tájat; sőt az csak akkor létezik, ha és amikor valaki megfigyeli, és önmagán belül engedi létrejönni. Ennek jelentőségét a művészet befogadásának aktusa felől közelítve érthetjük meg talán leginkább.

A természeti „fenségessel” való foglalkozás a képkészítés nagy vonulatát, a tájfestészetet sem hagyta érintetlenül. Példaként a korai romantika kiemelkedő alakja, Caspar David Friedrich (1774-1840) munkásságát érdemes említeni. Festészetében a táj szemléletének „fenséges” élménye kiemelt hangsúlyt kapott, ahogy azt Földényi F. László a festőről írt és nevével azonos című könyvében fogalmazza: „Az ünnepélyes pillanat [...] nemcsak a végtelenség érzetét kelti, hanem az ismeretlenségét is, hogy ne mondjunk ott-hontalanságot. Nevezzük az ilyen pillanatot fenségesnek; [...] a fenséges [...] olyan misztikus pillanatot jelent, amelyben az élet kiolthatatlan feszültségek forrásaként nehezedik ránk.”²⁶ C. D. Friedrich művészete a tájfestészetben megjelenő egzisztenciális (táj)kontempláció gyakorlatát példázza.

Földényi hivatkozott könyvében jónéhány olyan festészet-technikai részletet bemutat, amelyet az elérendő cél, a vízió érdekében fogantatosított az alkotó. Ilyen technikák a fénykezelés, színhasználat, köd- és felhő ábrázolás, napszak/évszak bizonytalanság, az (ember)alakok és épített elemek karakterisztikája (pl. a háttal álló emberalakok forradalmian újszerű használata), az elemkészlet témája, valóságos helyett elképzelt tájak ábrázolása. A kilátók szempontjából az egyik legfontosabb ezek közül a festmények átgondolt, valószerűtlen szemmagasság-kiválasztása: „... a festő által elfoglalt

26 Földényi F. László: Caspar David Friedrich. Helikon Kiadó, Budapest, 1986. 91. oldal.

nézőpont az ő [Friedrich] képein is sokszor természetellenesen magasban van, aminek eredményeként az, amit látunk, nem annyira perspektivikusan jelenik meg, mint inkább felszíni hatásában él”.²⁷ Friedrich képei nem valóságos tájakat ábrázoló képek, hanem képzeletbeli, komponált látványok, így a nézőpont kiválasztása is mélyen átgondolt.

A szemmagasság-emelés fontos párhuzamként jelenik meg a kilátók horizont-emelő tulajdonságával: nem csak helykijelölés céljával, illetve nemcsak a horizont lombok fölé emelésének kényszere miatt emelkedhetnek a magasba, hanem a nézőpont megemlése – épp úgy, ahogy C. D. Friedrich esetében – az egyik fontos eszköz a táj fenségeségének (a táj élményének) megteremtésére, a látott tájkép felszínszerűségének kiemelése által. Ezért lehet egyes esetekben érvényes olyan kilátó vertikumként történő megfogalmazása, melynek már a lábánál állva is látható a táj.

Friedrich képein a föld és az ég határvonala gyakran elmosódik, elvesznek a határok. Földényi rámutat, hogy „a különféle térelemek egyidejű bemutatás[ának]” célja, „nem egy »természethű« látvány bemutatásában, hanem a »vallásos érzület« felkeltésében” található;²⁸ „megteremti saját terét”, amely nem „az érzékeléstől függetlenül, eleve adott, hanem a látomás kelti életre.”²⁹

A táj tehát a szemlélőben születik, amely gondolatot még explicitebben mutatja be Dánél Mónika Táj, atmoszféra, érzékek c. cikkében: „Mentális tájról van tehát szó, vagyis valamilyen nézőpontból láttatott, megalkotott természetről, amely így a humán jelenlétét is közvetve tételezi: valaki jelenléte által válik a természet tájjá. Az emberi affektív jelenlétben keletkezik a táj, (...) a természet viszont nélkülünk is létezik.” Ez azt is jelenti, hogy annak ellenére, hogy a szemlélődés alanya bár nem aktívan fordul a természet felé,

nem is passzív abban az értelemben, hogy nem csinál semmit. A táj létrehozása által az ember alkotóképessége mutatkozik meg, mert „az atmoszféra, ami a természet és annak befogadója között keletkezik, a természetet tájként érzékelő emberi affektivitásnak a megnyilvánulása, így mindig is (meg)alkotott”.³⁰

Ez az alkotóképesség az, ami a természeti elemek látványát az ember bensőjében tájjá alakítja. Ebből pedig következik, hogy a táj definíció szerint nem tud az emberen kívül létezni. Műalkotás, amelynek látása, szemlélése, keletkezésének tetten érése az ember belső életét hatja át.³¹ Kódos, árnyékba burkolódzó világ felé kalauzolja a nézőt, mely bár létezik, megvilágítva szertefoszlik: a fenséges belső élménye nem kényszeríthető a felszínre, nem mutatja magát. Hasonló, mint a melankólia, ahogy Földényi A melankólia dicsérete c. könyvében írja: „Olyan, mint a délibáb – minél jobban közelítjük, annál inkább távolodik”³², „olyasmi, amit ha megneveznek már nem az, ami. Addig van jelen, amíg nem látni; ha pedig látni, akkor az már csak a ködképe.”³³ Ez Földényi melankóliája, Caspar David Friedrich képeinek ködülte tája, Janáky kidolgozott tárgyainak elmosódottsága, Weöres Sándor napernyőjének enyészete, Bene Tamás Égetésével érzékelhetővé tett vakuvillanásnyi árnyékkép. Bepillantás a természet ember által nem látogatható szféráiba.

27 ua. 30. oldal.

28 Földényi, 31. oldal, itt Friedrich egyik közeli ismerősének, Adam von Müllerenek meglátásait idézi könyvében.

29 Földényi, 31. oldal.

30 Dánél Mónika: Táj, atmoszféra, érzékek, <https://litera.hu/magazin/kritika/atmoszfera-legkor-haptikus-erzek.html>, megtekintve: 2023. 10. 14.

31 A táj emberen belüli keletkezését és az ebből következő esztétikai vonatkozásokat Radnóti Sándor Simmel-tanulmányában hasonlóan láttatja, bár más oldalról vizsgálja meg: ha a tájat festői műalkotásként tekintjük, akkor a természeti elemek összességéből létrejövő látvány tájjá válásakor, keletkezése közben érhető tetten a műalkotás. „[Simmel] a minden emberben meglévő művészi alkotóképességre mutat rá amely a tájként való elkülönítés és a tájélvezet elemi formájában is megmutatkozik.” „Abban a változatosságban, amellyel egy darab természet tájjá válik, Simmel szerint az teremthet rendet, »ha a tájat a festői műalkotás formájában vesszük szemügyre« (Simmel 1990 [1913]: 102). »Ahol valóban tájat látunk s már nem egyes természeti tárgyak összességét, ott keletkezése közben értük tetten a műalkotást« (Simmel 1990 [1913]: 105).” Radnóti Sándor: Simmel és a táj, 11. Oldal, http://real.mtak.hu/105969/1/replika_n12-02_radnoti.pdf megtekintve: 2023. 04. 26.

32 Földényi F. László: A melankólia dicsérete. Jelenkor, Budapest, 2018. 88. oldal

33 Földényi: A melankólia dicsérete, 39. Oldal.

A tájépitmények és a kilátók eredeti vállalása – a táj szemlélésének helyszíneként – ugyanígy arról szól, hogy kapuk legyenek az ember benső világa felé; hogy emberközelségre hozzák a táj fenségességét, a melankólia hordozóját, a természet ellenállásának metaforáját és képét; hogy kijelöljék és megteremtsék a szemlélődés helyét és lehetőségét, egyúttal részt vállaljanak az emberkéz alkotásainak múltadóságában és a természet időszámításának közel hozásában.

E vállalás miatt egyedi és utánozhatatlan a tájépitmények, kilátók világa. Egy érintetlen hegycsúcsról megtapasztalható látványból az emberkéz alkotta építmény jelenléte hiányzik; egy általános, funkcionális épületből látható kilátás élménye pedig nem a tájélménynek alárendelt építési szándék eredménye.

Ilyen módon mutatnak mély rokonságot a tájépitmények az ősi magas építményekkel biztonságteremtő és égi és földi kommunikációs feladataik tekintetében. Ahogy az ősi épületek a társadalmat egybe kovácsoló, az istenségekkel és a távoli tájakkal kommunikáló létesítmények voltak, ugyanúgy a tájépitmények is földi és égi kommunikációt bonyolítanak, és biztonságérzetet közvetítenek. Különbségek természetesen vannak. Míg az ősi építmények magasba törésének célja a társadalmi egység megtartása volt, addig a tájélmény többnyire egyénileg élhető meg. Az ősi magas építmények által közvetített biztonságérzet azonban megmaradt, bár a hiedelmek világát a lét megválaszolhatatlan kérdései, a fizikai védelem síkját pedig a test egészsége (pl. kirándulás) és a turizmus váltotta fel.

Ez az átalakulás az újkor elején indult útjára és a tájépitmények napjainkig tartó történetét eredményezte, amelynek a XIX. századtól a kilátók a főszereplői.

1. TÉZIS

Az újkor hajnalán a természet fogalma kétféle értelmezést kapott. Egyrészt használható anyag és energia, mely aktív viszonyokban materializálódik. Másrészt emberi szándékainkkal és felfogóképességünkkel szembeni ellenállás, amelynek metaforája a táj. A földfelszínen egy tekintet alá eső természeti képződmények sajátos egységé történő összefogásakor jön létre táj, amelyben a szemlélő a természet ellenállásával, saját létének egzisztenciális kérdéseivel találkozhat.

2. TÉZIS

A tájépitmény az újkor elején kialakult építménytípus, amely semmi másra nem alkalmas, csak arra, hogy helyet teremtsen a táj szemlélésére és jelenlétével alakítsa a tájat. A természet kettősségének metszetében áll, mert létrehozása a természet anyagainak megmunkálásával jár, ugyanakkor célja a természet ellenállásával való találkozás lehetőségének megteremtése. E kettősség miatt az ó- és középkor magas építményeinek fő jellemzőjét – a földi és az égi kommunikáció egyazon épületben történő megteremtését – is magán viseli.

*„Látásra születtem,
És néz aki lát,
Tornyomhoz esküdtem,
Itt szép a világ.
Közel van a távol
Szemeimnek, ím:
A hold, csillagtábor,
Az erdő, a gím.”*

Goethe: Faust ³⁴

II. FEJEZET: A KILÁTÓ TÖRTÉNETE

A táj meghódítása

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a ptolemaioszi világkép korában a „természet” az egész kozmoszt jelentette és az volt a teória tárgya. Ebből az alaphelyzetből vizsgálva az antikvitás és a középkor természeti környezetben emelt, kilátást biztosító építményeit megállapítható, hogy azok nem tájépitmények, mert létrehozásuk célja nem a táj alakítása vagy szemlélésére használható helyszín létrehozása.

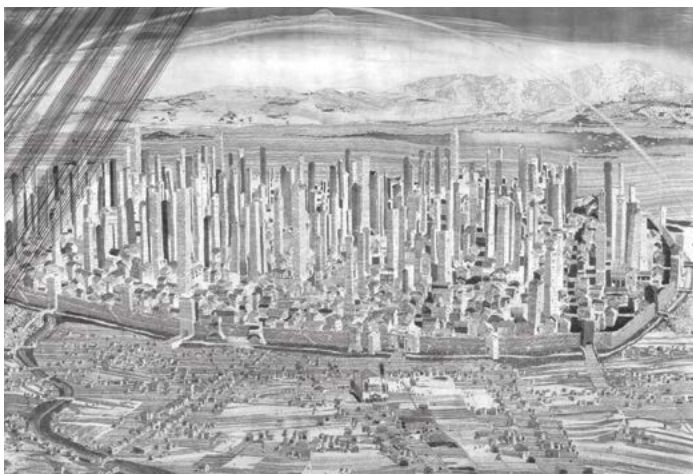
Ezért nem sorolhatók közéjük például az ókori görög színházak. A korabeli nézők ugyanis nem a táj szemlélésére gyűltek össze, hanem az előadást megnézni; a színdarab háttéréül szolgáló képként látták az elterülő vidéket és nem vált külön megfigyelés, szemlélődés tárgyává a látvány. A ma embere természetesen ha meglátogat egy ilyen építményt, és onnan a földfelszínt szemléli, akkor az számára tájjá válhat, ezért ma ugyanaz a görög színház tájépitményként lehet jelen, amelyet ilyen módon kilátónak is tekinthetünk.

A középkorból is maradtak ránk olyan építmények, amelyek mára kilátóvá váltak, bár építésük idején ezeket sem szánták annak. Ilyenek például olasz gazdag kereskedővárosok, például Bologna, Siena, San Gimignano tornyai. Vegyük szemügyre például a bolognai építményeket. Az Asinelli (97 méter) és a Gariselda (47 méter) tornyok a leghíresebbek, amelyek ma is állnak. Ezeken túl még nagyjából húsz, a középkorban épült torony áll a városban, ám az 1100-as években hozzávetőleg száz hasonló torony állt Bolognában, melyek némelyike száz méter (!) magas volt. Mi készíthette vajon a korabeli városlakókat e tornyok megépítésére, amelyek teljesen lakhatatlannak és értelmetlenek. Építésük motívációja – Jochem Boodt nyomozása alapján – az egymással rivalizáló családok számára elsősorban védelmi célokat szolgáltak; ezekben nem laktak, csak akkor menekültek ide, amikor veszély fenyegette az életüket – például egy rivális család fegyverei formájában. A XIV. századra, miután a városok

34 Johann Wolfgang von Goethe: Faust. Ford: Kozma Andor, Pantheon, Budapest, 1924. Második rész, Ötödik felvonás, Mélységes éj. első verse. Az eredeti mű 1832-ben jelent meg (posztumusz). Az idézett szöveg eredetiben: „For seeing I'm born, For watching, employed, To the tower, I'm sworn, While the world, I enjoy. I gaze at the far, I stare at the near, The moon and the star, The forest and deer.”

7 | Görög színház. Aigeira Kr.e. 280-250, Korintosz, Görögország
Fotó: Heinz Schmitz

8 | Toni Pecoraro: Tornyyokkal teli középkori Bologna. Metszet
Agrigento, Szicília, 1958.

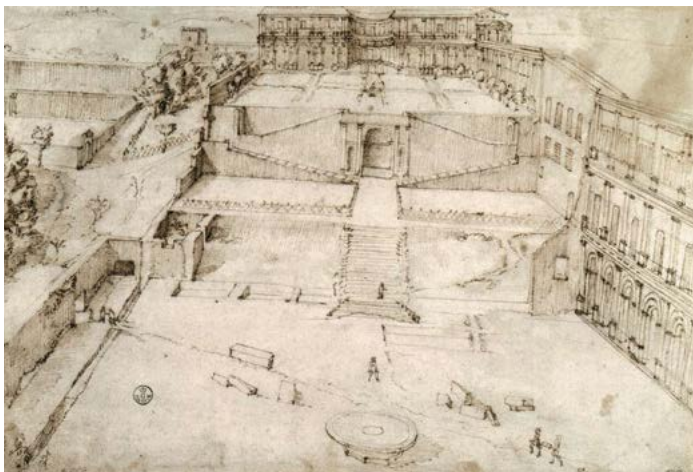
lakói kibékültek egymással, akkor a magas torony építése státusz szimbólummá vált – ahogy a magas épületek építése mindmáig az – a középkor végeztével pedig elhalt e tornyok építése.³⁵

A táj, vagy a város szemügyre vételezésének lehetősége tehát adott lehet ugyan ókori és középkori építmények – görög színház, olasz tornyok – esetében, azonban ezek építési szándékuk szerint nem tájépítmények. A természet fogalmának megkettőződése vezetett oda, hogy az emberek a táj felé szemlélődéssel, esztétikai élményt keresve kezdtek fordulni az újkor elején, így a tájhoz és a kilátáshoz kapcsolódó építmények is ekkor jelentek meg, valamint a táj művészeti feldolgozása is ekkor indult útjára (pl. tájlíra, tájképfestészet, stb.).³⁶

A tájépítmények megjelenésének egyik korai olaszországi megnyilvánulása a Vatikánban épített Villa Belvedere (később: Cortile del Belvedere) épülete volt 1484-ben, amely a Vatikán-dombon épült fel VIII. Ince pápa nyári rezidenciájaként Antonio del Pollaiuolo tervei alapján, amelyet 1505-től Donato Bramante által tervezett bővítménnyel, lépcsősorokkal egészítettek ki. Nem véletlen, hogy a világ egyik legjelentősebb vallási központja adott helyet az első, nevében is a kilátás témájával foglalkozó építménynek. A vallási központban rendelkezésre álló, szemlélődésre fordítható (szabad) idő, és az anyagi javak magas koncentrációja volt az a táptalaj,

35 Jochem Boodt nyomozása: <https://www.youtube.com/watch?v=ikg3-GQLg3g&t=739s> megtekintve: 2024. 10. 25. Cikkek a témában: <https://www.openculture.com/2024/05/why-medieval-bologna-was-full-of-tall-towers-and-what-happened-to-them.html> megtekintve: 2024. 10. 25. Illetve: <https://index.hu/tudomany/til/2024/01/28/meghokkentobb-volt-a-kozepkori-bologna-mint-manhattan/> megtekintve: 2024. 10. 25.

36 Például önálló tájképet Radnóti Sándor szerint legelőször Albrecht Altdorfer (1480-1538) festett a xvi. század elején; előtte a természet ábrázolása a festészetben nem önálló téma. Meghatározó jelentőségű, hogy képeit „nem az optikai tapasztalat adataira, hanem a személyiség retorikájára” alapozva készíti, azaz nem a dokumentáció, hanem a lélek belső életének kifejezése céljával. Radnóti Sándor a MTA székfoglaló beszéd. 17.26-tól, illetve Radnóti: A táj keletkezéstörténete, 83. oldal.

9 | Giovanni Antonio Dosio: Cortile de Belvedere a Vatikánban. Rajz, 1558-1561 között. Uffizi.

melyből az első tájat szemlélő építmény megszülethetett.³⁷ Ez a nyári lak egy a kultúrkert részét képező objektumok (szobrok, obeliszek, pavilonok, stb.) közül. Elnevezése az előtte lévő, magasan fekvő terület kilátására utal, ami a tájról való gondolkodás és a tájépítmények iránti igény megjelenését jelzi.³⁸

A tájépítmények kialakulása szempontjából a nagy földrajzi felfedezések és a gyarmatosítás nagyon fontos tényező volt. Egyrészt Európán belül a XVI. században áthelyeződött a gazdasági hangsúly Olaszországból a nagy gyarmatbirodalommal rendelkező országokba, többek közt Nagy-Britanniába; az új tájak látványa és híre pedig inspiráló hatással bírt a tájjal való foglalkozásra. Mint-hogy a gazdagság és a szabadidő a polgárosodás időszakára előtt a nemesség kiváltsága volt, így ebben az időszakban elegendő volt egy-egy ember bolondsága (vagy humorérzéke; nézőpont kérdése) ahhoz, hogy olyan építmények épüljenek, amelyek bár sokba kerülnek, valós hasznuk nincsen. Ugyanakkor fő témájuk nem csupán a presztízs felmutatása (mint ahogy az olasz városok tornyainál láttuk), hanem a táj átalakítása, illetve annak szemrevételezésére szolgáló helyszín biztosítása. Ezért a tájépítmények építése jellemzően a tájkertek részeként történt, nagy uradalmakon, birtokokon mintegy kiegészítendő az alakított természetet.

37 Vö: Ahogy az első fejezetben láttuk, az ősi magas építmények szintén vallásos környezetben születtek.

38 A Belvedere olyan emberkéz által megjelölt, kialakított helyet jelöl, ahonnan szép a kilátás. A Belvedere szó etimológiája az olaszból származó „bel” (szép) és „vedere” (lát) összevonásából származik. Tükörfordítása: szépet látni. A vatikáni Belvedere rövid története a wikipedián olvasható: https://en.wikipedia.org/wiki/Cortile_del_Belvedere megtekintve: 2024. 10. 16. A Belvedere-t Joachim Kleinmanns szintén a kilátók előfutáraként említi tanulmányában. Joachim Kleinmanns: See sick? On the joys of beholding and building. in: Adam Hubertus (szerk.), Lookout. Architecture with a View. S AM Swiss Architecture Museum, Basel, 2013. 16-25.o.

10 | Freston Tower, Freston, Suffolk, Anglia, 1569-1655
Fotó: wikipedia.org

A bolondság, bolondosság szó angol megfelelője a *folly*; egyben egy építménytípust is jelöl. Költséges és haszontalan építményeket ért alatta az angol nyelv, amelyekben nem szükséges használható tér kialakítása. Csupán arra való, hogy nézhetőek legyenek és jellemzően hangulati elem szerepét töltik be különböző – elsőként angliai – kertekben, tájakon.³⁹ „A romantikus tájépítészet nagy korszakának magányos ereklői”, amelyek építéséhez kellett pénz, terület, béke és biztonság, illetve egy kis örökség is, ahogy Dona Guimares fogalmaz a New York Times-ban megjelent cikkében.⁴⁰

Bár a legtöbb folly a XVIII.-XIX. században épült, korábbiak is maradtak ránk ilyen épületek. Az egyik legkorábbi a Freston Tower (Suffolk), amely a használati igényektől való elrugaszkodás kezdeti stádiumát remekül példázza. Pontos építési dátuma nem ismert, 1569 és 1655 is alátámasztottnak tűnik.⁴¹ A jelenlegi tulajdonos, a Landmark Trust adatai szerint 1578/9-ben készült és építtetőjeként a gazdag ipswich-i kereskedőt, Thomas Goodingot jelöli meg.⁴² Hat emeletes téglaszerkezetű toronyról van szó, amelynek minden szintje egy kis szoba; azaz bár vannak terei, az épület életvitel szerűen nem lakható. 2005-ben felújították,⁴³ és ma szállásépületként működik, mint több másik felújított folly, annak ellenére, hogy funkcionalitása a sok lépcső miatt nehézkes.

39 Napjainkra az ilyen építményekkel rendelkező parkok – hasonlóan például az arborétumokhoz – bejárhatók, megtekinthetők Anglia-szerte. Egy példa: Staunton Country Park, Follies Trail. <https://www.stauntoncp.co.uk/en/hub/765> megtekintve: 2024. 01. 22..

40 Dona Guimares: Exploring English Follies in: The New York Times, 1982. Sep. 26. Megtekintve az on-line archívumban: <https://www.nytimes.com/1982/09/26/magazine/exploring-english-follies.html> megtekintve: 2022. 10. 27. "They are the lonely relics of the great age of romantic landscape architecture." Saját fordítás.

41 A Freston Tower wikipedia oldala szerint. https://en.wikipedia.org/wiki/Freston_Tower megtekintve: 2024. 10. 19.

42 Az építési dátum kapcsán jelzik, hogy a pontos dátumot még kutatják. Az épület funkciója a szervezet szerint a folly mellett lehetett az is, hogy a kereskedő a visszatérő hajókat figyelni tudja. <https://www.landmarktrust.org.uk/search-and-book/properties/freston-tower-7680/#Overview> megtekintve: 2024. 10. 19.

43 A felújítást Richard Griffiths Architects végezte. <https://www.rgarchitects.com/freston-tower> megtekintve: 2024. 10. 19.

A klasszikus folly azonban jellemzően nem tartalmaz belső teret, és többnyire nem is vezet hozzá semmiféle út. Mindezek helyett paravánfalként, műromként, vagy tájfestő, építészeti elemeket tartalmazó szoborként állnak a tájban, mintegy nyugvópontot adva a tájat fűrkésző szem számára. Némelyik valamely ikonikus stílusirányzat vagy épülettípus miniatürizált megidézését célozzák (pl. ókori görög-római templomokat, vagy kínai építészeti jegyeket), más alkalommal magasba törő obeliszkként fogalmazódtak meg a messziről való láthatóság érdekében. A közös bennük az, hogy a funkciót, amire utalnak egyáltalán nem töltik be; csupán imitálják az adott épületet a hangulat kedvéért. A tájkeretek létrehozásának nagy korszakában születtek, és arra szolgáltak, hogy kiegészítsék és szemléltethetővé tegyék az ember művét, a tájkeretet, amelyet különböző természeti elemek elrendezésével hoztak létre.

A follykat a tájépítmények közé sorolhatjuk, mert alakítják a táj képét és helyet biztosít(hat)nak a szemlélésére. Ennélfogva a természet-ember alá-fölé rendeltségi viszonyának kettősségét is megjelenítik: az ember természet feletti uralmát jelenlétükkel demonstrálják, míg a természet embertől független működését romként való megépítésükkel, használaton kívüliségükkel, funkciótlanágukkal, magukra hagyottságukkal fejezik ki. Ilyen értelemben a XVIII.-XIX. századi angolkert és a hozzá tartozó folly a modern tájézés és a kilátó előfutára.⁴⁴

44 A follyk történeti jelentősége nemcsak a kilátóépítészeti előkészítésében jelentkezik, hanem abban is, hogy a sokféle különböző stílusmáslat egymásmellettsége kísérleti terepként működött az eklektika stíluskeveredéseinek kifejtésében. „A barokk stílus rendkívül gazdagon variálható formarendszere a kertekben bomlik fel először látványosan, helyet adva a legkülönbözőbb korokból, stílus és érzésvilágból származó építményeknek. Velük kezdődik a romantika és eklektika stílárís szabadsága...” - fogalmaz Galavics Géza a Magyarországi angolkeretek című könyvében. (Galavics Géza: Magyarországi angolkeretek. Balassi, Budapest, 1999. 30. Oldal) Jó példa lehet a stíluskeveredésre a ma is működő folly-parkok, például a Staunton Country Park. <https://www.hants.gov.uk/thingstodo/countryparks/staunton-country-park/plan-your-visit/follies> megtekintve: 2024. 10.19. E kísérletező alaphelyzet a follyk jelentőségének csökkenése után a XIX. századtól a kilátók világában tovább él. Elegendő, ha néhány izgalmas, újító gondolatokból táplálkozunk, kortárs kilátószerkezetre gondolunk, például a tanulmány későbbi részében tárgyalandó Tiger and Turtle Duisburgban.

Az angliai Folly Egyesület (The Folly Fellowship) huszonkét különböző típusú follyt különbözteti meg. A legtöbb építése arra irányult, hogy messziről nézve – különböző módokon – befolyásolja a látványt, vagy hogy helyet biztosítson a táj nézésére, vagy csak arra, hogy legyen hova sétálni.⁴⁵

Három azonban, a belvedere (szép kilátás), a gazebo (pavilon/ kitekintő/kilátó) és a kilátó torony az adott helyről való kitekintést is szolgálták. A belvedere alapvetően egy paravánfal előtti, szép kilátással rendelkező terület; a fal általában épületet imitál, de bele nem lehet menni. A gazebo zárt, sok ablakkal rendelkező szobát rejtő építmény (pavilon), amely a tájkeret adott pontjáról biztosít kilátást. A kilátó toronyba pedig fel lehet menni és onnan körbe lehet nézni – gyakran üvegezett, zárt teaszobát is telepítettek a tetejére, amely a világitótornyok világát idézi.

45 The Folly Fellowship, alapítva 1988. <http://follies.org.uk/> megtekintve: 2024. 10. 25.

11 / 1

11 / 2

11 / 3

11 / 4

11 / 5

11 / 6

11 / 7

11 / 8

11 / 9

11 / 10

11 / 11

11 / 12

- 11/1 Belvedere. The Rustic Arch, Belvedere, Írország.
Paravánfal és az előtte lévő terület, ahonnan ki lehet nézni. Az épületbe nem lehet bemenni, mert az csak egy fal. Az építménybe nem lehet bemenni, csaknem két dimenziós fal., egyértelműen sosem szolgált védelmi célokat. Csak arra jó, hogy távolról csodálják.
- 11/2 Chinoserie. Pagoda, Oranienbaum, Németország.
Kínai építészetet utánzó pavilon vagy híd.
- 11/3 Column. Lord Hill's Column, Hawkstone Park, Shropshire.
Oszlop, ami nem emlékmű. Csak hangulatot, fókuszot ad. Némelyik belsejében csigalépcső vezet felfelé, ezek átfedésben vannak a kilátóval.
- 11/4 Cottage Orne. The Swiss Cottage, Biggleswade, Bedfordshire.
Dekoratív díszanya, benne nem lakik senki.
- 11/5 Dovecote. Castellated Dovecote, Worfield, Shropshire.
Galambház. Galambok szállása, folyó külsővel.
- 11/6 Dry Bridge. Palladian Bridge, Scampston Park, Yorkshire.
Szárazhíd. Olyan, mintha egy valódi híd lenne, de nem vezet át víz felett, csak látványban zár le egy tavat, illetve fedett helyet biztosít a tó melletti üldögélésre - a táj nézésére.
- 11/7 Eyecatcher. Fort Putnam, Greystoke, Cumbria.
Néznivaló. Például egy műkastély, amely eltakar valamit, ami nem néz ki olyan jól, például szomszédot.
- 11/8 Gazebo. Kétszintes Gazebo, Bishop's Castle, Shropshire.
Kitekintő. Egy hely, ami semmi másra nem való, csak kitekintésre és a táj szemlélésére. Gyakran megemelt pozíciót is biztosít, de nem túl magas.
- 11/9 Grotto. Painshill, Surrey.
Műbarlang. Föld alatti pince, amelynek belsejét ősi barlang képzetét keltő elemekkel töltik fel. Gyakran víz is csorog a mennyezetről egy kis többe.
- 11/10 Hermitage. The Hermitage, badminton, Gloucestershire.
Remetelak ágakból, gyökerekből, kövekből, kéregből összetakolva. Gyakran egy megbízott remetével együtt, aki rövidebb időkre - különösen ha vendégek voltak a birtokon - valóban az építményben lakott.
- 11/11 Ice-house. Compton Verney, Wawickshire.
Jégház, jégverem erősen megünnepelve. Valójában egy téglával bélelt gödör, amit télen jéggel töltöttek fel - így tehát teljesen funkcionális építményről van szó, akárcsak a galambház esetében, nem teljesen folyórról.
- 11/12 Gatehouse. Bracklyn Lodge, Killucan, Írország.
Kapu, épületként megformálva. Minthogy az útról néha csak ez az építmény volt látható, ezért vannak olyan példányok, amelyek nagyobbak és díszesebbek, mint maga a főépület. Belső tere is lehet a kapuőr számára.

11 / 13

11 / 14

11 / 15

11 / 16

11 / 17

11 / 18

11 / 19

11 / 20

11 / 21

11 / 22

- 11/13 Obelisk. Milichope Park, Shropshire.
Általában emlékmű, bár létezik olyan is, amelyik csak úgy tesz, mintha emlékmű lenne - a látvány és a hatás kedvéért valamilyen kijelölt út végére helyezve.
- 11/14 Mausoleum. Buckinghamshire Mausoleum, Blickling Hall, Norfolk.
Gyakran extravagáns megjelenésűek, és sok közülük végül nem töltötte be a funkcióját, így üresen maradt.
- 11/15 Prospect Tower. Westwick Tower, Norfolk.
Hengeres vagy négyzetes alaprajzú kő torony, belül kő, vagy kovácsoltvas lépcsővel, a tetején általában kis teaszoba és kinéző terasz is volt. A mai kilátók őse.
- 11/16 Rotunda. The Temple of Diana, Adlington Hall, Cheshire.
Népszerű kerti ornamentika kör alapzattal, kupolával és oszlopokkal. A közepén gyakran szobor is helyet kapott.
- 11/17 Sculpture. Giant brick train sculpture, Darlington.
Nem klasszikus szobrász munka, ahogy egy kő vagy bronz szobor az, hanem építési technológiával készült szobor(szerű) objekt. Például téglából épített vonat.
- 11/18 Sham Ruin. The Jealous Wall, Belvedere, Írorság.
Műrom. Az építmény eleve romnak épül, hogy nosztalgikus érzéseket keltsen. Ez a konkrét építmény a szomszédos birtok kitarakására készült, mert a tulajdonos azt gondolta, hogy a feleségének afférja van a szoszéddal.
- 11/19 Summerhouse. Rustic Summer House, Loughcrew, Írorság.
Nyárilak. Egy tea vagy könyv teárasaágában le lehet ülni itt akkor is ha esik az eső.
- 11/20 Pyramid. Concrete Pyramid, Bretton park, Yorkshire.
Valami más eltakarására használt elem, amely az egyiptomi piramis formáját veszi fel. Ez a konkrét építmény például egy vízmű építményt takar.
- 11/21 Temple of Harmony, Halswell, Somerset.
Nem egyszerűen templom, hanem az ókori görög-római templomok mása. Felszentelve nincs, csaka hangulat megidézése a feladata.
- 11/22 Tortoisierie, Hope Valley, Shropshire.
Teknősház. Ez a példa egy teknős alakú, mozaikkal kirakott boltozat, ami alatt egy szoba is van. Létezik olyan típusa is, amelyben teknősök laknak.

12 | Prospect Tower. XVI. század,
Cothele Estate, Cornwall, Anglia.
Fotó: Mike Bygrave

13 | Spire of Lloyd, 1791
Hill of Lloyd, Írorság.
Fotó: Mark Duncan

A kilátó születése

Az első tájépítmények tehát a follyk voltak, amelyek közt már megtalálható a kilátó típusa is. Nem lehetünk benne biztosak, hogy melyik volt a legelőször épített kilátó-folly, mert az építmények építési dátuma legtöbbször ismeretlen, vagy legalábbis egészen bizonytalan; családi legendáriumok, legendák és visszaemlékezések alapján rekonstruálhatóak csak. Mindenesetre a XVI. század végén valószínűleg épültek már ilyen tornyok. Például a háromszög alaprajzú, három emeletes kő kilátótorony Cothele-ben, amelyet a műemlékvédelem szerint „valószínűleg a késő XVIII. században” épült, azonban egy régi történet szerint a „család 1588-ban már a torony tetejéről nézte ahogy az Armada kihajózik”.⁴⁶

A Kells-ben álló Spire of Lloyd kilátó 30 méter magas kör alaprajzú kő építmény, amely 1791-ben készült el. Formája meglepő, ugyanis egy felnagyított dór oszlopot formáz, belsejében spirál lépcső, tetején kilátóterasz és üvegezett szoba kapott helyet. Formálásában tehát egyértelműen folly, hiszen egy épületelemet utánoz, ami az elvagyódást és a tájékozottságot egyszerre hivatott jelezni. Ettől eltekintve azonban minden olyan használati értéket is tartalmaz, amely a mai értelemben vett kilátókat is jellemzi. Fel lehet menni egy magas toronyba, ahol egy platformra állva ki lehet nézni a tájra. Folly tehát, egyben kilátó is, amely remekül példázza a kilátók kialakulásának kezdeti szakaszát.⁴⁷

A tájkeretek follyjai gazdag emberek családi birtokán, magán-erőből épültek fel, azok csak a család és barátai számára szolgáltak szórakozásul. Azonban a polgárosodás folyamatával, a feudális viszonyok visszaszorulásával és az egyenjogúság térnyerésével ezen

46 The Folly Flaneuse, <https://thefollyflaneuse.com/the-prospect-tower-cotehele-cornwall/> megtekintve: 2024. 10. 26.

47 Tervezője Henry Aaron Baker, építtetője pedig Thomas Taylour, Bective első grófja volt. <https://www.discoverboynevalley.ie/boyne-valley-drive/heritage-sites/spire-lloyd> megtekintve: 2025. 01. 31.

14 | Jules-Arsène Garnier: Viewing platform for the Panoramic View of Constantinople, Copenhagen, 1882

építmények is kikerültek a nemesség koordinációja alól. Építésük viaszorult, mert egységes közösségi akarat ilyenfajta bolondozások érdekében nehezen tud kialakulni. Azok a típusú folyk tudtak ezek után megépülni, amelyek a közösség nagy része számára valamilyen módon fontossá tudtak válni. Ilyen volt a rotunda, amely – ahogy lentebb látni fogjuk – először városi környezetben fogadta a szélesebb tömegeket és gazdasági vállalkozásként működött, a közösségi emlékezet fontossága miatt az obelisz (emlékmű), illetve ilyenre vált a kilátó torony (ekkor még folyk-típus) is, amely a megváltozott helyzetben a szélesebb tömegek kiszolgálását látta el célpontot adva kirándulásoknak, hétvégi sétáknak.

A tájépítmények szélesebb társadalmi rétegek szolgálatába állásának történetében fontos állomás volt a panorámafestészet és a hozzá kapcsolódó rotunda-építés XVIII. század végi kialakulása, amely a korábban a nemesség kiváltságaként számon tartott folyk-látogatást a polgárság számára is lehetővé tette. A skóciai Robert Barker 1788-ban festette meg Edinburgh látképét, melyet 1792-ben panorámának nevezett el.⁴⁸ A görög „pano” (minden) és „horama” (látvány) szavak összevonásával a képet „The Panorama” néven állította ki Londonban, amelynek sikere után még számos panoráma kép következett. Barker képét egy kifejezetten erre a célra tervezett kör alaprajzú építményben, rotundában mutatták be a Leicestertéren 1793-ban. Az építményt Robert Mitchell építész tervezte. Belépőjegy ellenében bárki megtekinthette az épület falának belső falfelületén elhelyezett körképet. A vállalkozás hatalmas siker lett, és számos európai városban felépültek ehhez hasonló, körképeket bemutató építmények. Ezek a kilátóépítészet alapjait azzal teremgették meg, hogy széles tömegek figyelmét hívták fel arra az élményre, amely egy építmény és a táj(kép) viszonyában létre tud jönni.

48 Britannica, panorama szócikk alapján <https://www.britannica.com/art/panorama-visual-arts#ref139306> megtekintve: 2023. 05. 03.

15 | Belvedere a Landschaftspark Spiegelsberge területén, Halberstadt, Németország, 1782. Fotó: Hrzer Junge, wikipedia.

Innen pedig már csak egy lépés a valós táj szemlélésére alkalmas építmény építése és látogatásának élménye. Amennyiben a rotunda nem a (bel)városba kerül, hanem a természetbe, és a körkép helyett nyílások kerülnek a falra, akkor hasonló impulzust nyújt, mint a körképek, azonban élőben.

A polgárosodással szélesebb körben megjelent a szabadidő is, ami a vasút gyorsaságával kombinálva a kirándulás és a turizmus intézményét eredményezte. Bár a turizmus az antik rómaiában a kiterjedt út- és fogadólózatnak, a nagy közösségi eseményeknek köszönhetően virágzott, a középkor Európájában szinte teljesen megszűnt a rossz közbiztonság, a jobbágyrendszer és a háborúskodás miatt.⁴⁹ Az újkor elején a tájhoz való viszony megváltozása a turizmus népszerűségének növekedésével kéz a kézben járt. Az ipari forradalom a lakosság létszám-gyarapodását, a városiasodást és új utazási lehetőségek feltalálását hozta (gőzvonat, automobil, gőzhajó, később a repülés) a XVIII. század végétől elsősorban Angliában, majd Franciaországban. A hétvégi vonatkirándulások egyre szélesebb tömegek számára vált megengedhető luxussá, a szabadnapok természetben való eltöltésének lehetősége pedig a polgárok számára különböző kirándulási célpontok kijelölésének és építésének igényét katalizálta. Ezért a korábban inkább tájfestő szereppel bíró tájépítményekkel, folykkal szemben fokozatosan kialakult az az igény, hogy hozzájuk közel lehessen menni, beléjük lehessen hatolni, és belőlük a tájat lehessen szemlélteni. Ez a folyamat pedig a bejárható foly, azaz a kilátó térnyerését hozta el, amelynek egyik fontos bázisa a turizmus volt – ahogy az ma is. Ez azért fontos, mert a kilátó torony típusú folyk mellett olyan építmények is a táj szemléletét kezdték szolgálni, amelyek azelőtt nem ezt a szerepet töltötték be.

49 | Zarándoklatokról, valamint tudósok és céhlegények utazásairól tudunk, de tömeges turizmusról, vagy kedvtelésből szervezett utakról nem beszélhetünk. Lásd a témában: https://hu.wikipedia.org/wiki/A_turizmus_t%C3%B6rt%C3%A9nete megtekintve. 2025. 02. 14.

16 | Zaubershöhle, Niederwald, Németország, 1790
Fotó: rheingaulinie.de

17 | Zaubershöhle, Niederwald, Németország, 1790
Fotó: rheinsteig.de

Angliai megjelenésük után a folyók, a XVIII. század végéhez közeledve a kontinensen is terjedni kezdtek, többek közt Németországban, majd később hazánkban is. Ezek az építmények már magukban hordozzák a fent leírt paradigmaváltás eredményeit, amennyiben nem csupán a tájdekoriáció feladatát vállalták magukra, hanem azt is, hogy a szemlélő beléjük mehessen és onnan kinézessen. Ilyen értelemben indikátor szerepben tűntek fel és a korszellem és a társadalmi változások (polgárosodás, szabadidő, kirándulás, táj szemlélésének igénye stb.) tükrét mutatták. A ma ismert kilátó épülettípus születése ebben az elmozdulásban érhető tetten.

A Belvedere a Landschaftspark Spiegelsberge területén (Halberstadt, Németország, 1782), vagy a Zaubershöhle a Landschaftspark Niederwaldban (Niederwald, Németország, 1790) egyaránt folytnak kinéző építmények, azonban mindkét példánál láthatjuk az említett tulajdonságokat. Ezek bár kívülről nagyon hasonlítanak az angliai tájfestő építményekre, ugyanakkor nem titkolt céljuk az, hogy beléjük lehessen menni, és onnan a tájat meg lehessen nézni. Azaz láthatóan felvették a kilátók alapvető pozícióját.⁵⁰

Az ebben az időszakban emelt kilátókat tehát a folyók formaképzése, anyaghasználata mellett a tájalakítás és a kilátásra alkalmas hely megteremtésének kettős szerepe jellemzi. A tájkeretek építményeinek megannyi stílusutánzata kíváncsított a tájba, hogy ott a természet anyagiságát és ellenállását egyazon épületben mutassa fel.

50 Vö: Adam Hubertus: The past and present of lookout architecture in: Adam Hubertus (szerk.), Lookout. Architecture with a View. S AM Swiss Architecture Museum, Basel, 2013, 5-15. - 5. Oldal, Hubertus a kilátók előzmény-épületeiként írja le a folyó építészetet.

18 | J. M. William Turner: Eső, gőz, sebesség, a Great Western Railway, 1844
Nemzeti Galéria, London.

19 | Goethe-torony, Karlovy Vary, 1889. Forrás: wikipedia.

20 | Goethe-torony 2008-ban, Karlovy Vary, 1889. Forrás: wikipedia.

Kilátó építés a XIX-XX. században

A romantikában, a tájképfestészet aranykorában a természeti élmény átélhetősége a gondolkodás és az alkotás központi eleme lett,⁵¹ ami az optikai eszközök fejlesztésében, vagy a picturesque megjelenésében is tetten érhető. A felemelkedő polgárság a vidék és a táj iránt egyre nagyobb érdeklődést mutatott, és a kirándulás műfaja is egyre népszerűbb lett, különösen a vasút fejlődésével. Kilátók meglátogatása és a tájban való gyönyörködés általános szabadidő eltöltési gyakorlattá vált. Ez a romantikus, esztétizáló, elvagyódó attitűd határozta meg e korszak tájépitményeinek, kilátóinak formálását és anyaghasználatát; ezért – a folyó építészeti hagyományaira építve – vették fel a kilátók várkastély-tornyok, középkori erődítések formáját. Ezek múltba révedő kőépítményekként jelentek meg, és a turizmust és a táj szépségének élvezetét szolgálták.

Példaként említhető a Goethe-torony Karlovy Varyban, amely 1889-re épült fel Stefánia hercegnő néven, átnevezésére csak később került sor.⁵² Eduard Knoll korabeli polgármester emelte Ferdinand Fellner and Hermann Helmer által tervezett neogótikus stílusú építményt, miután a hercegnő a hegyen tett séta során felvetette, hogy tudna támogatni egy ott épülő kilátót a közelben található fürdő kiegészítéseként.⁵³ A fürdővendégek sétáinak romantikus célt adó építmény folyó-szerűen festi a tájat, ugyanakkor használhatóságával, a belőle való kinézés lehetőségével önmagáról a táj felé irányítja a figyelmet. A vártornyot idéző kilátókra számos további példát találunk, említhetjük az 1893-ban a Cseh Turista Club által

51 Lásd pl. C. D. Friedrich (1774-1840), William Turner (1775-1851), Eugène Delacroix (1798-1863) és a romantika további számos alkotóját.

52 A romantika tájhoz való viszonyát jól példázza e fejezet mottójával választott idézet Goethe Faustjából, amit Lynceus, a toronyor szájába adott a táj dicséretéről.

53 Wikipedia alapján. Link: https://en.wikipedia.org/wiki/Goethe%27s_Lookout megtekintve: 2025. 02. 08.

21 | Bismarck-t. Janówek, Lengyelország, 1889.
otowroclawpowiat.pl

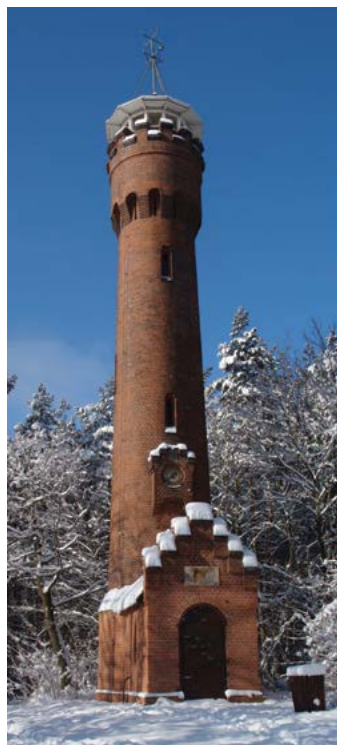
22 | Bismarck-t. Jena, Németország, 1906-1909.
Forrás: wikipedia

23 | Bismarck-t. Konstanz, Németo. 1912.
Forrás: tracesofwar.com

24 | Bismarck-t. Bad Freienwalde, 1895 Forrás:
wikipedia

25 | Bismarck-t. Zielona Góra, Lengyelo. 1902.
Forrás: wikipedia

emelt szintén neogót Déd kilátót Berounban (Csehország). Ennek a kilátóépítési hullámnak az eredménye például az Erzsébet-kilátó a János-hegyen, vagy a bécsi Habsburgwarte a Hermannskogelen.⁵⁴

Fontos megjegyezni, hogy a századforduló kilátói és emlékművei gyakran összefonódtak. Ennek oka az, hogy a kilátó és az emlékmű – korabeli felfogása – előzménye egyaránt a folly-építészethez nyúlnak vissza (pl. obeliszek, emlékoszlopok), valamint, hogy a két építménytípus szerepe ez idő tájt nagyon hasonló volt. A polgárság nemzeti büszkeségére okot adó történelmi események vidéken elhelyezett emlékoszlopai ugyancsak kirándulások célpontjaiként épültek. Ezért találhatunk több olyan emlékművet a korszakból, amelyek kilátók is egyben. Jó példa erre a német Bismarck-torony (Bismarckturm) hálózat. 1869-1934 között épültek, összesen 234-240 darab az egyesített Németország területén, és azon kívül, emléket állítva az első német kancellárnak és az ország egyesítésének (1871). Az első torony Janówekben épült, a mai Lengyelország területén. A tornyok általános építészeti kialakítására 1899-ben, a kancellár halála után egy évvel a német Diák Egyesület (Studentenverbindung) írt ki pályázatot, melyet Wilhelm Kreis nyert meg, amelyet negyvenhét példányban építettek meg. A számos emlékmű közül néhány obelisztk csupán, de nagy többségük kilátóként is működik.⁵⁵

A folly-építészetből alakult kilátóépítészeti a XIX. század közepén (újra) a városi környezetből kapott ingerek nyomán újult meg. A turizmus térnyerése és a nemzetállami büszkeség erősödése, kiegészülve a technológiai fejlődéssel a világkiállítások sorozatát hozta. A turizmus szélesedése és a kilátók történetének alakulása szorosan összefügg. Az expók turisztikai célpontként működtek (1851-ben az első londoni világkiállításon hatmillió(!) látogató for-

54 A kilátóról bővebben: <https://www.smart-guide.org/destinations/en/beroun/?place=Lookout+Tower+D%C4%9Bd> megtekintve: 2025. 02. 08.

55 A Bismarck-tornyok gyűjtőoldala: <https://www.bismarcktuerme.net/> megtekintve: 2025. 03. 15.

26 | Latting Observatory, New York, USA, 1853. 1856-ban leégett.
Fotó: wikipedia.org

dult meg⁵⁶) kísérleti építményei pedig gyakorta tornyok, kilátók lettek. Ezek azonban nem a táj szemlélésének romantikus attitűdjét sugározták, hanem sokkal inkább a jövőbe, a fejlődésbe vetett hit manifesztumai voltak. A mérnökök presztizs-szobrai voltak.

Az 1853-as New Yorkban rendezett világkiállítás fém kapcsolatokkal operáló fa szerkezetű tornya, a Latting Observatory, nyilvánvalóan nem a táj szemlélésére, hanem a magasra építés képességének bemutatására vállalkozott 96 méteres magasságával. Bár 1856-ban tűzvész martaléka lett, a világkiállításokon azóta természetesnek ható toronyépítmények első képviselője volt. A városi szituációban épült expó-tornyokra a folyó-serű viselkedés – azaz a táj alakítása és szemlélésének középpontba helyezése – kevésbé jellemző. Nem is szervezik úgy a társadalmat maguk köré, mint az ősi és az ókori magas építmények, nem tekintünk rájuk a biztonság zálogaként, és nem is vállalkoznak a táj alakítására, így nem is nevezhetjük tájépítményeknek.⁵⁷ Ugyanakkor az emberek számára kilátóként működik, ezért kilátóként is tartjuk számon őket. Az expó tornyok építési attitűdje a XIX. század második felétől tehát eltérítette a kilátók világának mindaddig folyó-központú irányultságát és a technológiába, a mérnöki tudományokba, az új anyagokba és a jövőbe vetett hit presztizs értékű szobraiként, turista látványosságként kezdtek viselkedni.

Később aztán számos, a Latting Observatory toronyhoz hasonló, a szépség, a technológiai bravúr igényével megfogalmazott építmény készült – és beindult a magassági verseny. Az 1889-es párizsi Nemzetközi Világkiállításra felépült a 324 méter magas Eiffel-torony, melyet bár köztudottan úgy tervezték, hogy az expó végeztével elbontanak, ma is áll. Építésének ötlete egyenesen következik a New Yorkban épült korábbi fa szerkezetű toronyból, amely

56 Az adat forrása: https://hu.wikipedia.org/wiki/Londoni_krist%C3%A1lypalota megtekintve: 2025. 02. 10.

57 A Latting Observatory építészete William Naugle volt, részletesebben lásd: https://en.wikipedia.org/wiki/Latting_Observatory megtekintve: 2025. 02. 08.

27 | Eiffel-torony építése közben, Párizs, 1888.
Forrás: wikipedia

28 | Blackpool Tower, Blackpool, Lancashire, Anglia, 1894. Forrás: wikipedia.

29 | New Brighton Tower, New Brighton, Wallasey, Cheshire, Anglia, 1898-1900 1919-ben sérült meg, majd lebontották. Forrás: wikipedia.

Gustav Eiffelt – saját bevallása szerint is – inspirálta, elismerve, hogy a világkiállításon elhelyezett kilátótorony elképzelése Amerikából érkezett. Eiffel ugyanakkor bírálta a fatorony primer formáját és a szépség hiányát, amelyet saját munkájánál 1889-ben szerinte sikerült érvényesíteni.⁵⁸

Azóta számtalan kiállításon, vidámparkban és egyéb, szabad idő eltöltésre alkalmas kis- és nagyléptékű eseményen megjelenik valamiféle torony szerkezet, messziről hirdelve az adott esemény vagy helyszín rangját, emléket állítva valamilyen évfordulónak, történelmi eseménynek vagy személynek. A kezdeti időszakból említhető a Blackpool Tower (Blackpool, Egyesült Királyság, 1894), vagy a New Brighton Tower (New Brighton, Egyesült Királyság, 1898-1900) a századforduló idejéből amely az első világháborúban semmisült meg. Hasonlóan a Latting Observatory-hoz, ezek a szerkezetek sem tekinthetők tájépitményeknek, azonban a kilátók világát alapvetően alakították át.

A new york-i faépítmény az archetípusa megannyi ma is épülő faszerkezetnek, amely felfelé keskenyedő (csonka)gúlaként, négyzetes alaprajzzal épül. A magyarországi kilátókészletben nagy számban szerepelnek ilyenek, amelyekre a negyedik fejezetben még visszatérünk. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy egyet tudok érteni Gustav Eiffel megjegyzésével a szépség hiányának megfogalmazása kapcsán, és nagyon fontosnak is gondolom a kilátók tekintetében ezt az igényt. Másfél évszázad elteltével ugyanis ezeknek az építményeknek újdonság ereje minimálisra csökkent, turisztikai látványosságként, vagy a haladásba, és a fejlődésbe vetett hit manifestumaként már rég nem értelmezhetőek a ma épülő példányok.

58 Világkiállítások tekintetében az 1889-es párizsi expóra készült Eiffel-torony kézenfekvő példája mellett említhető például az Óráskerék Chicagóban (1893), a Tower of Jewels San Franciscóban, (1915), a „Sky Ride” Chicagóban (1933, kilátó és híd), az Atomium Brüsszelben (1958), a Space Needle Seattleben (1962), a Tower of the Americas San Antonióban (1968), a Tower of the Sun és a Kilátótorony Osakában (1970), a Sunsphere Knoxvilleben (1982), a Skyneedle Brisbaneben (1988), a Tree of Life Milánóban (2015), stb. Forrás: <https://www.bie-paris.org/site/en/all-world-expos> megtekintve: 2022. 10. 20.

30 | II Friedrich-August-kilátó, Löbauer Berg, Németország, 1854
Fotó: Hedwig Storch, wikipedia

A városból a tájba való visszakerülésükkel akár a tájépitmények alapvető szerepét, a természet kétféle értelmezésének egy épületen belüli felmutatását újra teljesíthetnék, ez azonban csak korlátozottan igaz. Bár e szerkezeteket emberkéz alkotta a természetből vett anyag megmunkálásával, de formájuk, tervezettségük, szellemi-gondolati világuk minimális reakciót sem ad arra a tényre, hogy a természetet, mint ellenállást ugyanígy feladatuk lenne felmutatni. Ugyanakkor, – kevésbé szigorúan nézve – amennyiben technikailag láthatóvá teszik a tájat, úgy nem esnek ki a tájépitmények világából, hiszen a táj szemrevételezését – a maguk egyszerű módján – mégis csak lehetővé teszik.

A városból a tájba való visszakerülés fent említett aktuusa nagyon fontos a ma kilátóinak viselkedése szempontjából is. Ez volt ugyanis az a fejlemény, amely a városi környezetben született, a tájépitmények világától távoli kilátók helyzetét egyesítette a tájépitmények, folyó-k közegével a természeti környezetben. A városi kilátó és a tájépitmény összeolvadásának korai fontos építménye a XIX. század közepén a Löbauer hegyen (Németország) a König-Friedrich-August-Turm (II. Friedrich-August-kilátó). Előképe ennek a toronynak is a New Yorkban felépített faserkezet lehetett, és bár a mérnöki szerkezetek kísérleti attitűdjét magán viseli, - hiszen öntöttvas szerkezetű - azonban nem egy város közepén épült, hanem a Löbauer hegy tetejére, egyértelműen tájépitmény szerepben. 1854-es (!) átadásával a legkorábbi ilyen építmény volt (azóta is a legmagasabb európai öntöttvas szerkezet), és remekül mutatja be a táj romantikájából és a technológiai fejlődésbe vetett hitből egyszerre táplálkozó építés eredményét. Ilyen értelemben indikátorként viselkedik; egy építménybe sűrítve jelzi az adott kor tájhoz, jövőhöz, kiránduláshoz, nemzeti büszkeséghez való viszonyát, bemutatva a gondolkodás irányát. Ez a kettősség részletképzéseiben is megmutatkozik, hiszen amellet, hogy öntöttvas szerkezetű, a formai kialakításában neogót és bizáncias jegyek (pl. csúcsíves csipkekorlátok,

31 | Atomium, Brüsszel, 1956-1958. Tervező: André Waterkeyn
Fotó: wikipedia

32 | Space Needle, Seattle, USA, 1962
Fotó: wikipedia

nyílások csipke-keretezései) is felismerhetőek, amely irányt mutatott például a századfordulón Amerikában nagy iramot vett acél szerkezetű felhőkarcolók építésének is, kijelölve a jövő irányát.⁵⁹

Ez a „tájba épített expo-torony” felfogás a kilátóépítészet új pályára állította. A tájba való visszaköltözéssel ezek az építmények továbbra is (illetve: újra) képviselik a folyó alapvető tulajdonságait, a tájalakítás és a nézhetőség fő jellemzőit, viszont kiegészülnek a technológiai fejlődés, a haladásba és a jövőbe vetett hit megjelenítésével. A táj alakítása azonban nem romantikus alapállásból táplálkozik, hanem a természet erői feletti uralom manifesztumaként tétéleződik. Innen ered a kortárs kilátók játékosága, a szerkezeti újdonságra, a bravúrra és a határok feszegetésére való törekvése. Így alakult ki a kilátók indikátor szerepe is, a kisebb tétellel, kevesebb tartóssággal, hőszigeteléssel, funkcionális (stb.) elvárással operáló, kísérleti építmények sorával. Az expó-kísérletek egyrészt a technológiai tornyok (pl. rádióadó-tornyok) világát építéstechnológiai és anyaghasználati oldalról termékenyítették meg, másrészt viszont a tájba költözve – ahogy a Löbauer-torony eseténél egyértelműen látszik – a kilátók világát alakították át.

A xx. században - főként a két világháború miatt - Európában viszonylag kevés kilátó épült; háborúban hallgatnak a múzsák. Az Atomium Brüsszelben, amelynek legfelső gömbje kilátóként működik ma is, vagy a Space Needle Seattle-ben természetesen említést érdemelnek, ugyanakkor megállapítható, hogy ezek alapvetően az Eiffel Torony által megteremtett expó-vonulat képviselői, és a kilátók fejlődéstörténetében paradigmaváltást nem vezettek be, hanem a technológiai fejlődés aktualitásait mutatták be.

A kortárs kilátóépítészet ezért a xix. század végén kialakult fő hatások talaján nyugszik, és összességében a folyó-szerű viselkedés és az expó-tornyok kísérletező attitűdje határozza meg. Az emberi mivoltunkat is feszegető, mély tematika (táj), valamint a fejlődés és

59 König-Friedrich-August-Turm wikipedia: <https://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nig-Friedrich-August-Turm> megtekintve: 2025. 02. 08.

33 | Bolt Tower, Ostrava, Csehország, 2015
Forrás: dolnivitkovice.cz/

34 | Zon-e Arquitectos: Viewpoint in Minas de Rioseco, Llamo, Spanyolország, 2015
Fotó: Imagen Subliminal (Miguel de Guzmán + Rocío Romero).

az újdonság ígérete a kilátókat folyamatos megújulásra és a kortárs építészeti gondolkodásban felmerülő ötletek és gondolatok kipróbálásának terepeivé tették. Ezért lehetnek indikátorok a kortárs építészetben is, bármilyen téma merül is fel. Kísérleti terepként szolgálnak például ha a reuse témája. (pl. Bolt Tower, Ostrava, Csehország, 2015)⁶⁰ a parazita-építészet, (pl. Walkway lookout, Minas de Rioseco, Spanyolország, 2015)⁶¹ vagy akár a lebegés szépsége kerül a fókuszba (pl. Zebro Viewpoint, Vilar Barroco, Portugália, 2022).⁶²

60 Lásd pl: <https://www.dolnivitkovice.cz/en/bolt-tower/> meglekintve: 2025. 02. 09.

61 Zon-e Arquitectos: Walkway-Lookout, Minas de Rioseco, Spanyolország, 2015, <https://divisare.com/authors/2144794211-zon-e> meglekintve: 2025. 02. 09.

62 Álvaro Siza Vieira: Zebro Viewpoint, Vilar Barroco, Portugália, 2022. https://www.archdaily.com/1019243/renovation-of-the-zebro-viewpoint-alvaro-siza-vieira?ad_source=search&ad_medium=projects_tab meglekintve: 2025. 02. 09.

35 | Álvaro Siza Vieira: Zebro Viewpoint, Vilar Barrico, Portugália, 2022
Fotó: Daniel Sousa

3. TÉZIS

Az első kilátók a folyk közül kerültek ki, később pedig a romantika korában a tájfestés szerepe mellett a kirándulások célpontját és a táj szemrevételezésének helyét is adták. A romantika elvágyódó, esztétizáló attitűdjével épített kilátók jellemzően a történeti stílusok utánzását, középkori várkastélyok anyag- és formakészletét alkalmazták.

4. TÉZIS

A világkiállítások a kilátóépítéset új irányát teremtették meg azszal, hogy a tornyokat a fejlődésbe vetett hit szolgálatába állították. A XIX. század második felétől épült kilátók egy része ezért bár továbbviszi a folyk legfontosabb tulajdonságait, a tájalakítás és a táj szemlélésére alkalmas hely megteremtésének feladatát, ugyanakkor kiegészül a technológiai fejlődés, a kísérletezés és az újdonság bemutatásának attitűdjével. Innen ered a kortárs kilátók játékossága, szerkezeti, technológiai bravúrra törekvése és indikátor szerepe.

*„A fantázia a felület hígabb közegében,
az álmodozás szabados kombinációiban
raboskodik és tévelyeg. Ezzel szemben
a „teremtő képzelet”, amennyiben
kombinatív, kombinációinak analízis a neve,
s az analízisben nyert fölismeréseken túl azt
a végső, immár elemezhetetlen egyszerűséget
törekszik elérni, ahová a képzelet csak
a föltétlen engedelmesség árán találhat haza.
Művészi teremtés a szó szoros értelmében
nincsen. De az engedelmes képzelet
érintkezésbe léphet azzal az abszolút
szabadsággal, szeretettel, jelenléttel és
otthonossággal, amivel Isten a világot
választotta.”*

Pilinszky János:
A „teremtő képzelet” sorsa korunkban,
második bekezdés.

III. FEJEZET: KORTÁRS KILÁTÓK – NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A kortárs kilátók csoportosítása

A kortárs kilátóépítészetben a korábban leírt kilátó-történet hatásai érvényesülnek. Az utóbbi harminc évben épült külföldi építmények általánosságban folyó-szerűen viselkednek, azaz tájalakításra és helyteremtésre egyszerre vállalkoznak, ugyanakkor nem azonos súllyal fordulnak egyik, vagy másik szerep felé. A kísérletezés, az újdonság keresése és a viszonylag kevés elvárás a kilátók világát az extremitás és a specializáció felé tolta. A kreatív, szabad formálás a táj karakteres alakítását, az új használati és platform-létrehozási kísérletek a helyteremtés új formáit eredményezték.

A kilátókat, amelyek tájra gyakorolt hatása fontosabb, míg a kilátás helyének biztosítása inkább mellékesen jön létre, tájalakító kilátóknak nevezem. Amennyiben a fordítottja igaz, azaz az adott szerkezet tájra gyakorolt hatása kevésbé kardinális, míg a kilátás helyének megteremtése központi szerepet kap, úgy azt a helyteremtő csoportba sorolom. Vannak olyan tájépítmények is, amelyek a táj képének alakításában vagy a bejárhatóság és/vagy a helykijelölés miatt a tájkontemplációban a kilátókhoz hasonló hatást tudnak magukénak, használhatóságuk, kialakításuk vagy építésük célja szerint mégsem nevezhetjük őket kilátóknak; ezeket az egyéb tájépítmények csoportjába sorolom. Bár ezek nem kilátók, fontosnak tartom beszélni róluk, mert a kilátóépítészethez, a tájjal való viszonyhoz és a tájépítmények működéséhez fontos adalékokat szolgáltatnak.

36 | Vlooyberg Tower, Close to Bone, Tielt, Belgium, 2015
Forrás: dezeen.com

37 | Vlooyberg Tower, Close to Bone, Tielt, Belgium, 2018
Forrás: dezeen.com

Tájalakító kilátók

Belgiumban, a Tielt község határában 2015-ben felépített kilátó a természet állandóan jelenlévő erejét, a gravitációt emeli középontba. A Vlooyberg Tower egy korábbi kétszintes fa kilátó helyén épült, miután elődje gyújtogatás áldozata lett.⁶³ A közösség a sajnálatos esemény után úgy döntött, hogy egy olyan anyagból kíván új kilátót építeni, amely jobban ellenáll a tűzvésznek. Nemcsak ezért döntöttek a rozsdás vaslemez és a fémszerkezet használata mellett, hanem azért is, mert a természeti erők által gyakorolt hatás (rozsdá) és az annak való hatékony ellenállás (a rozsdá itt bevonatként funkcionál) egyszerre jellemzi az anyagot. A Close to Bone tervezőcsoport által megálmodott forma egyrészt lírai (égbe vezető lépcső, Jákob lajtorjája), másrészt az emberi alkotóképességnek (technológia fejlődése) és a természet erőinek (tömegvonzás) keresztútjába helyezi az alkotást, Harmadrészt a lépcső-platform sztereotípiából redukcióval lép ki, amennyiben előbbi igen, utóbbit nem használja.

A tíz méteres magasságba emelkedő konzol távolabbról nézve átalakítja a táj képét, azonban a folyk dekoráló hatásával ellentétesen nem hangulatában, hanem díszítésmentes geometriával – egy átlós vonallal – egészíti ki. Felfelé a szerkezetre a horizont megemelkedésével a táj kitárul, a megérkezés katarzisa után a visszaút melankóliája elkerülhetetlen a lépcsőn lefelé haladva. A táj a szemmagasság ejtésével párhuzamosan síkszerűvé alakul. Ilyen értelemben a kilátók alapvetését, a természet-ember alá-föle rendeltségének kettősségét formálásával, anyaghasználatával és dramaturgiájával egyaránt felmutatja.

Az építmény élete sajnos nem felhőtlen. A publikusan elérhető információk alapján nem igazán érthető, hogy kinek van problémája

63 Vlooyberg Tower. <https://www.dezeen.com/2016/05/03/vlooyberg-tower-close-to-bone-cantilevered-weathering-steel-staircase-observation-belgium/> megtekintve: 2023. 05. 10.

38 | Architektur & Landschaft Stefan Giers: Landmarke Lausitzer Seeland, Senftenberg, Németország, 2008. Forrás: www.leuchtturm-lausitz.de:

a helyszínen álló kilátóval. Annyi bizonyos, hogy bár ezt a kilátót kifejezetten vandálbiztosra tervezték, 2018-ban támadás érte, akárcsak a korábban itt állt fa kilátót. A robbanásban erősen megsérült kilátót fél éven belül újjáépítették.⁶⁴

A Landmarke Lausitzer Seeland (Senftenberg, Németország, 2008) az előző kilátóhoz hasonlóan ikonikus építmény.⁶⁵ Messziről nézve kiemelkedik a tájból, sziluettje pedig emlékeztet egy idegen világ üzeneteként a Földre pottyantott objektumra. Mint a Monolit Kubrick filmjében,⁶⁶ ez a tulajdonsága pedig eltolja a folyk világa felé az építményt, és a Földényi értelmezése szerinti Melankólia jelenik meg benne.⁶⁷ A természet erőivel találkozó rozsdás vaslemez itt olyan formát vesz fel, mely nem építészeti előképek formáját idézik (pl. lépcső, torony, kupola stb.), hanem sziluettjét tekintve geometrikus alapformára szorítkozik. Közel menve aztán láthatóvá válik az izgalmas lépcsőrendszer, mely a feljutást, bejárást és a táj szemlélését lehetővé teszi. E kettősség (távolról táj-objekt, közelről használatra invitáló kilátó) jól példázza a kilátók és a folyk rokonságának mibenlétét és fejlődésük irányát.

Hasonlóan tájalakító kilátónak tekinthető a mexikói Pilgrim's Column, huszonhat méter magas, függőleges vonalként megjelenő építménye, amely felkiáltó jelként áll a tájban.⁶⁸ Közel menve hozzá

64 A sérülésről lásd még: <https://www.dezeen.com/2018/07/05/vlooyberg-tower-close-to-bone-arson/> megtekintve: 2025. 02. 12.

65 Architektur & Landschaft Stefan Giers: Landmarke Lausitzer Seeland, Senftenberg, Németország, 2008, interneten például: <https://architizer.com/projects/landmarke-lausitzer-seenland/> megtekintve: 2023. 08. 07.

66 Stanley Kubrick: 2001: Űrodüsszeia. 141", Amerika, 1968

67 Jelen tanulmány harmadik fejezetében részletesebben foglalkoztam a Melankólia dicsérete c. Földényi-könyvvel.

68 Christ Gantenbein Architekten, Cerro del Obispo, 2011, Nevének jelentése: Zarándokok oszlopa. Az alkotás a Ruta del Peregrino (117km hosszú zarándokút Mexikóban) nyomvonalán áll, ahol az utóbbi évtizedben számos építészeti beavatkozás (pl. kilátó, szobor, kültéri miséző hely) épült. Az alkotók közt szerepel többek közt a Dellekamp-Rozanja Montiel, az Elemental Studio, a HHF, a Christ Gantenbein, vagy az Ai Wei Wei Fake Design építészirodák.

39 | Christ Gantenbein Architekten, Cerro del Obispo, 2011
Forrás: archdaily.com

világossá válik, hogy alaprajza amőba szerű. Bár ablakai nincsenek, egy kis ajtónyílás mégiscsak van rajta, melyen bemenve érzékelhetővé válik a belül is íves felületekkel határolt, felülről nyitott belső tér. A tervezők szándéka szerint ez a gesztus az egyetlen olyan tájra irányítja a figyelmet, mely mindig, mindenki számára hozzáférhető: az ég felé. Ez a megközelítés – mármint, hogy az égbolt a legszélesebb körben hozzáférhető táj képe – arról tanúskodik, hogy a tervezők fontosnak tartották a természet-ember viszonyának kérdését. Bár az égre való felnézés (menny) és az amőba alaprajzi forma (torzított kereszt) egyaránt keresztény utalásokként is értelmezhetők, ezek a megfontolások nem takarják el a minden ember számára érvényes, személyes értelmezés és élményszerzés lehetőségét. Minden más vizuális információ kizárásával a figyelem valóban az ég felé fordulhat, ami bár mindig ott van, figyelmünknek mégis ritkán tárgya.

Ez az építmény tehát messziről nézve a tájat a folykra jellemző módon átalakítja a látványt, közel menve pedig bejárható és a tekintet irányát meghatározva a táj szemlélésére, kontemplációra ad lehetőséget – nézőpontváltásra kényszerít. Mivel pedig ezek épp a kilátó kritériumai, ezért – annak ellenére, hogy belőle nem lehet kilátni – úgy gondolom, hogy ezt az építményt is nevezhetjük kilátónak.

További jó példa kilátók tájalakító hatásának bemutatására a Tiger and Turtle – Magic Mountain projektet is, amely Duisburgban egy rekultivált hulladék lerakó tetejére készült.⁶⁹ A városi személtlerakóból füvesített dombot készítettek, mely a város látképét felülíró építménnyel gazdagodott. A szemétdomb helyett így egy parkot és egy bejárható szobrot is kapott közösség, amely a város vágyott fejlődési irányát is kijelöli. Formája minden irányból egy szabadon rajzolt vonalra emlékeztet, amely járófelület és lépcső rendszer elemekből készült el. Így bár bejárható, azaz kilátónak tekinthető, de e tulajdonságának fontossága elmarad a forma tájalakító

69 Heike Mutter, Ulrich Genth: Tiger and Turtle – Magic Mountain, Duisburg, Németország, 2011.

40 | Heike Mutter, Ulrich Genth: Tiger and Turtle – Magic Mountain, Duisburg, Németország, 2011. Forrás: archdaily.com

hatása mögött. Ez a reláció akkor tárul fel látványosan, amikor kiderül a szemlélő számára, hogy a szerkezet legfelső, átforduló íve – természetesen – nem bejárható. E zavarba ejtő ellentmondás azonban külön izgalmat és az önellentmondásos világ leképzését elemi erővel hordozza.

A tájalakító kilátók esetében – vegyük csak példának ez utolsó szerkezetet – nagyon fontos következmény a presztízs- és identitásképző hatás, amely a turisták és a helyiek számára is lehet tetszetős, vagy elutasítandó. Az ítélet általában szubjektív (esztétikai, használati, környezetvédelmi, politikai, stb.) érvek és érzelmek mentén születik, éppen ezért az ilyen, tájalakító céllal épülő kilátók esetében kiemelt jelentőséggel bír a közvetített üzenet.

41 / 1

41 / 2

41 / 3

41 / 4

41 / 5

41 / 6

41 / 7

41 / 8

41 / 9

41 / 10

41 / 11

41 / 12

41 / 13

TOVÁBBI TÁJALAKÍTÓ KILÁTÓK

- 41/1 Johann Skovsted Arkitekter: Tipperne Bird Sanctuary, Dánia, 2017.
Fotó: Rasmus Norlander
- 41/2 Kollektiv Plus X + Stefanie Rittler: Pier 1/2 Cycling Shelter, Angern an der March, Austria, 2024.
Fotó: Kollektiv Plus X
- 41/3 m.aus architects: Vysoké Pole Kilátó, Vysoké Pole, Csehország, 2022.
Fotó: Julius Filip
- 41/4 Pezo von Ellrichshausen: LAMA Pavilion, Yungay, Chile, 2023.
Fotó: Pezo von Ellrichshausen
- 41/5 Ateliereen Architecten: Observation Tower, Peize, Hollandia, 2018.
Fotó: Ateliereen Architecten
- 41/6 Dethier Architectures: Belvedere For Koblenz, Koblenz, Németország, 2011.
Fotó: Dethier Architectures
- 41/7 Rintala Eggertsson Architects: Seljord Watch Tower, Norvégia, 2008.
Fotó: Dag Jenssen
- 41/8 Lars J. Berge A.S.: Madárvárta, Herdla, Norvégia, 2017.
Fotó: LJB AS: Anders E. Johnsson
- 41/9 Jensen Architects/Jensen & Macy Architects: Ann Hamilton Tower, Geyserville, United States, 2007.
Fotó: Richard Barnes
- 41/10 De Gouden Liniaal Architecten: Observation Tower Negenoord, Dilsen-Stokkem, Belgium, 2016.
Fotó: Filip Dujardin
- 41/11 Avanto: Lookout Tower, Helsinki, Finnország, 2000-2002.
Fotó: Jussi Tiainen
- 41/12 Ateliereen Architecten: Lookout Salas, Chirby, Csehország, 2018.
Fotó: Marzper, wikipedia
- 41/13 Šebo Lichý architects: Lookout Tower on Devínska Kobyla, Bratislava, Szlovákia, 2020.
Fotó: Tomas Manina

42 | Carl-Viggo Hølmekbakk: Sohlbergplassen, Rondane, Norvégia, 2006
Forrás: archdaily.com

Helyteremtő kilátók

Minden kilátó építésével, így a helyteremtő kilátók építésével is megváltozik a táj képe. A helyteremtő kilátók esetében ez a hatás a kilátó kialakítása szempontjából kevésbé fontos, mint a kilátás helyének megteremtése. Illetve vannak olyan esetek is, ahol a táj alakításának minimalizálása a cél; azaz, hogy ne is lehessen látni messzebbre a szerkezetet.

A táj fölé emelkedés az általános megoldással dolgozó kompozíciókban a talaj vízszintességének és a szerkezet (lépcső) emelkedésének eredményeként jön létre. A nézőpontemelés másik gyakran alkalmazott megoldása az, amikor a kilátó platform vízszintes, és a talaj lejt alatta. Ennek egyik jellemző példája a Sohlbergplassen Viewpoint Norvégiában, a Rondane Nemzeti Park szélén.⁷⁰ A 2005-ben épült kilátót betonból készítették. A fák közt kigyózó vízszintes plató a meglévő fenyők kivágása nélkül, azok közé elhelyezett ívelt szélű földmlemez és betonkorlát, melyet a fenyők törzsére emlékeztető acél oszlopok tartanak.

A főútról letérve egy autós pihenőből közelíthető meg a kompozíció, ami remekül betölti a kilátók egyik fontos feladatát. Azt ugyanis, hogy a tájjal való találkozás nem magától értetődő, az e célból létrehozott objektum megállásra, nézésre, és a tájjal való szembesülésre ösztönöz; viszont nézőpontkijelölés történik csupán. A kilátó megépítésével az eddig a fák mellett elsuhanó, szélvédők mögé húzódó emberek megállnak és a táj szemléletére szánhatják magukat. Persze megállhatna bárki akkor is, ha nem állna itt építmény, azonban vélelmezhető, hogy kevesebben döntenének így.

A helyszín egy 1914-es neoromantikus festménynek állít emléket, amely készítését a művész egy egzisztenciális tájélmény megé-

70 Adam Hubertus (szerk.), Lookout. Architecture with a View. S AM Swiss Architecture Muesum, Basel, 2013, 94-95. oldal. Interneten például: <https://www.nasjonale turistveger.no/en/routes/rondane/sohlbergplassen/megtekintve>: 2023. 05. 10.

43 | Harald Sohlberg: Winter Night in the Mountains, 1914.
Forrás: National Museum, Oslo.

lése nyomán határozta el. Harald Sohlberg a „Winter Night in the Mountains” című képéről van szó; az alkotó nevét őrzi a kilátó elnevezése is.⁷¹ E tájképfestészeti vonatkozás pedig a kilátók eredetéhez kapcsolja a kortárs objektet. Bár az emlékkállítás vágya konkrét, az építészeti formálásban ez nem kap jelentős hangsúlyt: csupán egy olyan platformot hoz létre a formálás, amely lehetővé teszi a táj szemrevételezését.

Lentről és a közútról a szerkezet egyáltalán nem látszik, meg sem jelenik, hiszen eltakarják a fák. Ez a tulajdonsága pedig távolítja az előzménynek tekintett folyó-szerű viselkedéstől, a tájalakítás szerepétől és a kilátó helyteremtő rendeltetését tolja előtérbe.

A kilátók fontos tulajdonsága, hogy nemcsak fizikailag alakul ki a táj szemléletére alkalmas hely általuk, hanem – ahogy az előző példa esetén is megfigyelhető – az emberek mentális térképe is átalakul a helyteremtés aktusával. Egyes helyek jelentőséget kapnak másikkal szemben. Ez a helyzet gyakran előáll olyan esetekben, amikor egy hegy csúcsára készül kilátó, amely onnantól kezdve kiemelt helyet foglal el gondolataink között – és nem feltétlenül az esetleges különleges megközelítési lehetőség, vagy szerkezeti, formai megoldásai miatt, hanem pusztán a léte miatt.

A jelenségre jó példa a Top of Tyrol projekt, amely Ausztriában, a Stubai Gleccser síparadicsomának tetején, a Grosser Isidor csúcsán

71 A képről a Norvég Nemzeti Múzeum (Nasjonalmuseet Oslo), két kutatója tartott előadást 2021 január 14.-én. <https://www.youtube.com/watch?v=jJ-2BRmRv-o> megtekintve: 2023. 05. 10. Az előadásban szerepel a egy levelének részlete, melyben leírja a természeti „fenségesse” való tájélményét, amely nagyon hasonló a harmadik fejezetben vizsgált Ottlik-élményhez. Részlet a levélből: „Egyik éjjel ... a vadonban sieltem. Az égbolt ezernyi pislogó, világító csillagtól szikrázott. Ritkán láttam az égboltot ilyen ragyogó díszben, ilyen élénknek. Elbűvölten álltam ott. Mindenféle kérdés záporozott bennem a világmindenségről. Vajon vannak-e jók odafent? Vajon van-e ennek az egésznek magasabb értelme? Vajon a halál választ ad mindegyikre? Olyan kicsinek, gyengének éreztem magam, úgy tűnt, bogárként mászkálok ... Aggódtam, tudatlanságom miatt. Ezt le kell festenem – gondoltam –, ez az igazság számomra.” Harald Sohlberg levele Ludvig Ravensbergnek, 1905 – saját fordítás.

44 | LAAC Architekten: Top of Tyrol, Stubai Glacier, Ausztria, 2009.
Forrás: architectuul.com

épült 2009-ben.⁷² A rozsdás acélból készült forma a hegycsúcson átbukó hófűvás képét merevíti ki, mely a természet erőit teszi meg a formaképzés alapvető gondolati kiinduló pontjának.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért van egyáltalán szükség egy olyan helyen kilátóra, ahol a talajon állva is ugyanazt a panorámát láthatja az ember, mint a platformon állva. A fent említett vonatkozás, a mentális térkép alakítása mellett gyakorlati haszna, hogy a platform helyet biztosít a hegy tetején egyszerre több ember jelenlétéhez. Ugyanis az ilyen típusú sziklás hegyek csúcsain ténylegesen talpalatnyi hely van csak, így ha néhány ember egyszerre ér fel, az tumultussal és kényelmetlenséggel jár.

A mentális térkép alakítása persze feltűnően fontos e projekt esetében, amely a régió ismertségét növeli, (az elnevezése is ezért megjegyezhető, pozitív marketing-üzenet) és a környékbeli idegenforgalomból élőket szolgálja. Szükség lehet az ilyen jellegű turisztikai projektekre, hiszen a klímaváltozás miatt ezek a gleccserek rohamosan olvadnak; fogynak és a közeljövőben eltűnnek. Az eddig jellemzően a téli sportolók számára szolgáltatásokat nyújtó helybelieknek át kell térniük a nyári kirándulók elcsábítására. Ezt az irányváltást szolgálja e kilátó, a régió életben maradása érdekében. Helyet teremt egyrészt fizikai értelemben a hegy tetején, másrészt átvitt értelemben a völgyben élők számára, mint turisztikai célpont. Ezt esetleg tekinthetnénk tájalakítási aktusnak is, azonban a hegység roppant tömegéhez képest az ember alkotta szerkezet elenyésző hatású. A formálása is sokkal inkább besimulásról, együttműködésről szól, semmint a természet uralásának vágyáról.

72 Jelentése: Tyrol teteje. Laac Architekten: Top of Tyrol, Stubai Gleccser, Ausztria, 2009. Uo. 40-41 oldal. Interneten például: <https://www.tirol.at/reisefuehrer/ausflugstipps/ausflugsziele/a-top-of-tyrol> megtekintve: 2023. 08. 07.

45 | Snøhetta: Tverrfjellhytta, Norwegian Wild Reindeer Pavilion, Hjerinn, Norvégia, 2011. Forrás: old.snohetta.com

Helyteremtő kilátó a Snøhetta építész műterem 2011-es rénszarvas-megfigyelője (Tverrfjellhytta) is.⁷³ Elsőre furcsának hat a kilátók világához sorolni egy állatmegfigyelő helyet, miközben aktív természetviszonyra vonatkozó építmény.

Azonban felmerülhet a kérdés, hogy a rénszarvasok megfigyelése vajon olyan cél-e, mely a táj szemléletéről szól, vagy inkább a természethez fűződő aktív viszonyt feltételez? Meglátásom szerint a természet az állatokkal együtt az, ami, és mindaddig, amíg a szemléletet nem egészíti ki emberi cselekvés, beavatkozás (mint például vadászat) addig kontemplációról lehet szó.

Távolabbról nézve a fém-üveg anyagú doboz bár megjelenik a tájban, alapvetően neutrális, monolitikus megjelenésének nem célja a látvány hangulatát megváltoztatni, így nem olyan céllal költözik a tájba, mint a folyk, vagy a tájalakító kilátók. Nem igényli, hogy messziről nézzék, csupán a belső tér létrehozásának technikai kereteit adja, többre nem vállalkozik. A pavilon üveglakos kialakítása, és belső tere, benne a környezet felé néző pad egyaránt a tájélmény befogadását szolgálja. Ember által létrehozott hely, amely a táj szemléletének lehetőségét technikailag biztosítja; helyteremtő kilátó.

73 Snøhetta: Tverrfjellhytta, Norwegian Wild Reindeer Pavilion, Hjerinn, Norvégia, 2011. Lásd pl: <https://old.snohetta.com/project/2-tverrfjellhytta-norwegian-wild-reindeer-pavilion> megtekintve: 2023. 05. 10.

46 / 1

46 / 2

46 / 3

46 / 4

46 / 5

46 / 6

46 / 7

46 / 8

TOVÁBBI HELYTEREMTŐ KILÁTÓK

- 46/1 RAD+ar: Pusaran Ocean Deck, Indonesia, 2024.
Fotó: William Sutanto
- 46/2 Snoherr: Filso Visitor's Center, Henne, Dánia, 2018.
Fotó: Carsten Ingemann
- 46/3 Carles Enrich Studio, Recovery of Merola's Tower, Puig-Reg, Spanyolország, 2019.
Fotó: José Hevia
- 46/4 ELEMENTAL: Las Cruces Lookout Point, Las Cruces, Mexikó, 2010.
Fotó: Iwan Baan
- 46/5 Acid consultoria técnica: Del Castillo Lookout, Cabezabellosa, Spanyolország, 2022.
Fotó: Jesús Granada
- 46/6 HHF Architects: Lookout Point Espinazo del Diablo, Mexikó, 2010.
Fotó: Iwan Baan
- 46/7 Carlos Seoane: Pedra Da Ra Lookout Point, Ribeira, Spanyolország, 2016.
Fotó: Ana Amado
- 46/8 MESSNER Architects: Monte Specie 2305 a.s.l. Lookout, Dobbiaco, Olaszország, 2015.
Fotó: MESSNER Architects

47 | Albrecht Dürer: Melencolia I, rézkarc, 1514

Vallásos ihletésű, a táj szemlélését segítő építmények témája nemcsak a Pilgrim's Column esetében láthatunk.⁷⁴ A kapcsolat oka, hogy az egzisztenciális kontempláció a tájélmény kapcsán épp úgy létrejöhét, mint a vallásos szemlélődésben. A kilátókat és a templomokat nemcsak magasba törő formájuk köti össze, hanem a megismerhetetlennel való találkozás ígérete és lehetősége is, ami az első fejezetben tárgyalt ősi magas építmények utóöngéjeként is értelmezhető. Mivel – ahogy korábban láttuk – a táj az ember bensőjében keletkezik, ezért a vallásos ember számára a táj a hitéhez is kapcsolódhat, amennyiben a Teremtő megnyilvánulásaként értelmeződik. A nem hívó számára pedig a tájban jelentkező vallásos élmény a megismerhetetlennel, a befogadhatatlannal, a megváltoztathatatatlannal való találkozás terepe lehet.

Radnóti Sándor Simmel kapcsán fejti ki gondolatait a vallásos érzület és a táj kapcsolatáról. „[A] vallás [...] a szekularizáció révén természetesen nem szűnt meg, s korántsem vált jelentéktelenné, [...] de privatizálódott. Vallásos érzésként viszont annál nagyobb lehet a jelentősége, s éppen a tájfenomén az, amely a táj végtelenjében mint végességérzet jelenhet meg. [...] [A]z érzés és a hatás lehet teljesen vallástalan is, miközben valami transzcendensre, a megismerés határain túlra, érzékfelettire vonatkozik. Vagyis vallástalanul lehetnek, és vannak is vallásos érzéseink és gondolataink, amelyekhez nem vesszük igénybe valamely önálló alakot öltött vallás magatartási normáit, fogalomrendszerét, hitvilágát és rítusait [...]”⁷⁵

74 A Ruta del Peregrino (Mexikó) vonalán például számos ide tartozó építményt láthatunk. <https://www.archdaily.com/82174/ruta-del-peregrino-phase-i-completed> megtekintve: 2024. 01. 23.

75 Radnóti: Simmel és a táj, Replika, 2019. ősz-tél, 12. Oldal Interneten: http://real.mtak.hu/105969/1/replika_112-02_radnoti.pdf megtekintve: 2023. 05. 16.

48 | Peter Zumthor: Klaus testvér kápolnája, Mechernich, Németország, 2007
Forrás: nomadbiba.com

Hasonló nézőpontból elemezi Földényi F. László a melankóliáról szóló könyvében⁷⁶ Klaus testvér kápolnáját,⁷⁷ melyet mélyen melankolikusnak (nem szentimentálisnak, nem nosztalgikusnak) lát. Ez a kápolna kevésbé kápolnaként, sokkal inkább folyó szerű építményként értékelhető, ugyanakkor nem nevezhető kilátónak. Ezt abban az értelemben mondom, hogy a szakralitás itt nem a vallásos szimbólumok, utalások formájában jelentkezik, hanem annál tágabban van jelen, mely a táj és a tér hatásával bármely ember számára hozzáférhető élményt ad – ellentétben a klasszikus kápolna funkcióval.

Földényi meglátása szerint Zumthor ebben az épületben arra a kérdésre keresi a választ, hogy „fölkelhető-e a vallásos érzés egy vallás nélküli korban?”⁷⁸ A tájban álló tömeg, mely Földényit Dürer polihedronjára emlékezteti⁷⁹ és a belső tér vallástalan transzcendenciája olyan élményt ad, amely nem feltétlenül a kereszténység Istenéhez viszi közel a szemlélőt: „[A] transzcendens érzületnek is van létjogosultsága, de csakis a hagyományos vallások által kínált kereteken túl.”⁸⁰ Ez az élmény pedig a táj és a tér által létrehozott egységben valósul meg. Földényi ezt így fogalmazza: „A táj, amely a [...] kápolnát körülvette, elválaszthatatlan volt a kápolnától. [...] [Ú]gy olvadt bele ebbe a tájba, hogy közben ki is ált belőle, [...] a környezetéből kimagasodva, magát a teret tette láthatóvá, érzékelhetővé. A kápolnával a tér mintegy kitüremkedett a tájból. Ami addig láthatatlan volt, az az emberi beavatkozás révén érzékelhetővé lett. [...] [A] térélmény [...] katartikussá akkor válik, ha az embert egyszerre szembesíti saját határtalanságával és ugyanak-

76 Földényi F. László: A melankólia dicsérete. Jelenkor, Budapest, 2018

77 Peter Zumthor: Klaus testvér kápolnája, Mechernich, Németország, 2007

78 Földényi, 147. oldal

79 „Szabályos szabálytalanságával egy másik kötőböt idézett meg: Dürer polihedronját az 1514-ben készült Melancholia I. című rézkarcáról. [...] A ... kápolna is úgy áll a tájban, mint maga a megtestesült rejtély.” Uo. 122-123. oldal

80 Földényi, 146. oldal

49 | Ensemble Studio: Domo, Tippet Rise Art Center, USA, 2016
 Forrás: ensemble.info/domo

kor törpeségével.”⁸¹ A fenségessel való találkozás példáját láthatjuk itt, amely a természet kétféle értelmezésének eredményében együttesen jelentkezik. Ellenállásként a táj, megmunkált anyagként pedig az épített tér közvetíti e hatást. E kápolna tájépitmény szerűsége (ha tetszik: kilátó szerűsége) a tájhoz való viszonyából fakad. Míg a Pilgrim’s Column az égre enged kilátást, a kápolna tetején kilátni nem lehet, ott „csak” fény áramlik a belső térbe. Azt a hatásmechanizmust alkalmazza, amely a kilátókra jellemző és bár bejárható, a belső tér nem a tájra való kitekintést célozza (mint pl. a Snøhetta rénszarvas-megfigyelője), hanem az ember belső világnak a felfedezésére hív a magány és a tér eszközeivel.

A vallási tematikát leszámítva a kápolnáéhoz hasonló hatást láthatunk az Ensemble Studio Tippet Rise Art Center területére épített hatalmas beton öntvények kapcsán is, amelyek természeti formákkal kísérletező, a táj és az építészet viszonyrendszerét kutató alkotócsoporthoz tartozó egyik legszebb munkái.

A három alkotás közül kettő a „bejárat” nevet viseli, míg a harmadik a „ház” nevet kapta.⁸² A kapukon azonban fizikailag nem juthat be a látogató sehova, a ház pedig nemhogy lakásra nem ad lehetőséget, de belső tere sincs, csupán fedett helyet hoz létre.⁸³ Teret viszont – Klaus testvér kápolnájához hasonlóan – a tájból való kitüremkedésükkel hoznak létre; a természet kettősségének érzete az emberben ezáltal jön létre.

Ez a projekt gyönyörűen bemutatja a haszontalan – mégis megépülő – építmények alapvető jellemzőit: nem jelképez, nem emlékeztet, nincs funkciója, ugyanakkor megfigyelhető a játékoság, a techno-

81 Földényi, 130-131. oldal

82 Három munka készült, a Tippet Rise Art Center területén, (Fishtail, Montana). Ezek: Beartooth Portal (2015), Inverted Portal (2016), és Domo (2016) Megjegyzés: 2022-ben készült egy további munka a művészeti központ területén; Folds néven 16 db betonszék. A „Portal” fordítása kapu, a „Domo” jelentés eszperantóul ház. <https://tippetrise.org/artwork#ensemble-studio> megtekintve: 2023. 05. 03.

83 Az építésről és a kész objektumokról videó: <https://www.youtube.com/watch?v=xBogzw4Pmhl> megtekintve: 2023. 05. 18.

50 | Jürgen Mayer: Metropol Parasol, Plaza de la Encarnación, Sevilla, 2011
Forrás: andalucia.org

lógiai és a szerkezeti bravúr, a mérnöki tervezés, az esetlegesség, a funkció nélküliség, a természet és az ember erőinek együttműködése, a haszontalanság, az élvezhetőség, a szépség, a harmónia, a drámai hatás, a gazdagság, a luxus és a melankólia a Földényi F. László által használt értelemben.⁸⁴

Vannak olyan épületek is, amelyeket kilátónak nevezünk mert kiemelten kezelik a kilátás kérdését, miközben egyéb használati értéket is betöltenek. Vegyük szemügyre például a Metropol Parasol nagy léptékű, amorf szerkezetét, amelyet kilátóként hivatkozva a svájci Építészeti Múzeum tematikus kiadványába is beválogattak.⁸⁵ Az épület kiterjedt városi funkcióegyüttest tartalmaz: a föld alatt archeológiai múzeum, a vezérszinten városi piac, felette lépcsős városi tér, a rasztergomba tetején pedig panoráma-kávézó kapott helyet. A felső szintre liften lehet feljutni és egy korlátokkal övezett járófelületen körbe lehet sétálni a szerkezet tetején, amely a háztetők feletti pozíciójával valóban ritkaság panorámát enged látni.

Mivel ez az épület rengeteg funkciónak ad helyet, ezért nehezen tartom igazolhatónak a kilátóként való hivatkozását, hiszen alapvető vállalása a kilátók világától nagyon távol esik. Mégis látható, hogy a haszontalanság és a hasznosság kérdéskörére reagál, az árnyékolóként és kilátóként történő használatot biztosítva.

84 A Melankólia dicsérete c. könyvét a fogalom tisztázására szentelte; jelen tanulmány harmadik fejezetében a kilátók és a melankólia kapcsolatára kitértem.

85 Adam Hubertus (szerk.): Lookout. Architecture with a View. S AM Swiss Architecture Museum, Basel, 2013. 62-65.o

5. TÉZIS

A nemzetközi kortárs kilátóépítészet két fő kategóriája a tájalakító, és a helyteremtő kilátó. Ezen kívül vannak olyan tájépítmények, amelyek bár nem kilátók, a kortárs tájértelmezés szempontjából fontosak.

*“Az alpinizmus a szép szolgálatában áll.
Az alpesi táj ugyanis elragadóan szép esztétikai
szempontból és a hegy szép az erkölcsi felfogás
szempontjából, mert valósággal jelképezi
az emberiség ideális célját, a felfelé törekvést.
Ezért az alpesi táj az örökszépnek egyik
legtökéletesebb megnyilvánulása; az alpinizmus
pedig e megnyilvánulásnak önerővel megszerzett
megismerése, megértése és élvezete.”*

Dr. Jankovics Marcell: Az Alpinizmus (hegymászás)
története és szerepe a művelődéstörténetben.
A népszerű főiskolai tanfolyam kiadványa
Budapest, 1910. 3. oldal

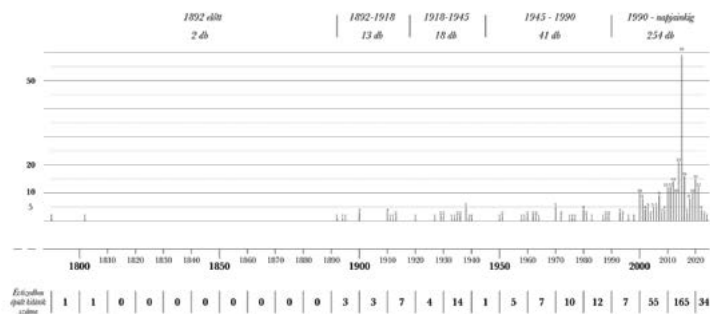
IV. FEJEZET: MAGYARORSZÁGI KILÁTÓK 1990 ELŐTT

A hazai kilátóépítés periódusai és a kezdetek

A természetjárás szervezeti háttere Hazánkban 1873-tól kezdett kialakulni, és a legtöbb kilátónk építésében – különösen a rendszerváltás előtti időszakban – valamilyen turista egyesület, természetjáró szövetség vállalt szerepet. Az utóbbi husznöt évben inkább erdészetek nemzeti parkok, esetenként egyéni elhatározás, vagy egy adott város vezetése az építtető.

A kilátók – kutatásom során összeállított – építési dátumsora arról árulkodik, hogy a XIX. század elejéről fennmaradt két kilátóként számontartott építményen kívül az 1800-as évek végéig nem épültek kilátók.⁸⁶ Az építések időpontjait rendszerezve elmondható, hogy a kilátóépítési periódusokat alapvetően a két világháború időszakára, majd a rendszerváltás tagolja. Az első kilátó 1892-ben épült, amit az első világháborúig még tizenkettő követett. A két világháború közt tizenhármat, 1939-től a rendszerváltásig pedig harmincöt kilátó készült. Ehhez képest az eltelt huszonöt év igen nagy arányú kilátóépítési hullámot hozott. Ebben az időszakban kétszázhatvanegy kilátó épült, amelyből 2010 utáni százkilencvenkilenc. Az utóbbi tizenöt év rengeteg új kilátója jellemzően az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal megnyílt támogatási rendszernek

86 Több olyan kilátót találtam, amely valaha állt, azonban már elpusztult, vagy lebontották. Ezek a listában nem szerepelnek, csak azok, amik ma is állnak. Az egyes kilátók felújítását, átépítését – ha az adott helyen már állt kilátó és annak elpusztulása után nem egy teljesen új kilátó építéséről van szó – nem számítottam kilátóépítésnek. Az adatbázist az MTSZ, a turistautak.hu és Martin Edit gyűjtése alapján – e gyűjtemények egyesítésével és szűrésével – hoztam létre. Az egyes építmények építésének éve több helyen nagyon nehezen volt megtalálható, meghatározható. Tizenkét kilátó esetében minden erőfeszítés ellenére sem sikerült kiderítenem; ezek midegyike a 2010 utáni kilátó építési hullám eleme, így feltételezéssel írtam, és 2015-tel szerepelnek a gyűjteményben; ez - minimálisan - torzíthatja a képet.

51 | Magyarország kilátóinak építési periódusai
Forrás: saját szerkesztés

volt köszönhető. A kezdetektől a rendszerváltásig terjedő, fent meghatározott periódusokat a jelen fejezet, az 1990-től napjainkig tartó huszonöt évet pedig a következő fejezet tárgyalja.

A magyarországi kilátók története alapvetően a századfordulón kezdődik, ám ismerünk két jóval korábbi kilátót is. Mindkettő - a korabeli adottságoknak megfelelően - nemesi birtokon létrehozott bejárható foly, beágyazódnak tehát a nemzetközi trendvonalba. Az egyik az 1801-1802-es Gloriette-kilátó a Csúcsos dűlő 186 méter magas dombján. A Gróf Széchenyi Ferenc által József nádor tiszteletére emelt építmény a látképet úgy fűszerezi jelenlétével, régimúlt időket idéző hangulatával, mint a folyk tették, és teszik ma is. Elhelyezkedése okán e szerep mellett hasonló súllyal jelentkezik az a tulajdonsága, hogy belőle remek kilátás nyílik a Fertő-tó vidékére, azaz remekül példázza a folyk bolondságának és hasznosságának kettősségét.⁸⁷

A másik hasonló hazai példa a Disznó-kő-kilátó a XIX. század elejéről, amely a Tokaj-Zempléni hegyvidéken, Mezőzombor közelében áll. A Lónyai-család által emelt építmény szintén jól példázza a „semmi közepére”, a tájba épített pavilon (foly) alaphelyzetét, amely, bár értelmetlennek hat, nélküle szegényebb lenne a domboldal. A szabadidő eltöltésének bevett formája lehetett már felépülése idejében is az oda vezető sétaút, melyet ma is sok ember választ piknikek, vagy esküvői fényképezés helyszínéül.⁸⁸ Viselkedése bár foly-szerű, hiszen dekorálja a látképet, azonban a klasszikus foly-lyknál – elhelyezése, pozíciója miatt – sokkal inkább alkalmas arra, hogy belőle kinézzenek, mint hogy őt magát nézzék.⁸⁹

87 Nem összekeverendő a hasonló néven szereplő soproni kilátóval, mely egy 1909-ben épült kilátó (kissé újra pozícionált) 1989-ben készült fa szerkezetű újrakészítése. Egyébként ez az építmény is jól példázza a bejárhatóvá tett foly esetét. A kilátóról: <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/gloriette-kilato-fertoboz-/36101296/> megtekintve: 2022. 10. 27.

88 A Sárga Borház például pikniket is rendez itt időről időre: <http://sargaborhaz.hu/> megtekintve: 2022. 11. 17.

89 A turista magazin fotósorozata és ismertetője a Disznó-kő-kilátóról: <https://www.turistamagazin.hu/hir/disznoko-kilato-a-madi-panoramafilagoria> megtekintve: 2022. 10. 27.

52 | Gloriette-kilátó, Fertőboz, 1801-1802.
Forrás: erdeiprogramok.hu

53 | Disznó-kő-kilátó, Mezőzombor, XVIII. század.
Fotó: Gulyás Attila

Közhasználatú kilátók építéséről a századforduló óta beszélhetünk. Ezeket az építkezéseket többnyire az ekkoriban létrejött természetjáró szervezetek kezdeményezték és hajtották végre. Európában a turizmus, és a természetjárás ebben az időszakban egyre népszerűbbé vált, eleinte főleg a vasút, később az egyéb közlekedési eszközök és a szabadidő bővülése miatt is. Elsőként 1857-ben, Londonban alakult turista egyesület, Magyar vonatkozást tekintve pedig Tátrafüreden jött létre az első szövetség Magyarországi Kárpát-egyesület (MKE) néven 1873-ban. Ezt aztán számos hazai nagyvárosi tagszervezet létrehozása követte, a budapesti 1888-ban alakult, amely 1891-ben különvált Magyar Turista Egyesület (MTE) néven. 1909-ig tizenkét helyi egyesület, vagy MKE-osztály jött létre. A természetjárás, vagy ahogy abban az időben nevezték, alpinizmus emelkedő népszerűségét az is jelezte, hogy az egyesületek előadásokat, túrabeszámolókat is szerveztek az érdeklődőknek.⁹⁰ A helyi egyesületek központi turistaszervezetének létrehozása csak 1913. november 30-án történt meg a Magyar Turista Szövetség (MTSZ) megalapításával; azonban az érdemi munkát az első világháború kitörése miatt nem sikerült elkezdni.⁹¹

90 Dr. Jankovics Marcell 1910-ben, a Műegyetemen tartott előadásainak leirata például fennmaradt; tanulságos olvasmány. <https://mek.oszk.hu/20800/20886/20886.pdf> megtekintve: 2025. 02. 19.

91 Századforduló környékén alakult turista szövetségek: 1888-Bihari Kárpát Egyesület, 1891-Erdélyi Kárpát-egyesület, 1891-Mecsek Egyesület, 1891-MKE Egri Osztálya, 1892 Modori Turista Egyesület, 1892-Délmagyarországi Kárpát Egyesület (Temesvár), 1896-MKE Lőcsi osztálya, 1896-MKE Nagybányai osztálya, 1896-MKE Fiumei Osztálya, 1896-MTE Kőszegi osztálya, 1896-MTE Vágvölgyi osztálya, 1909-Budapesti Egyetemi Turista Egyesület. lásd: https://hu.wikipedia.org/wiki/Term%C3%A9szetj%C3%A1r%C3%A1s_Magyarorsz%C3%A1gon_megtekintve:_2025.02.20. illetve: <https://www.mtsz.org/multunk-es-jelenunk> megtekintés: 2025.02.21.

54 | István-kilátó, Mecsek, 1892
Forrás: Jezsuita Levéltár

55 | Flóra-pihenő, Mecsek, 1894
Fotó: Német-Bucsi Attila

56 | Óvári messzelátó, Balatonalmádi, 1900
Fotó: Veszelovszki Zsolt

57 | Zsófia-kilátó, Lillafüred, 1900
Fotó: Farkas Péter

1892-től az első világháborúig

A századfordulóról jellemzően a helyi természetjáró szövetségek által emelt kilátók maradtak fenn; főként azok, amelyek kőből épültek, mert a faszervezetek többnyire már elpusztultak. A kor kilátóinak előképei leginkább a folyók voltak, és alapvetően két típusú tömegképzés volt rájuk jellemző: egy vagy két tömegként megfogalmazott építményeket láthatunk.

Az első ismert, turista egyesület által létrehozott kilátó az 1892-ben épített István-kilátó a Mecsekben a Jakab-hegyen. A négyzetes alaprajzú kő talapzat és a rajta helyet foglaló fából ácsolt fedett-nyitott felépítmény maradványa ma is látható, de elég rossz állapotban van. A századforduló hazai kilátó építészetének egyik része ezzel a kettős alapképlettel dolgozik: kő talapzat, rajta fedett-nyitott (kilátó)terasz fa szerkezettel, fa tetővel. Formaképzés tekintetében ebben az időszakban általános a katonai-romantikus időkből vett tömegarány és részleteképzés. Ez igaz a Flóra-pihenő (Mecsek, 1894), az Óvári messzelátó (Balatonalmádi, 1900), és a Zsófia-kilátó (Lillafüred, 1900) esetében is. Ezek előképe a száz évvel előbb épült Disznó-Kő kilátóban, az előttről pedig a folyó- és a katonai megfigyelő építményekben lelhető fel. Az expók világának újjító, kísérletező attitűdje ezekben az építményekben nem jutott érvényre, annak ellenére, hogy számos világkiállítás tornya – így pl. az Eiffel torony vagy a – már állt.

A két épületelemből álló szerkesztés a későbbiekben – így a közelmúltban – is felbukkan, és értékelése kettős. Egyrészt érthető a talajközeli elemek anyaghasználatának különválasztása a felszerkezettől a tartósság miatt, ahogy azt a Naplás-tavi- (Gutowski Róbert, 2021), a Csergező Pál- (Basa Péter, 2005), vagy a Prónay-kilátó (BAHCS Művek, 2020) esetében láthatjuk. Másrészt nehezen értelmezhető másként, mint az építészeti tendenciák teljes félreértéseként olyan XX. századi, vagy kortárs kilátók esetében, ahol formálási, jelentéstartalmi, múltbarévedési, hangulatteremtő

58 | Habsburgwarte 1904-ben, Bécs, 1889.
Forrás: fortepan

59 | Habsburgwarte ma, Bécs, 1889. Fotó:
Német-Bucsi Attila

60 | János-kilátó
1960-ban fortepan

62 | Kozmáry-kilátó, Mátrafüred, 1900.
Fotó: Gulyás Attila, termesztjaro.hu

61 | János-kilátó ma, Mecsek, 1910
Forrás: Saját foto

63 | Írótkő-kilátó, Írótkő, 1913.
Saját foto.

(-utánzó), esztétizáló szereppel alkalmaznak eltérő lábazati anyagot. Ilyenek például a Bagolyvár- (1980, Pécs), az István-hegyi- (2001, Bögöte), a Vár-hegyi- (2005, Mecseknádasd), a Fertőszentmiklósi- (2014), vagy a Somló-hegyi-kilátó (2015).

A századforduló környékén készült kilátók másik alapvető formálási elve az egy tömeggel operáló kilátók csoportja, ami a középkori várkastélyok tornyait megidéző építmények esetében látható leginkább. Ilyen például a Hermannskogel-en (Bécs), 1889-ben épült Habsburgwarte, amelynek létesítése – a fenti példákhoz hasonlóan – a helyi turista egyesület (ÖTK) munkájának köszönhető. Mai állapota lehangelő, mert tele van rakva rádió átvészó antennákkal (a távközlesi cég az építmény felújításáért cserébe kapta az adóvevők elhelyezési engedélyét), de a korabeli képeken épp úgy tündököl, mint egy romantikus várkastély tornya; akár egy angliai foly. Ez esetben a várkastély-idézés, foly-behatás nagy erővel érvényesült, és a kilátók világának kísérletező felfogása itt sem jelentkezett.⁹²

A Mecsek Egyesület második építménye az 1910-ben átadott János-kilátó (másik nevén Tubes-kilátó), amelynek helyén egy ideiglenes kilátó már 1894-ben is állt. A kilátó 1981-ig szolgálta a természetjárókat, a ma látható kilátó 2001-re készült el az 1991-es pályázat győztes tervét megvalósítva (tervezők: Biczó László, Horváth Margit). A mostani kilátó szintén talpazatra és felpítményre osztott, és magán viseli a hajdani kő kilátó jegyeit. Ennek megítélése számomra kettős: egyrészt érthető gesztus a kilátó múltjának továbbvitele, amely századforduló gondolkodásának megidézéseként tekintve elfogadható. Azonban a kilátók viselkedésének szintén fontos aspektusa a haladás, a kísérletezés, a kíváncsiság is, ami kevésbé érvényesül. A beton felépítmény inkább hajaz egyrészt a korábbi hadászati célú tornyokra másrészt a romantika korában népszerű várkastély-torony megjelenésre, mint a korábbi felső torony nélküli verziója. Hasonlóan egy tömegként épült a korszakban a Kozmáry-kilátó

92 Lásd pl: <https://de.wikipedia.org/wiki/Habsburgwarte> megtekintve: 2025. 02. 14.

64 | Gloriette, Andrásy-út, 1884.
Forrás: turistamagazin.hu

65 | Széchenyi-kilátó, Széchenyihegy, 1886.
Forrás: wikipedia

66 | A korábbi fakilátó, János-hegy, 1906-ban,
Forrás: pestbuda.hu

67 | Klunzinger Pál látványterve
Forrás: pestbuda.hu

68 | Klunzinger Pál-
terv részlete

69 | A kilátó az 1950-
es években

70 | Erzsébet-kilátó ma
Forrás: pestbuda.hu

(Mártátfüred, 1900) és az Írott-kő-kilátó (Bozsok, 1913) is. Az egy-
kő tömegként megfogalmazott építmények előképének tekinthető
a Gloriette kilátó.

A századforduló környékén a turista egyesületek által emelt
kilátók mellett találkozhatunk néhány egyedi esettel is. A Széchenyi
kilátó története például viszonylag kalandos, ugyanis az Ybl Miklós
által tervezett építmény eredetileg Gloriette néven, kútházként
készült el a Városligetben, egy artézi kút fölött. A Városliget átépíté-
se miatt azonban az építmény elköltöztetése mellett döntött
a városvezetés, és 1896-ra, a Millenniumra felköltöztették mai
helyére, a Széchenyi-hegyre, így kilátóvá vált. Az eset emlékeztet
a balatonboglári Gömbkilátó történetére, amely a brüsszeli Világ-
kiállításra készült, és hazahozva a mai helyén állították fel – szintén
kilátóként. A Széchenyi kilátó története számomra az átlényegü-
lésről, a metamorfózisról szól egy olyan korban, amikor ez inkább
a természetes, józan ész leleménye és kevésbé a fenntarthatóság
címkeje alatt valósult meg.⁹³

A természetjáró szövetségek kezdeményezésein kívül eső, szá-
zadfordulós kilátók közé tartozik az Erzsébet-kilátó is a János-hegyen.
1910-ben épült Schuleck Frigyes tervei alapján, ám megjegyzendő,
hogy Ő volt az építészeti pályázat bírálóbizottságának elnöke, a meg-
valósított terv pedig a nyertes - Klunzinger Pál - tervének átalakítá-
sával alakult ki. Az építmény a mai Lengyelország területén álló
Goethe-toronyhoz hasonlóan egy séta emléktét őrző; Erzsébet király-
né 1882-ben járt a hegyen. A két kilátó közt további hasonlóság, hogy
a szocializmus érában mindkettőt fontos identitásképző elemnek ítélték,
hiszen az cseh építményt a II. világháborút követően Sztálin-tor-
ronnyá keresztelték, a jános-hegyi építmény tetején pedig 1950-től
(kis megszakítással) a rendszerváltásig hatalmas vörös csillag volt.⁹⁴

93 <https://szallas.hu/programok/szechenyi-emlekmu-es-kilato-budapest-p8783>
megtekintve: 2025. 02. 19.

94 Bővebben a torony építésének körülményeiről: https://pestbuda.hu/cikk/20200908_erszebet_kiralynenak_koszonhetjuk_budapest_legszebb_kilatojat_megtekintve: 2025. 02. 08.

71 | Franz Zell: Sasbérc-kilátó, Buják, 1910-es évek
Forrás: Saját fotó

Ezt a kilátót nem csupán a kilátás láthatóvá tétele miatt építették, de megjelenését is nagyon fontosnak tartották a korabeli döntéshozók. Ezt az is mutatja, hogy pályázat útján választották ki a megvalósítandó tervet. Neoromán stílusa a folyó építészet (elő-eklektika) hagyományainak érvényesülését mutatja inkább, semhogy a kilátóépítészet nemzetközi trendjeihez való igazodást, a világkiállítások újító attitűdjébe történő beágyazódást.

Ebben az időszakban épült az egyik – első látásra talán – legfurcsább magyarországi kilátónk, a Sasbérc-kilátó is. Az építmény inkább csak nevében kilátó, valójában erdészlak és vadász szállás. Az épületet az 1910-es években építtette Pappenheim Szgfrid Gróf feleségének, gróf Károlyi Erzsébetnek. Franz Zell, müncheni építész tervezte, és Gajdóczi Lajos építőmester kivitelezte. A felső, fachwerk szerkezetet a vadászaknak ad(ott) helyet, 1930 körül, amíg meg nem épült a kastélyréti vadászház. Az alsó, önmagában három szintes épületrészt a gróf erdésze lakta egészen 1950-ig. Ez után a felhagyott épület romlásnak indult, míg az erdészet (HM Budapesti Erdőgazdaság Zrt.) fel nem újította 2001-2002-ben, majd 2017-ben. Jelenleg látogatható a torony. Belsejében kiállítást rendeztek be. Ez az épület kirándulási célként, landmarkként, múltidézőként és/vagy jövőbe tekintésként épp úgy működik, mint a táj megtekintésére alkalmas platformként.⁹⁵

Ez a kettős építmény a bajor fachwerk építési módszert alkalmazza. Bár a sváb építési gyakorlatban az alsó kő épületrész általában egy szintes volt, és erre ült a felső, emeleti faszerkezet, ennél az épületnél, azért, hogy a kilátás minél inkább élvezhető (egyáltalán látható) legyen a bázist kb. 10 méter magasságúra növelték. Mai szemünknek furcsának tűnhet a hegy tetőre épített hatalmas ház, azonban ha a kilátók világán belül próbáljuk értelmezni, akkor érthetővé válik. Bár a fachwerk a VII. századtól ismert és alkalmazott építési módszer volt, amely a XVI-XVII. században élte virágkorát

95 Lásd: <https://csodalatosmagyarorszag.hu/latnivalok/kilatok/sasberci-kilato-bujak/megtekintes/>. 2025. 02. 17.

72 | Földművelésügyi M. kir. Min. igazgatósági ép. EOK, 1896 Forrás: 24.hu

73 | Horvát Iparcsarnok, EOK, 1896 Forrás: 24.hu

74 | Járművek Csarnoka, EOK, 1896 Forrás: 24.hu

75 | Mezőgazdasági pavilon, EOK, 1896 Forrás: 24.hu

76 | Erdészeti pavilon, EOK, 1896 Forrás: 24.hu

77 | Magyar Pavilon (Vadászkastély) Bécs, 1910, Forrás: Örökség 2010/2

Észak-Európában, Magyarországon csak a századfordulótól kezdve épültek ilyen házak.⁹⁶ Akkor viszont kiemelt jelentőséget tulajdonítottak e stílusnak, mondhatjuk, hogy divatba jött. Nem csoda, hiszen egyrészt a szecesszió homlokzatképzési hangsúlyát remekül meg lehetett oldani ezzel a módszerrel, másrészt az eklektika történelmi stíluskeveredése szintén felfedezte magának.

Az 1896-os millenniumi ünnepségek keretében a Városligetben megrendezett Ezredéves Országos Kiállításra – amelynek programja a világkiállítások mintjára a technológiai fejlődés és az államközi kapcsolatok bemutatása mellett, a szórakoztatás és a gyarmatbirodalmakkal fenntartott kereskedelmi kapcsolatok hangsúlyozása volt⁹⁷ – legalább kilenc favázas pavilon, ideiglenes bemutató épület is készült, az újdonság, a haladás és a nemzetközi beágyazottság jegyében.⁹⁸ Ugyanígy 1910-ben, a Bécsi Vadászati Világkiállításon a magyar pavilon kialakításakor a tervezők, Fischer József és Jászka Béla szintén fachwerket alkalmaztak. Az építési mód az expók ideiglenes pavilonvilága mellett néhány állandó épületben is szerepet kapott, pl. a Zugligeti Lóvasút esetében, de nagyarányú elterjedése nem következett be. Mindebből a kilátók általános története kapcsán leírt világkiállítás-hatás és a tájtervezésben útjára bocsájtott történelmi stíluskeveredés lenyomata bontakozik ki, ami azt is jelenti, hogy a Sasbérc épülete nem kilóg, hanem a fő vonulatot jelenti a kilátóépítészet honi történetében. Ennek fényében furcsa felismerés, hogy az ezt követő időszak nem bővelkedik

96 <http://www.sze.hu/~https://blog/fach/a01.pdf> megtekintés: 2025. 02. 17.

97 Varga Bálint: Az Ezredéves Kiállítás. in: Laczó Ferenc, Varga Bálint (szerk.): Magyarország globális története 1869-2022, Corvina, Budapest, 2023. 54-57. oldal.

98 Az Ezredéves Országos Kiállításra készült fachwerk szerkezetű pavilonok: Erdészeti csarnok, Budapest pavilon, Horvát iparcsarnok, Az ünnepélyek csarnoka, Járművek csarnoka, Gyermekcsarnok, Mezőgazdasági csarnok, Földművelésügyi magyar királyi minisztérium kiállítási irodája igazgatósági épületével, Magyar Királyi Dohányjövődék csarnoka, Budapest, 1896. https://hu.wikipedia.org/wiki/Gerendav%C3%A1zas-kit%C3%B6lt%C5%91falas_st%C3%ADlus_megtekintve: 2025. 02. 17.

78 | Vajda Péter-kilátó, Kőris-hegy, 1920
Foto: 1933, Forrás: fortepan

81 | Árpád-kilátó, Látó-hegy, 1929
Forrás: Farkas Péter, MTSZ

79 | Vajda Péter-kilátó, Kőris-hegy, 1920
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ

80 | Vajda Péter-kilátó, Kőris-hegy, 1920
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ

82 | Hanák Kolos-kilátó, Mátra, 1929
Forrás: gyongyos-matra.hu

olyan kilátókban, amelyek a nemzetközi világkiállítások hatásait koncepciójukban, formaképzésükben, anyaghasználatukban, vagy struktúrájukban érvényesítették volna.

A két világháború között

A világháború után elveszített területek sokak számára a túrázások fő helyszínét jelentették (pl.: Tátra, Erdély), így ezek elcsatolása után a turista utak kijelölése, az egyesületek szervezése és a kilátók építése is alábbhagyott. A harmincas évekre vált újra fontossá a természetjárás, amit útjelzések és turistaházak létesítése is kísért. A háború előtt alakult MTSZ kiállításokat és túrákat is szervezett, például 1938-ban a kéktúra elődjét, a 800 kilométer hosszú Szent István-vándorlást a Nagy-Milictől az Írott-kőig.

Közvetlenül a háború után, 1920-ban épült a Vajda Péter-kilátó a Bakony legmagasabb pontján (709 mBf), a Kőris-hegyen. Ez az első olyan kilátó, amely teljes egészében fa szerkezetű, és mindmáig megmaradt (1967-ben újjáépítették, 2002-ben pedig felújították), azaz a honi fakilátók archetípusának tekinthető. Ez az archetípus a mérnöki egyszerűség szobra, amely egyrészt a lehető leggazdaságosabb anyagfelhasználás mellett a limitált befektetett tervezési munka megmozgatására vállalkozik. A korábban említett 1853-as, New Yorkban állt Latting Observatory hatása némileg kimutatható a faserkezet négyzetes, felfelé kónuszos struktúrájában és a rúdhosszok által meghatározott merevítés-szintrendszer alkalmazásában, azonban annak alapvető és fontos víziója, miszerint a mérnöki tudományok fejlődésében a kilátóknak kísérleti szerep juthat, ebben a kilátóban nem jutott érvényre.

Ez után kilenc év kihagyás következett, és csak 1929-ben épült Magyarországon kilátó. Az egyik az Árpád-kilátó, Friedrich Lóránt munkája Budapesten, a másik pedig a Hanák Kolos-kilátó a Mátrában. Mindkettő a kő alépitmény – fa felépítmény (kettőstömeg) elve szerint, alapvetően múltidéző formálással, anyaghasználatlal készült.

83 | Julianus-kilátó, Nagymaros, 1938 Forrás: Gulyás Attila, természetjaro.hu

84 | Zsitvay-kilátó, Nagyvilám, 1933 Forrás: fortetpan

85 | Millenniumi-kilátó, Cserépfalu, 2000, Forrás: Gulyás Attila, MTSZ

86 | Szulejmán-kilátó, Kőszeg, 2012 Forrás: Tamás Csaba

87 | Kopasz-hegyi-kilátó, Csarnótán, 2008, Forrás: Farkas Péter, MTSZ

A tömörszerű formaképzés (pl. Kozmáry-kilátó) folytatásaként a xx. század első felében is találhatunk kilátókat, amelyek a modernizmus irányváltása ellenére őrizték a korábbi kor gondolkodásmódját. Az Encián Turista Egyesület által 1938-ban emelt Julianus-kilátó Nagymaros felett a Hegyes-tetőn⁹⁹, illetve az 1933-ban, a Magyar Turista Szövetség alapításának 20 éves évfordulójára átadott Zsitvay-kilátó Visegrádon¹⁰⁰ egyaránt ezt képviselik; neogót, illetve neoromán stílusidézetek. Bár a xx. század modernista fordulata a két világháború közt már itthon is éreztette hatását, ezek az épületek továbbra is a múltba révedés romantikájával fordultak a tájhoz – ami egyébként épp az előzménynek tekintett folyó épületek sajátja.¹⁰¹ Ennek a felfogásnak ma is számos példája épül, dacolva az idő előrehaladtával és az expók hatása óta a kilátóépítészettel jellemző kísérletező, újító, ambíciós szerkezetkialakítás és anyaghasználat hullámaival. Gondoljunk például a Csete György által tervezett cserépfalui Millenniumi kilátóra (2000), a 2008-as Kopasz-hegyi kilátóra Csarnótán, vagy a 2012-es Szulejmán-kilátóra Kőszegen.

Mindemellett a harmincas évektől a modern építészet is megjelent a kilátók világában. A soproni Károly-kilátó 1936-ban átadott gyönyörű kötömbje felülírta a korábbi tájépítményekre jellemző múltidéző megközelítést és a korai modern épületek mintáit, formálását, és anyaghasználatát hozta. Tervezője Winkler Oszkár volt, huszonkilenc évesen tervezte a kilátót. Azt gondolom, hogy nagyhatású, 1934-ben indult soproni tevékenységéhez, műemlék felújításaihoz és várostervezési felismeréseihez hozzájárulhatott, hogy a Károly-kilátó megépültével kora-modern építészeti elveit egy szabad feladatban megmutathatta.

99 Lásd: <https://www.termesztjaro.hu/hu/poi/kilato/julianus-kilato-hegyes-teto-/22184663/#caml=asw,34t3fb,7wi4so,0,0> megtekintve: 2025. 02. 08.

100 Lásd: <https://www.visegrad.hu/turizmus/latnivalok/nevezetessegek/zsitvay-kilato> megtekintve: 2025. 02. 08.

101 Csak említés szintjén: Budapesten a napraforgó utcai házak már elkészültek (1931), Árkay Aladár (pl. városmajori Katolikus templom - 1932-37), Rimanóczy Gyula (pl. Pasaréti templom -1934), Kozma Lajos (pl. átrium-ház – 1936) stb. létrehozták korai modern épületeiket.

88 | Károly-kilátó, Sopron, 1936
tervező: Winkler Oszkár, Forrás: Gulyás Attila, MTSZ

89 | Galya-kilátó, Galyatető, 1934
Forrás: wikipedia

90 | Galya-kilátó, Galyatető, 2015
Forrás: wikipedia

A projekt sikere visszaigazolhatta és előre lendíthette gondolatainak, építészeti elveinek későbbi érvényesítését. A kilátók világát ilyen értelemben tartom a kísérletezés, a kíváncsiság, és az új lehetőségek terepének.¹⁰²

E soproni példához hasonlóan kora modern jegyekkel dolgozik a Galya-tetőn 1934-ben emelt, tizenhét méter magas, négyzet alaprajzú kőtömb is. Az építések modern elvek szerint formált építmény 2015-ös továbbépítése (építészek: Kovács Csaba és Vass-Eysen Áron) napjaink kortárs építészeti gondolkodását tükrözi, ezáltal szépen folytatva mind az építészeti törekvést, mind a fizikai építményt.¹⁰³ Szép példa ez a történet is arra, hogy a kilátók az önkifejezés, a kísérletezés és kortárs építészet szolgálatába állíthatók.

Ugyanebben az időszakban, 1934-ben készült el Magyar János tervei alapján neoreneszánsz stílusban a Csere-hegyi kilátó is Alsóörs felett. A vörösköből épült, nádtetős, három tömegből összeállított kompozíciójának egyik eleme a két szint magas kilátótorny, két nádtetős, ház szerű tömege pedig kiszolgálja a hegyre érkezőket. A csúcsíves és félköríves záródású nyílások és a kőpártázatok egyértelműen várszerű megjelenést nyújtanak, ami a korábban felvázolt késő-középkori vár- és katonai építészet világát idézi. Amint láttuk ez a magatartás a kilátók világától nem áll messze, hiszen a tájépítmé-

102 Károly-kilátó: <https://www.termesztar.hu/hu/poi/kilato/karlo-kilato-sopron-/24221633/> megtekintve: 2025. 02. 08.
Winkler Oszkár 1951-ben Ybl díjat kapott, a kora modern építészeti számos jelentős épületével gazdagította Hazánkat. 1947 és 1975 közt a Soproni Egyetem építész tanára, 1965 és 1969 közt a Faipari Kar dékánja volt. 1944-ben így ír a Magyar Építőművészetben: „Minden körülmények között mai házakat kell építenünk, belső tartalom és külső megjelenés szempontjából. Új, nehezen kiharcolt elveinket a múlt építészeti értékeihez való ragaszkodás mellett sem szabad feladnunk s ha a másolás, stílushamisítás helyett a múlt korok értékeiből azt a belső tartalmat, azokat a lényeges sajátosságokat, jellemző formákat keressük és értékeljük, amelyeket az idők folyamán a helyi életforma, éghajlati viszonyok, szokások termeltek ki, s ezeket egyeztetjük mai felfogásunkkal illetve eredményeinkkel, minden bizonnyal olyan épületeket fogunk létrehozni, amelyek keletkezésük idejétől függetlenül helyi talajban gyökereznek és disszonancia nélkül vegyülnek a meglévő együttesbe.” Magyar Építőművészet, 1944. 10. Sz. 224-230 o.

103 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Galya-kil%C3%A1t%C3%B3> megtekintve: 2025. 02. 19.

91 | Csere-hegyi-kilátó, Alsóörs, 1934
Forrás: Lévai Zsuzsa, természetjáró.hu

92 | Szent István-kilátó, Somló-hegy, 1938
Forrás: Lévai Zsuzsa, MTSZ

93 | Türr István-kilátó, Baja, 1938
Forrás: Martin Edit, MTSZ

nyek első megjelenése, a folyó építészet épp ezt az attitűdöt valószínűsít meg. A kilátók történetén belüli folytonosság – amennyiben eltekintünk a kora-modern elvek érvényesítésének igényétől – érthető, azonban a nemzetközi kilátóépítészeti trend ekkor már – a világhírlítások haladó, jövőbe tekintő szellemiségétől átitatva – ezt az alkotói attitűdöt túlhaladta. A kilátó eredeti neve Horthy Miklós kilátó volt, amelyet 1950-ben – a politikai változásokra reagálva – Szabadság-kilátóra nevezték át. Az építmény állapota 1998-ra annyira leromlott, hogy le kellett zárni, de néhány év elteltével az alsóörsi civilek és az önkormányzat felújította; ekkor került a toronyra a fa szerkezetű tető és toldalék, kedvezőtlen irányba mozdítva el a korábban egységes megjelenést.

Az 1938-ban átadott Szent-István kilátó a Somló-hegyen hasonló elvek mentén épült. A Megyaszai István által tervezett megannyi városi épület sorába (kelenföldi és csillaghegyi reformáus templom, veszpréi színház stb.) illeszkedő, vasbeton és kő anyagokkal operáló két három szintes épület kapcsán nehéz nem észrevenni a hasonlóságot az Írott-kő kilátóval. Boltíves bejárati előtere és a torony lőrés szerű ablakai ugyancsak az őrtornyok, katonai létesítmények világát idézi. A Csere-hegyi kilátóhoz hasonlóan itt sem a kísérletezés, a jövőbe tekintő kíváncsiság érvényesült.¹⁰⁴

Ugyanebben az évben (1938) készült el a Türr István kilátó Baján, Nagy András terve alapján. A kísérletezés szabadsága ebben a kilátóban sem jut teljesen érvényre, azonban az elmondható, hogy az emlékállítás, a kora-modern formálás és a múltidézés együttes erővel van jelen a kör alaprajzú, csigalépcsős tömegarányban, a gloriétta szerű hangvételben és az íves záródású, nagy arányú megnyitásokban.¹⁰⁵

104 <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/szent-istvan-kilato-somlo-hegy-23293420/#caml=7ps,2w2xa9,7smsa3,0,0> megtekintve: 2025. 02. 22.

105 <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/tuerr-istvan-kilato/23334057/> megtekintve: 2025. 02. 22.

94 | Lőtértorony-kilátó, Nagyvázsony 1940 körül, Saját fotó.

95 | Lőtértorony-kilátó, Nagyvázsony 1940 körül, Fotó: Farkas Péter, MTSZ

96 | Söréttorony, Fellner Jakab-kilátó, Tata, 1939
Forrás: Tóth Judit, MTSZ

A xx. század közepének időszakából maradtak ránk olyan tornyok, amelyek építésük idején katonai célokat szolgáltak, de mára funkciójuk megszűnt és kilátóként hasznosultak. Ilyen a Lőtértorony-kilátó Nagyvázsony mellett, amely a mellette elterülő katonai gyakorlótér megfigyelésére készült. Ennél az építménynél az építető vagy a tervező által preferált és idézett építészeti stílusról nem feltétlenül beszélhetünk; egyszerű, őszinte torony ez, amelynek szerepe csak annyi, hogy a kor kézenfekvő építéstechnológiájával a szemmagasság megemelésére alkalmas platformot biztosítson a katonai tiszttek számára, hogy átlássák a vidéket.¹⁰⁶

Hasonlóan katonai funkció elvesztése nyomán lett kilátó az 1939-es Fellner Jakab nevét viselő építmény Tatán, amelynek korábbi neve Söréttorony volt. Belsejében sörétgolyó gyártása zajlott: a torony tetejéről csepegő forró ólom az alatt lévő vízzel teli edénybe zuhant; a fémcsepp zuhanás közben gömb alakot vett fel, és a vízben lehülve úgy is maradt. A technológia fejlődése elhúzott e gyártási technológia felett; az építmény pedig bár nem kilátónak épült, akként él tovább.¹⁰⁷

A II. világháborútól a rendszerváltásig

A világháború után – ahogy sokminden más is – a turistaélet új alapokról indult. Új szervezatként megalakult előbb a Magyar Vándorsport Szövetség, amely a vízió szerint több természetben folytatott sportág összevont szervezete lett volna. Ez azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és 1948-ban a Magyar Természetbarát Szövetség (az első) jött létre, néhány év múlva pedig az Országos

106 Pontos építési dátuma ismeretlen, egy 1938-as véset található a falán, így ebben az időszakban már vélhetőleg állt. <https://www.termesztajaro.hu/hu/poi/kilato/lotertorony-kilato-nagyvazsony-/60836619/> megtekintve: 2025. 02. 22.

107 Bővebben a Fellner Jakab-kilátóról: <https://www.termesztajaro.hu/hu/poi/kilato/fellner-jakab-kilato/23907814/> megtekintve: 2023. 11. 22.

97 | Eötvös Károly-kilátó, Szentbékállya, 1951, 1978
Forrás: Farkas Péter, MTSZ

98 | Kis-Strázsa-hegyi kilátó, Kopasz-hegy, Pilis, 1951
Forrás: József Békési, MTSZ

Testnevelési és Sportbizottság (lényegében a sportminisztérium) részeként az Országos Természetjáró Társadalmi Szövetség kontrollálta a természetjárást szovjet mintára. 1957-ben aztán a második Magyar Természetbarát Szövetség jött létre, amely a rendszerváltásig minimális állami segítséget kapott a természetjárás szervezésére. Ebben az időszakban inkább egyéni lelkesedéseknek köszönhető, hogy a túrázás, mint szabadidős tevékenység továbbra is felszínen tudott maradni.¹⁰⁸ Ez a hányattatott sors nem feltétlenül kedvezett a kilátók építésének sem; csak elvétve láthatunk olyan építményeket amelyek eredeti céljuk szerint is kilátónak épültek. Ehelyett ebből az időszakból nagyrészt olyan szerkezetek maradtak ránk, amelyek egyéb más okból készültek, de később okafogyottá váltak. Kilátóként tötendő hasznosításuk kézenfekvő, ahogy azt a nagyvázsonyi Lőtértorony, vagy a tatai Söréttorony esetében is láthattuk.

A második világháború utáni első ismert kilátó az Eötvös-kilátó a Szentbékállya feletti dombon 1951-ből, amely eredetileg bazalt kőből készült, de sajnos erről a verzióról nem maradt fenn további információ. 1978-ban vörösfenyő szerkezetre cserélték, ami a ma látható kilátó egy szinttel magasabb elődje volt, és egy villámcsapás miatt megsérült a 2000-es évek végén. 2010-ben bár megmenették, de a legfelső szintet le kellett bontani. Ez a kilátó a Vajda Péter-kilátó örökségét építette tovább 1978-ban, a felnagyított vadles archetípusát.¹⁰⁹

Az 1951-es Kis-Strázsa-hegyi kilátó eredetileg katonai megfigyelő toronynak épült a szovjet megszállás alatt. Talpazata kő, teste téglá és kilátósíntje vasbeton-acél szerkezetű. Megjelenése, kör alaprajza

¹⁰⁸ <https://www.mtsz.org/multunk-es-jelenunk> megtekintve: 2025. 02. 24.

¹⁰⁹ <https://bakonybel.kornyeko.hu/vajda-peter-kilato-koris-hegyi-kilato> megtekintve: 2025. 02. 24.

99 | Gömbkilátó, Balatonboglár, 1950 k.
Fotó: Lévai Zsuzsa, MTSZ

100 | Tepke kilátó, Cserhát, 1960
Fotó: saját fotó

102 | Maderspach V. k. Várpalota, 1960
Fotó: Gulyás Attila, MTSZ

101 | Borsodbótai kilátó, 1970
Fotó: Gulyás Attila, MTSZ

103 | Borsodnádasi kilátó, 1976
Fotó: mapio.net

a régmúlt korok világítótornyait idézi, bár a három szintes anyaghasználati felosztás a Lőtértorony kilátóval is egyezőséget mutat. Eredetileg nem kilátónak épült, ezért metamorfózison átesett építmény.¹¹⁰

Ehhez hasonlóan a Xantus János Gömbkilátónak sem volt eredetileg köze a kilátók világához, hiszen kiállítási műtárgynak készült, amely Kádár István tervei alapján a Székesfehérvári Fém-munkás Vállalatot képviselte az 1958-as brüsszeli világkiállításon. Többszöri áthelyezés után a balatonboglári Várhegyen kapott helyet, ahol végül is kilátóvá vált. Az alkotás funkció nélkülsége és a világkiállítás játék-világa – ahogy láttuk a negyedik fejezetben is – nagyon közel áll a kilátók általános alapkoncepciójához, épp ezért nem tűnik elfogadhatatlan gondolatnak az, hogy egy kilátó nem az adott helyszínre tervezett építmény.¹¹¹

A katonai-távközlési építmények sorát erősíti a Tepke-kilátó (1960) acélváza is, amely valószínűleg antenna-torony és megfigyelő állomásnak épült, ahogy a Borsodbótai-kilátó 1970-ben, vagy a Borsodnádasi kilátó 1976-ban. A Maderspach Viktor nevét viselő kilátó szintén (1960), amely mellett ma is aktív lőtér van. Ezek mára szintén kilátóvá alakultak.

Ebben az időszakban kezdődött a nagy vasbeton tornyok építése is, amelyek rádióadó állomásként, és egyéb katonai építményként ugyan, de a mérnöki teljesítmény kiemelkedő alkotásai. A kilátók világától annyiban igen távol esnek, hogy a táj megfigyelésének vágya nem fedezhető fel bennük. Inkább az ember uralma érvényesül a természet felett. Ide sorolható 1962-ből a Misinai tv torony, 1963-ból az Avasi-kilátó (tervezte: Hófer Miklós és Vörös György,

110 <https://www.termeszettjaro.hu/hu/poi/kilato/kis-strazsa-hegyi-kilato/22472001/> megtekintés: 2025. 02. 24.
Megjegyzés: A Gyenesdiás feletti Pető-hegyen szintén 1951-ben épült Berzsényi-kilátó építészeti állapota ma már szintén nem felkutatható. A fellelhető információk szerint az eredeti építményt bár korábban – valamikor – felújították, de 2002-ben teljesen újjáépítették. <https://www.termeszettjaro.hu/hu/poi/kilato/berzsényi-kilato/36467934/#caml=99c,2uz701,7q1bm,0,0> megtekintve: 2025. 02. 24.

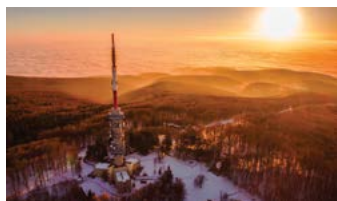
111 Bővebben a Gömbkilátóról: <https://www.termeszettjaro.hu/hu/poi/kilato/xantus-janos-goembkilato/36101305/> megtekintve: 2023. 11. 22.

104 | Avasi kilátó, Miskolc, 1963 Fotó: Fotó: Német-Bucsi Attila, MTSZ

105 | Bazitai TV torony, Zala, 1971 Fotó: Német-Bucsi Attila, MTSZ

106 | Kékestető TV torony, Kékes, 1981 Fotó: Ötvös Sándor, MTSZ

107 | TV torony, Misina-tető, 1962 Fotó: Márk Tassy, MTSZ.

108 | Ranzinger-kilátó, Tata, 1980 Fotó: Saját fotó

2023-ban felújították), 1971-ből a Bazitai TV-torony (Zalaegerszeg), vagy az 1981-ben épült Kékes-tetőn épült adótorony is.¹¹²

A látogatható tévétornyok hegytetőkre épített példái az eredetileg katonai toronynak épült tornyokhoz hasonlóan metamorfózison átesett kilátók. Építésük elsődleges hajtóereje a távközlés fejlődése, a távolsági kommunikáció létrehozása volt – amit az ősi magas építmények esetében is láthattunk (lásd első fejezet). Technológiai tornyok, de bejárhatóságuk és az onnan felkínált tájkép miatt mégiscsak kilátókká válnak. Emellett pedig vendéglátó helyek is. Ebből az aspektusból közelítve pedig a pazar kilátás nem önmagáért élvezhető, hanem a kávé árfelhajtó paraméterévé válik, épp úgy, ahogy a toronyházak esetében az alapterület árának növekedését várja el a kilátás maximalizálásától a beruházó.

A Ranzinger-kilátó szintén egy funkcióját veszített szerkezet újra értelmezésével született. A valamikori XII/A (bányász) akna felvonóját 1980-ban a Csúcsos-hegyre költöztették, hogy ott kilátóként éljen újra.

Ide tartozik az a százhat, 1975-1984 között épült betontorony is, amelyek eredetileg a geodéziai alapponthálózat részeként földmérési munkákhoz készültek. Mivel ezek közül többet is (négyet) kilátóvá építette át a rendszerváltás után, ezért ezeket a következő fejezetben tárgyalom.

¹¹² A Kékesen már 1897-ben állt egy keményfából ácsolt szerkezet, amelynek Vass-kilátó volt a neve, húsz méter magas volt és a Magyar Turista Egyesület mátrai osztálya, a Mátra Egylet építette. A tornyot 1926-ban menedékkunyhóval bővítették, majd 1938-ban bezárták, mert életveszélyessé vált. Az 1981-ben átadott torony 180 méter magas, így közel 1200 mBf a csúcsa. Nagyon magas.

109 | Kis-Tubesi kilátó, Mecsek, 1959
Forrás: Dömsödi Áron, MTSZ

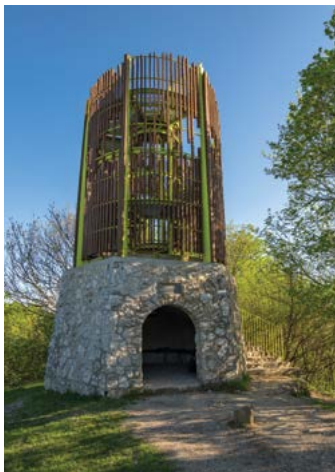
110 | Beretzki Péter-kilátó, Szatymaz, 1964
Forrás: Szabó Eszter, MTSZ

A katonai és adóvevő funkciók mellett ebből az időszakból is maradt ránk eredetileg is kilátónak épült szerkezetek. Ezek közül sok már sajnos a múlt kódéba veszik, nem lehet tudni, hogy hogy néztek ki.¹¹³ Vannak azonban, amik megmaradtak, jellemzően a kőből épült példányok. Például a Kis-Tubesi kilátó a Mecsekben az első magyarországi „vízszintes” kilátó 1959-ből, amelyre nem felkapaszkodni kell valamely lépcsősoron, hanem vízszintesen kell utat megtenni a panoráma láthatóság érdekében. Ezt a térbeli helyzetet azóta számos külföldi (pl. Sohlbergplatsen, Rondane) és magyarországi (pl. a pannonhalmi Lombkorona-tanösvény, vagy a Dunaújvárosi-kilátó) kilátó alkalmazta.

Érdemes szót ejtenünk az 1964-es Beretzki Péter kilátóról, amit valójában abból a célból emeltek, hogy a Fehér-tó élővilágát minél jobban meg lehessen figyelni. Nem a tájjal való szembesülés, inkább konkrét látnivaló megfigyelésére való. A táj szemlélésekor az ember a saját valójával, egzisztenciális kérdésekkel szembesül, és a kilátó – ahogy a tájépitmények is – definíció szerint ennek az élménynek az elősegítésére vállalkozó épület. Mivel ez a madármegfigyelő létrehozása nem ezt az igényt hivatott betölteni, ezért nem is sorolom a szűken vett kilátók közé. Felvethető, hogy ettől még az élmény, a tájban való elmerülés és szemlélődés létrejöhet; azonban ha emiatt a kilátók halmazába soroljuk ezt az építményt, akkor bármely emberi építményt is oda kellene sorolni, például egy bárház ablakát is. Hasonló a helyzet például a kortárs Bölény-kilátó esetében is, amely a bölények megfigyelésére teremt platformot.

Az 1970-es Cigány-hegyi kilátó hasonló elvekkel készült a Mecsekben, mint a századforduló két tömegből álló (kő alépítmény, fa felépítmény) kilátói, például a nem messze lévő János-kilátó.

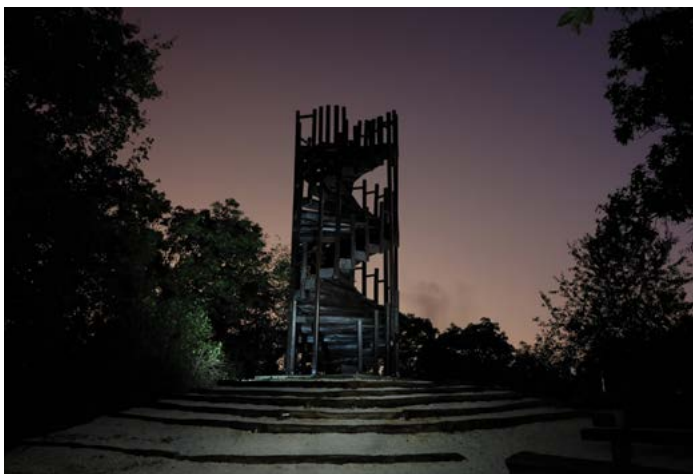
113 Például 1962-től állt Mencshelyen egy fa kilátó, melynek nem ismerjük a kialakítását. 2015-ben új épült helyette Kossuth-kilátó néven. Balatongyörökön állt a Béli-Mátyás kilátó helyén, a Garga-hegyen egy kilátó 1972-től 2013-ig, de ekkor a Bakonyerdő lebontotta, és teljesen új faszervezetet épített helyette. 1980-tól állt a Debrecen melletti Hármashegy-hegyen egy kilátó, amelyet 2014-ben lebontottak, és a Nyírerdő újat emelt a helyére. 1934-1956 között az Avasi kilátó helyén állt egy fakilátó, kialakítása ismeretlen.

111 | Cigány-hegyi kilátó, Mecsek, 1970
Fotó: Dömsödi Áron, MTSZ

112 | Bagolyvár-kilátó, Kőkény, 1970
Fotó: Martin Edit, MTSZ

113 | Makovecz Imre-kilátó, Kis-Hárs-hegy, 1970-es évek.
Fotó: Nógrádi Attila, MTSZ

A nagy különbség a megítélésben az építés időpontja miatt adódik. Ennek a kilátónak a kő alépitménye 1970-ben készült kör alaprajzzal, íves csigalépcsővel. Nem tudjuk, hogy a felső részen valamilyen fa szerkezet készült-e annak idején, valószínűsítem, hogy igen. Erre pedig az ad okot, hogy a közelben egy másik kilátó is készült, amely a kő alapzatát tekintve testvér-kilátónak tekinthető. Ez az 1980-ban épült Bagolyvár-kilátó Kőkény mellett, amelynek alsó, kő építmény része még jó állapotú, de az eredeti fa felépítmény már le van zárva balesetveszély miatt. A Cigány-hegyi kilátó fém szerkezetű, fa korláttal operáló felső része csak 2007-ben készült, így a legvalószínűbb forgatókönyvnek az tűnik, hogy a tíz évvel azelőtti építmény hasonló faszerkezettel készült annak idején, mint a Bagolyvár-kilátó felszerkezete. Mindenesetre a múlt megelevenítése inkább jellemző az új fém-fa-taposórács szerkezet kialakítására, mint a kísérleti attitűd akkor is, ha a neonzöldre festett fém szerkezet, és a taposórács padló mai szemmel akár kortárs gesztusnak tűnhet.

Eredetileg is kilátónak épült a Makovecz Imre-kilátó ötletes kettős spirál szerkezete 1977-ben a Kis-Hárs-hegyen. A középső fém oszlopra húzott, elforgatott, két irányban kilógó fagerendák két lépcsőt formálnak. A tetején minimális hely adódik a körülnézésre, az ember leginkább bizonytalanul érzi az egyensúlyozást a legfelső gerendán. Ahogy felér az ember, már indulna is lefelé, a másik lépcsőn. Az építmény így kevésbé a tájról szól, inkább a bejárható kompozíció érdekességéről, az építészeti kísérletről és a kíváncsiságról, ami kétségtelenül a kilátók sajátja. A korlát megoldása ettől bár elfelé vezet, a fő koncepció olvasható marad.¹¹⁴

Használata közben az ember e formálás egy fontos dramaturgiai következményét tapasztalhatja. A tetején nincs plató, nincs olyan hely, ahol egy-két embernél több meg tudna állni. Gyerekekkel fent lenni kifejezetten veszélyes érzés, mert a kettős spirál tetejére

¹¹⁴ Makovecz Imre: Makovecz Imre-kilátó, Kis-Hárs-hegy, 1970-es évek. <https://www.termeszettar.hu/hu/poi/kilato/makovecz-imre-kilato-kis-hars-hegy-/22402422/> megtekintve: 2023. 11. 09.

érve az útvonal átbukik a legfelső gerendán, és lefelé folytatódik. Ugyanekkor ennek érdekes dramaturgiai hatást kiváltó eredménye van: a megérkezés szomorúsága nem jelentkezik a visszafordulás aktusában, mint oly sok kilátó esetében, ahol a legfelső platform a megérkezés és beteljesülés színtere, viszont onnan már csak visszafelé visz az út. Formailag - első látásra - nagyon hasonló építménynek tűnik a Hajósi Zarándok kilátó és a Solti kilátó is, melyek azonban épp ezt a dramaturgiai bravúrt nélkülözik, hiszen azok csupán egy oldalra helyezett gerendák spirálgeometriájából állnak, így a felfelé vezető útvonal visszafordulással végződik.

A magyarországi kilátók xx. századi történetét tehát a két világháború időszaka tagolja. A századfordulón, az első világháború előtt főképp turista szervezetek által emelt kilátókat láthatunk.

A tartós anyagból - jellemzően kőből - épült kilátók közül jónéhány ma is látható, azonban az ebben az időszakban épült fa szerkezetek nagy része elpusztult már. A ma is használható kilátókról a középkori formák jutnak eszünkbe, megfigyelőtorny és várkastély torony formálás figyelhető meg. A két világháború között jellemző az eklektika, a stílusban tervezés ami mellett a kilátóépítészeti kísérletező attitűdje is megjelenik a korai modern útkeresések formájában. Az ötvenes évektől pedig idővel kilátóvá alakuló távközlési-katonai toronyépítéseket láthatunk néhány egyedi példa mellett. Az elmúlt száznegyven év bár bővelkedik kilátókban, összességében a nemzetközi kilátóépítészet újító, jövőbe tekintő, kísérletező attitűdjét csak kevés építmény tudhatja magáénak. A rendszerváltás után épült rengeteg kilátót ezzel az örökséggel együtt szemlélhetjük és értékelhetjük.

6. TÉZIS

A magyarországi kilátók története a századfordulón kezdődik és a két világháború, valamint a rendszerváltás időszakai tagolják. A századfordulón turista szervezetek által emelt középkori megfigyelőtornyokat és várkastélyokat idéző szerkezeteket, a két világháború közt stílusban tervezést és a korai modern útkeresést, az ötvenes évektől pedig idővel kilátóvá alakuló távközlési-katonai toronyépítéseket láthatunk néhány egyedi példa mellett.

*“Úgyan tudjuk, hogy a levél azért zöld, mert
a klorofil elnyeli a piros színt és így a zöld
marad. Tudjuk, hogy az ég azért kék, mert
Rayleigh-szórás van és a kék jobban szóródik,
mint az összes többi szín. De aki kívül mondjuk
a Zemplénben a Nagy-Péter Mennykőre és látja
azt a csodálatos tájat, és arról az jut az eszébe,
hogy húha, alul klorofil, felül Rayleigh-
szórás, az nyilván nem normális. Tehát attól,
hogy valaminek meg tudjuk a fizikai, kémiai,
biológiai okát, vagy a mozgatórugóit, attól
az örömet még nem vesszük el. Sőt egy másik
színtű megértés örömet is behozzuk: azt, hogy
tudjuk, hogy ez miért működik.”*

Szilágyi András - evolúcióbíológus:
Kikezdett primátusunk.
Az élet meg minden #064 adás
2023. 12. 20. 1:23-tól

V. FEJEZET: AZ 1990 UTÁN ÉPÜLT MAGYARORSZÁGI KILÁTÓK

A rendszerezésről

Áttekintve a rendszerváltás után épült hazai kilátók listáját, az látszik, hogy a nemzetközi kortárs példákra alkalmazott „tájalakító” és „helyteremtő” kilátókatóriák nem működnek. Ennek oka főleg az, hogy az itthoni építmények tájalakítási horizontja sokkal szűkebb, mint a nemzetközi mezőnyé. A legtöbb magyarországi kilátó esetében a helyteremtő attitűd érvényesül, tájalakító alaphelyzettel kevés kilátó operál.¹¹⁵

Ezért három, a magyarországi kilátókészlethez jobban igazodó csoportot különítettem el az építmény egyedisége, szerkezeti-formai megjelenése, részletképzése alapján: a típus- a multiplifikált- és az egyedi kilátókat. Az egyedi kilátók csoportját pedig két alcsoportra bontottam aszerint, hogy eleve kilátónak épültek-e (klasszikus egyedi), vagy valamilyen más, meglévő építmény átalakításával, áthelyezésével alakult kilátóvá az adott építmény (metamorf egyedi kilátók).

¹¹⁵ Magyarországon mindösszesen tizenöt tájalakítónak minősíthető kilátót találtam a háromszázharmincból. Lásd mellékletben a magyarországi kilátók listáját, ahol minden egyes építmény esetén feltüntettem a vonatkozó kategóriát.

114 | Példa típuskilátóra: Molnár Gábor kilátó, Lugos-tető, Bakony, 2014
Fotó: Lánczi Péter, MTSZ

Típuskilátók

A Hazai kilátók közt sok egyforma, vagy egymásra nagyon hasonlító szerkezetet találunk. A standard formájú, infrastruktúra elemként értelmezhető szerkezetek alkotják a típuskilátók népes csoportját. Tagjainak megjelenése különlegességet, egyediséget nem mutat, úgy néznek ki, mint egy felnagyított vadles, amelyek a második fejezetben tárgyalt, New Yorkban felépített, 1853-as Latting Observatory archetípusának mintájára készültek. Ha a kilátó szót meghalljuk, akkor legtöbbünknek először ilyesmi struktúra jut eszünkbe. Ebből a típusból összesen kilencvennyolcat találtam Magyarországon.

A legtöbb kilátóról elmondható, hogy ha nem látni belőle a tájat, – ha nem valamilyen alternatív módon kívánja azt bemutatni, mint ahogy például a Pilgrim's Column esetében láthattuk az előző fejezetben, amely az eget engedi látni – akkor nem tudja betölteni a hozzá fűzött, tájkontemplációra vonatkozó reményeket. A típus kilátók esetében ez a legkritikusabb paraméter. Mivel ezek a kilátók nem feltétlenül az adott helyszínre tervezettek, ezért az elhelyezés kérdése teljesen más megvilágításban jelenik meg, mint az egyedi kilátók esetében. Ha ugyanis egy típus kilátóból nem látni a tájat (például a magasabb fák miatt), akkor mondhatjuk, hogy körültekintőbben kellett volna kiválasztani a telepítés helyszínét. Az egyedi kilátók esetében viszont ha belőlük nem látni a horizontot, akkor inkább azt gondolhatjuk, hogy a kilátót nem adekvát módon tervezték és nem azt, hogy a helykijelölés sikerült szerencsétlenül.

A típus kilátók építésének célja annyi, hogy az ember felmehet rájuk, és onnan nézheti a tájat. A táj képének megváltoztatása bár a nézőpontváltással megtörténik, az nem kiemelten fontos, illetőleg annak vizsgálata nem feltétlenül áll az helykijelöléskor a fókuszban. Mivel ezek a szerkezetek gyakran sokszorosítottak, ezért a szükséges szellemi/fizikai/anyagi befektetés mind tervezésük, mind kivitelezésük tekintetében minimálisra csökkenthető, így gazdaságos lehet építésük, a távoli képük azonban inkább zavaró hatású, semmint – a folyknál megfigyelttől eltérő módon – dekoráló jellegű.

115/1 | Kutasi-kilátó, Hajdúhadház, 1994
Fotó: turistautak.hu

115/2 | Csegöldi kilátó, Csegöld, 2015
Fotó: Martin Edit, MTSZ

115/3 | Vitéz-Bertalan Árpád-k., Papod, 2013,
Fotó: N.-Bucsi Attila, MTSZ

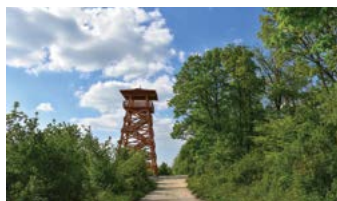
115/4 | Gróf Széchenyi Zsigmond-kilátó, Tés,
2014 Fotó: Farkas Péter, MTSZ

115/5 | Majer Antal-kilátó, Szentgál, 2015
Fotó: Farkas Péter, MTSZ

115/6 | Bati Kereszt-kilátó, Szekszárd, 2015
Fotó: Dr. Szentes Szilárd, MTSZ

115/7 | Fekete István-kilátó, Márkó, 2014
Fotó: Martin Edit, MTSZ

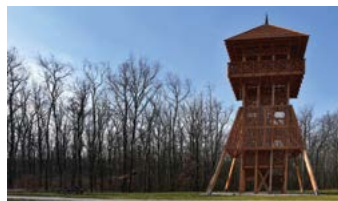
115/8 | Nemesvitai kilátó, 2021
Fotó: Német-Bucsi Attila, MTSZ

Körültekintő elhelyezéssel remekül tudják szolgálni a tájban való elmerülést, azaz megfelelnek a kilátókkal szemben támasztott alapvető elvárásoknak. Amennyiben az adott szerkezetről a földfelszín képződményei láthatók, és a gazdaságosság előrébb való szempont, mint bármely egyéb pozitív következmény, ami egy egyedi kilátó építésével járna, akkor helyénvalónak ítéltető típuskilátó építése.

Az aktus hasonlít egyéb infrastruktúra elemek telepítéséhez, például köztéri bútorokéhoz. Ami a magyarországi kilátók esetében hiányt mutat, és megfontolandó lenne, az a típuskilátók, mint infrastruktúra-elem rendszerszerű kezelése lenne. Egy alapvető kilátókészlet kialakítása (pl. típusterv- vagy algoritmus-rendszerrel), és alkalmazása gondosan megválasztott helyeken, gazdaságos és átlátható megoldás lenne. A telepítendő elemek helyének kijelölése felelősségteljes feladat, amelyet például szakértői, vagy akár közösségi döntési mechanizmusok kidolgozásával lenne célszerű kezelni.

116 | G. Ambrózy-Migazzi . k., 2015
Fotó: Gombos Kálmán, MTSZ

117 | Scherg Lőrinc-kilátó, Káld, 2015
Foto: Martin Edit, MTSZ

118 | Hajósi Zarándok kilátó, Hajós, 2013, Fotó: Rumizso, wikipedia

119 | Solti kilátó, Solt, 2013
Fotó: magyarmezogazdasag.hu

120 | Centu-tetői kilátó, Szuhafo, 2015 Fotó: Martin Edit, MTSZ

121 | Újhegyi-kilátó, Szuhafo, 2015
Fotó: Martin Edit, MTSZ

Multiplikált kilátók

A második csoportba azok építmények tartoznak, melyek egyedileg tervezett kilátónak tűnnek, azonban – kis utánajárás után azt találjuk, hogy – több példány is épült belőlük. Ezek az egyedi kilátók potenciális értéktöbbletének vágyával születnek, de multiplikációjuk okán elesnek attól.

Ide tartoznak például a Scherg Lőrinc (Káld)¹¹⁶ és a Gróf Ambrózy-Migazzi István (Kám) kilátók, amelyek teljesen egyformák és nagyjából 20 kilométerre állnak egymástól. Az egyiket szemügyre véve egyedi kilátó képzetét kelti, de a egyik a másik multiplikációja.

A Hajósi Zarándok kilátó és a Solti kilátó szintén egymáshoz nagyon hasonlóak. Mindkettő hajaz a Makovecz-kilátóra is, bár annak formai bravúráját, az egyenes rudakból összeállított kettős lépcső-spirált nem veszik át; egy oldalú lépcsőrendszerrel dolgoznak.¹¹⁷

A Centu-tetői kilátó és az Újhegyi-kilátó is egyforma. Szuhafo kilátójaként működik mindkettő, ezért „ikerpárként” is hivatkozni rájuk – így épp a közelségük és bevallott együttműködésük kissé tompítja a multiplikátum problematikusságának élet.¹¹⁸

Vannak olyan építmények is, melyek egyrészt egyformák, másrészt elhelyezésük és egyáltalán a megépítésük is kérdéseket vet fel. Például a Tyukod melletti tizenegy kilátó – illetve ami még

116 Scherg Lőrinc kilátó: <https://www.termeszetjaro.hu/hu/poi/kilato/scherg-lorinc-kilato-kald-/22970152/>
Gróf Ambrózy-Migazzi István kilátó: <https://www.termeszetjaro.hu/hu/poi/kilato/grof-ambrozy-migazzi-istvan-kilato/44736715/> megtekintve: 2023. 11. 22.

117 Rumi Imre: Hajósi Zarándok kilátó: <https://kirandulastervezo.hu/latnivalo/hajos/hajosi-zarandok-kilato> Rumi Imre: Solti kilátó: <https://kirandulastervezo.hu/latnivalo/solt/solti-kilato> megtekintve: 2023. 11. 22.

118 Centu-tetői kilátó: <https://www.termeszetjaro.hu/hu/poi/kilato/centu-tetoi-kilato-szuhafo-/23063841/> Újhegyi-kilátó: <https://www.termeszetjaro.hu/hu/poi/kilato/ujhegyi-kilato-szuhafo-/23063755/> megtekintve: 2023. 11. 02.

122 | 4 TONÓ kilátó, Vértestolna, 2015 Fotó: Saját fotó

123 | Erzsébet-kilátó, Naszály, n.a. Fotó: Saját fotó

124 | Dávid-kilátó, Kőpíte-hegy, 2015 Fotó: Saját fotó

125 | Körtvélyesi-kilátó, Kis-Kopasz-hegy, 2015. Fotó: Saját fotó

áll belőlük.¹¹⁹ Felmerülhet, hogy a típuskilátók sorába is illeszthetnénk e sorozatot, vagy valamilyen rendszerbe illeszkedő, egymással együttműködő infrastrukturelemként is tekinthetnénk rájuk, azonban ennél az esetről nagyon nehezen indokolható bármelyik hozzáállás; ez a történet számomra inkább egyedi elemek multiplikálásáról szól, és nem a típuskilátók adekvát használatáról.

Az építészeti elemkészlet szempontjából érdekesebb a háromszög alaprajzú kilátók csoportja, többek közt a Gerecsében. A 4TONÓ kilátó (Peskő-hegy), az Erzsébet-kilátó (Ferencmajori halastavak), a Dávid kilátó (Kőpíte-hegy) és a Körtvélyesi-kilátó (Kis-Kopasz) nehezen megközelíthető és nehezen igazolható elhelyezésű (hegy oldalában hatalmas fák alatt) multiplikátumok¹²⁰ Ugyanilyen kialakítású a Fricke György kilátó Gyórsövényházán és a Rákszáraztó kilátó Tárnokrétin. Nemcsak alaprajzi egyezéstről van szó, hanem a teljes szerkezet – apró részletmegoldásoktól eltekintve – hasonló ezen esetekben. Tekinthetnénk rájuk típuskilátóként, ha további példányok épülnének más helyein az országnak, viszont az elhelyezés problémája a négyből három esetben továbbra is fennáll.

A Jánosteleki kilátó és a Pandúr Ökopark kilátója (Baja) szintén a duplikálás klasszikus esetét mutatja: a két kilátó öt év eltéréssel épült, és a második megépülte az elsőt is magával rántja az egyedi kilátók világából a multiplikátumok közé.¹²¹

119 Az együttes építése nehezen indokolható, állapotuk rohamosan romlik. <http://induljelegyuton.hu/?p=15832> megtekintve: 2023. 11. 22. A 2017-ben épített kilátók közül 2023 tavaszára négy már teljesen eltűnt, kettő nem található sehol, és további kettő teljesen megközelíthetetlen. <https://www.valaszonline.hu/2023/04/11/tyukod-kilatoj-unios-projektek-vidék-értelmen-fejlesztés-turizmus-hatvan-kerekparos-kalandpark/> megtekintve: 2023. 11. 02.

120 4TONÓ kilátó: <https://www.termeszettar.hu/hu/poi/kilato/vertestolnai-kilato/58854674/> Erzsébet-kilátó: <https://geocaching.hu/caches.geo?id=4862> Dávid kilátó: <https://gercsetura.hu/hu/page/david-kilato-elagazas> Körtvélyesi-kilátó: <https://www.termeszettar.hu/hu/poi/kilato/koertvelyesi-kilato-csanyospusztar/22917948/> megtekintve: 2023. 11. 22. Van egy ötödik példány is, ami nem a Gerecsében, hanem Gyórsövényházán áll, a Fricke György-kilátó.

121 Vizer Gábor: Jánosteleki kilátó, Jánostelek, 2019. <https://www.termeszettar.hu/hu/poi/kilato/janosteleki-kilato/801081328/> Vizer Gábor: Pandúr Ökopark kilátója, Baja, 2014. <https://www.termeszettar.hu/hu/poi/kilato/pandur-oekopark-kilatoja-baja-/23196291/> megtekintve: 2023. 11. 22.

126 | Jánosteleki-kilátó, Öttömös, 2019 Fotó: Györgyi-Ambró Gergő, MTSZ

127 | Pandúr Ókopark kilátója, Baja 2014 Fotó: Martin Edit, MTSZ

128 | Bölömbika-kilátó. 2021 Fotó: Pálvolgyi Krisztina, MTSZ

129 | Kűszvágó csér kilátó, 2021 Fotó: Aktív Magyarország

130 | Fattyúszerkői-kilátó, 2021 Fotó: Pálvolgyi Krisztina, MTSZ

Bár első ránézésre hasonlóknak tűnik a Tisza-tóra 2021-ben készült három egyforma építmény helyzete is, azonban kicsit más megítélés alá esnek amiatt, hogy egyszerre készültek. A Bölömbika-kilátó, a Fattyúszerkői-kilátó és a Kűszvágó csér kilátó egyformasága inkább az együttes szót juttatja eszünkbe, hiszen a Tisza-tó három olyan pontján készültek el, melyek teljesen unikális – vízi – úton közelíthetők meg. Egy idejű építésük okán tekinthetjük egy kompozíciónak a három építményt; a típuskilátók esetében elfogadhatónak ítélt gazdaságossági szempontok figyelembe vételével akár típuskilátó-együttesként is gondolhatunk e három építményre.¹²²

Az egyedi kilátók két csoportja

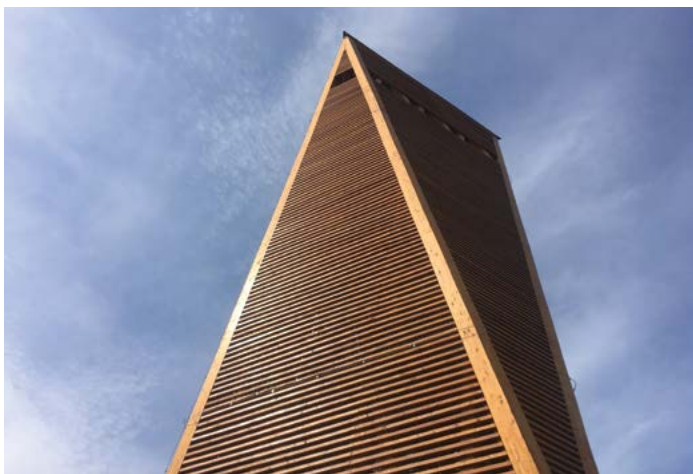
A harmadik halmaz az egyedi kilátók csoportja, melyek unikális tervezésűek és csak egy példány épült belőlük. A kilátó történeti kialakulása miatt a kíváncsiságról, a játékoságról, az újdonságról, a szabadságról, a presztízsről, a kísérletezésről, az alkotás örömeiről, a jó értelemben vett haszontalanságról – funkció nélkülségről, ahogy a folyó is – is szól, ami e csoport esetében tud igazán megmutatkozni. Az egyedi kilátók projektjeibe fektetett tervezési, szervezési, építési, idő- és pénz többlet által turisztikai, szimbolikus, identitásképző, történeti, metafizikai (stb.) többlet érték jön létre.

Áttekintve a honi kilátók egyedi csoportját, két alapvető halmazt különíthetünk el. A klasszikus egyedi kilátók azok, melyek eleve kilátónak épültek és – helyteremtő vagy tájalakító attitűddel, de – semmi másról, csak a tájszemléletről szólnak. A metamorf kilátók halmazát pedig azok az építmények alkotják, melyek valamely, korábban egyéb funkciót betöltő szerkezetekből alakultak kilátóvá, vagy a tájszemlélet mellett egyéb, azt felül nem író elemek is megjelennek bennük, például egy konkrét terület áttekinthetőségének célja.

122 Komáromi Tas: Bölömbika-kilátó, Sarud-Poroszló, 2021. <https://www.termeszettjaro.hu/hu/poi/kilato/boeloembika-kilato-tisza-to-/66606150/> megtekintve: 2023. 11. 22.

131 | Dévényi Antal-kilátó, Piliscsaba, 2015
Fotó: Nógrádi Attila, MTSZ

132 | Naplász-tavi-kilátó, Budapest XVI, 2021
Fotó: Saját fotó

Klasszikus egyedi kilátók

A klasszikus egyedi kilátók csoportjának tipikus képviselője a Jengatorony (Dévényi Antal-kilátó), amely elnevezését a játékra hasonlító kialakításáról kapta. Rengeteg anyagot kellett felhasználni az építéshez, azonban a természetből vett és megmunkált anyagként tekintve rá nem a pazarlás, inkább a monolit jelleg és a poézis juthat eszünkbe. A tömörszerűség komolyságot, elmélyültséget, a jenga játékra való utalás jókedvet, a rettentő mennyiségű anyag és energiafelhasználás pedig – a folykra is jellemző – értelmetlenséget hordoz. A természet kettőssége olvasható: az ember által alakított anyag magára hagyott tömege a tájszemléletre alkalmas platform létrehozására vállalkozik úgy, hogy megjelenésével a látkép finom átalakítása is harmonikus módon történik.¹²³

Több szempontból hasonló hozzá a Naplász-tavi-kilátó, melynek nagyszerű formája egyrészt játék a geometriával, másrészt Dürer polihedronját vagy Kubrick monolitjának túlvilágiságát juttathatja eszünkbe. Finom részletei – például a csavarkiosztások mérnöki szépsége, vagy a fő tartók és a térhatároló burkolatok közös síkba helyezése – az alkotás örömet és hatalmas erőfeszítését mutatja be. A játék és az elmélyültség ilyenén együtt állása szintén jól mutatja a kilátók lényegét.¹²⁴

A Dunajvárosi kilátó, és a pannonhalmi Lombkorona tanösvény esetében a látogató egy útvonal mentén járhatja be a kilátó szerkezetét, amelynek nincs végpontja. A folyamatos haladás élményét ezek a kilátók azzal erősítik, hogy a szemlélő szintben nem emelkedik, az útvonal – nagyjából – vízszintesen halad, és a talaj tűnik el a kilátó platform alól – hasonlóan a norvég példához, a Sohlbergplassen

123 Koller József: Dévényi Antal-kilátó, Piliscsaba, 2015.
<https://kollermuterem.hu/munka/devenyi-antal-kilato/> megtekintve: 2023. 11. 07.

124 Robert Gutowski Architects: Naplász-tavi-kilátó, Budapest, 2021.
<https://epiteszforum.hu/beton-fa-ekszer-a-tajban-a-robert-gutowski-architects-naplasz-tavi-kilato> megtekintve: 2023. 11. 07.

133 | Dunaujvárosi kilátó, Dunaujváros, 2019
Fotó: Saját fotó

134 | Lombkorona-tanösvény, Pannónia, 2018
Fotó: Farkas Péter

Viewpoint-hoz, vagy a Mecsekben a Kis-Tubesi kilátó. Ezek az építmények jó példák arra, hogy nem minden kilátószerkezet tör szűkszerűen a magasba.¹²⁵

A Bence-hegy kopár tetején állva remek kilátás nyílik a tájra, így egy pad, vagy egy alacsonyabb platform-építmény, mely távolabbról akár láthatatlan bőven elegendő lenne a kilátás élvezetének megteremtésére. Felmerül a kérdés, hogy milyen összefüggéseket enged látni a hegytetőn megépült kilátó.¹²⁶

Spirál formájú, titokzatos tárgyról van szó, a természet erőinek szoborba öntése, a természet-ember viszony jelképezése. A tervező ezt így fogalmazza: „Egy olyan természeti alakzatokat utánzó formát akartunk itt létrehozni, ami sok mindent felidéz, de valójában semmire sem hasonlít, nem egyértelműen beazonosítható, kissé rejtelmes, titokzatos tárgy a hegytetőn. Már messziről felkelti az autópályán utazók, a tavon hajózók érdeklődését. (...) Olyan jellegzetes építmény (...), ami a város egyik turisztikai látványossága is lehet.”¹²⁷

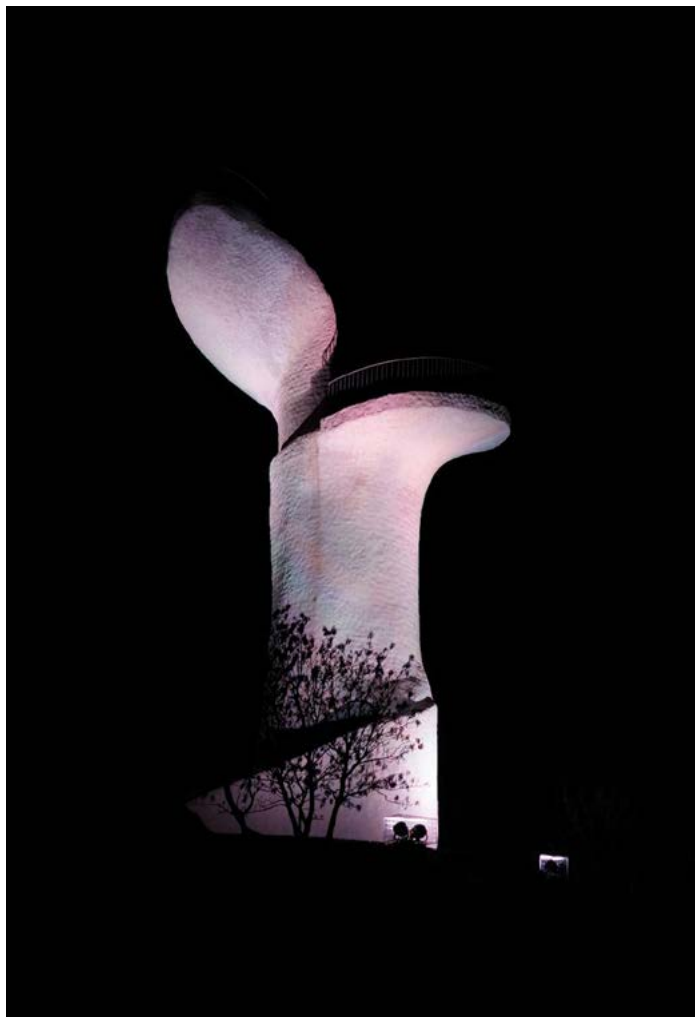
A „titokzatos tárgyról” bár eszünkbe juthat Földényi melankóliája, azonban az ott leírt példák¹²⁸ épp e világon kívülségük okán válnak a melankólia hordozójává, ellentétben e kilátó ismert világunkban megtalálható inspirációival. Az személyes megítélés kérdése, hogy turistaként, autózóként, hajózóként, helyi lakosként ezzel az üzenettel, jelképpel azonosulni tud-e az ember. Tekintve, hogy a kilátók alapvető feladata az egzisztenciális kontempláció által a transzcendens, a nem evilági dolgok közel hozása, e kilátóban materializálódó, természeti alakzatokat utánzó forma a kilátók eredeti vállalásától elfelé vezet.

125 Szabó Péter (Okka): Lombkorona tanösvény, Pannónia, 2018. <https://www.termeszettar.hu/hu/poi/kilato/boldog-mor-kilato-es-lombkorona-tanoesveny-pannonhorma-/40062492/> megtekintve: 2023. 11. 22.

126 A hegyen 1965-től egy Zalából hozott, kímustrált olajfűző torony állt, amelyet 1988-ban életveszély miatt el kellett bontani. Az új kilátó Kruppa Gábor és Merkel Tamás építész munkája, 2018-ban adták át.

127 A tervezők írása a kilátóról: <https://epiteszforum.hu/bence-hegyi-betonkilato> megtekintve: 2023. 09. 22.

128 Pl. Dürer polihedronja, Kubrick monolitja, Peter Zumthor: Klaus testvér kápolnája, Francisco Sáenz de Oiza: Jorge Oteiza múzeum, lásd: 3. fejezet

135 | Bence-hegyi kilátó, Velence, 2018.
Fotó: Farkas Péter, MTSZ

A technológiai bravúrként magát hangsúlyosan exponáló, magasba törő, éjszaka színes díszvilágítással operáló csigalépcső-építmény turisztikai látványosság volta felülkerekedik a tájsemléket megteremtésének igényén. Az alaphelyzet folyó-szerű: a táj alakítása, dekorálása a cél, az pedig, hogy fel lehessen menni másodlagos; inkább az építmény elfogadhatóságának feltételeként teljesítendő feladat épp úgy, ahogy a kilátó épülettípus kialakulásának idejében volt.

Vannak olyan kilátók is, amelyek nem általánosan a táj szemlélésének céljával épültek, hanem valamely kijelölt „látnivaló” szemügyre vételét szolgálják. Ilyen például a szalafői Bölény-kilátó, amely a bölények rezervátumi életét engedi látni¹²⁹, a Somogyvári kilátó, amelyből az I. (Szent) László által alapított bencés apátság romjaira tekinthetünk le¹³⁰, a jakabszállási Magyarokert kilátói, melyekből a Magyarokert projekt szemlélhető¹³¹, vagy a Rudapithecus Látványtár gyönyörű tömbjei, melyek a tó és környezetének megtekintését segítik.¹³²

Ezek a szerkezetek a földfelszínen látható elemeket nem az ember bensőjében létrejövő művészi alkotás, hanem a környezetben lévő dolog, tárgy bemutatása céljából láttatják és tematikával töltik fel a szemünk előtt elterülő tájat. A figyelem kijelölt dolgokra történő irányítása a természet kontemplációjának céltalanságával ellentétes irányban hat, és aktív természetviszony megélése felé tereli a nézőt. Természetesen ettől még teljesen alkalmasak arra, hogy bárki a természettel való kontemplatív viszonyt tapasztaljon bármelyik említett helyen – ugyanakkor egy toronyház ablaka is lehet ilyen hely. Az viszont világos, hogy ezek a szerkezetek kilátóként

129 Bővebben a Bölény-kilátóról: <https://www.elmenyiek.hu/impozans-kilato-az-orsegben-a-szalafoi-bolenyles/> megtekintve: 2023. 10. 19.

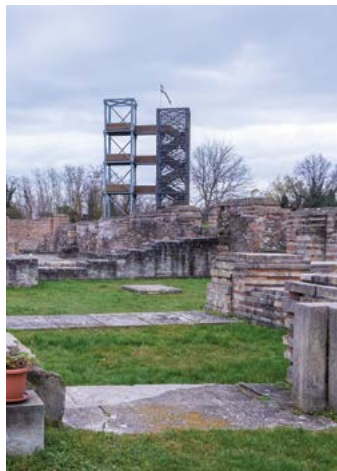
130 Bővebben a Somogyvári-kilátóról: <https://www.termeszetjaro.hu/hu/poi/toertenelmi-emlekhely/szent-laszlo-nemzeti-emlekhely-somogyvari-bences-apatsag-romjai-/51000385/> Tervezők: Lantay Attila és Sebestyén Péter, 2000-2001, megtekintve: 2023. 10. 19.

131 Magyarország alakú kert, mely 1:1000 léptékben jeleníti meg hazánk főbb földrajzi elemeit. <https://magyarokert.com/> megtekintve: 2023. 09. 27.

132 Bővebben a Látványtárról: <http://www.rudapithecus.hu/> megtekintve: 2023. 10. 19.

136 | Bölény kilátó, Szalafő, 2020
Fotó: Saját fotó

137 | Somogyvári kilátó, Somogyvár, 2001,
Fotó: Szabó Eszter, MTSZ

138 | Magyarkert kilátó, Jakabszállás, 2017,
Fotó: Martin Edit, MTSZ.

139 | Rudapithecus kilátó, Rudabánya, 2016,
Fotó: Vasáros Zsolt

is teljesen jól működnek: amennyiben az ember felemeli tekintetét a kötelezően nézendő elemekről, akkor a földfelszín tájja, az adott hely pedig kilátóvá válik.

Metamorf egyedi kilátók

A metamorf egyedi kilátók csoportja – ahogy az előző alfejezetben utaltam rá – olyan építményekből áll, amelyek vagy egy korábban egyéb funkciót betöltött építmény újra hasznosítása, átalakítása nyomán vált kilátóvá, vagy a táj szemléletére szolgáló hely kialakítása mellett megjelennek egyéb betöltendő célok is, amelyek azonban nem kerekednek felül csupán kiegészítik a tájszemlélet lehetőségét. Ide tartoznak az olyan magyarországi kilátók, amelyek építésük idején fel sem merült, hogy kilátók legyenek, pusztán technológiai tornyoknak épültek. Funkciójuk azonban a technológia fejlődésével megszűnt, és az építmények értelmezhetetlen térelemként magukra hagyva maradtak a természetben. Ilyenek az előző fejezetben említett katonai tornyok (Fellner Jakab-, Lőtértorony-, Kis-Strázsahegyi-kilátó), a Xantus János Gömbkilátó, vagy a távközlési tornyok (Avasi-, Kékestető-, Misina-tető-kilátó stb.) is.

A XXI. század földmérési technológiájának fejlődése miatt (GPS) ilyenek lettek a geodéziai mérőtornyok is. Eltérő magasságú, de egységesen 3,5 méter átmérőjű tornyokról van szó, amelyekből országsszerte összesen százhet darab épült 1975-84 között.¹³³ Jellemzően a látótávolság maximalizálása érdekében hegycsúcsokra, ideális kilátó-pozíciókba kerültek, így kézenfekvő, hogy földmérési feladatuk elmúltával kilátóként éljenek tovább. Építésük idején

133 Összesen 107 épült országsszerte, 1974-1984 közt. <https://www.turistamagazin.hu/hir/tudtat-mik-azok-a-geodeziai-tornyok-es-hany-van-beloluk-hazankban-megtekintve>: 2023. 11. 03.

44 | A geodéziai tornyok térképe. Saját szerkesztés turistamagazin.hu alapján.

nem a kilátók hagyományaiból, hanem a nézőpont megváltoztatásának igényéből eredeztethető megoldást választottak a megvalósítók, ami a lehető legegyszerűbb formát és anyaghasználatot eredményezte. Az elmúlt évek átalakításai ezeket a megfontolásokat igyekeztek formai, anyaghasználati, tájkapcsolati szempontból átírni, ami a geodéziai mérőtoronyok metamorfózisát eredményezte.

Négy ilyen torony épült át kilátóvá hazánkban: a Zengő kilátó¹³⁴, a Lila-hegyi kilátó¹³⁵, a Csóványosi kilátó¹³⁶ és a Boldog Özséb kilátó¹³⁷. A négy átépítés négy különböző viszonyulást mutat, de abban egységesek, hogy mind a használatot (pl. lépcső- és korlát kialakítás), mind az egyes betonoszlopok megjelenését alapvetően felülírták. Ezzel nemcsak a használhatóság igényének való megfelelést teljesítették, hanem a szerkezetek egyedi, ikonszerű kialakításával azokat a kilátók világának részévé is tették.

Az egyik legfurcsább magyarországi kilátó ugyancsak a metamorf kilátók körébe tartozik: a Nagyéri kilátó a település gőzmalmának megmaradt gyárkéménye köré tekeredő fém szerkezetű lépcső, tetejéről az Alföld síkja tekinthető meg.¹³⁸

A Felsőtold feletti Szár-hegy oldalában 2020-ban készült Kéz-kilátó, amelyet Csíkszentmihályi Benjámin tervezett és készített el, szintén metamorf kilátó. A szerkezet nem eredményez tájszemléletre alkalmasabb téri helyzetet, mint az adott helyszín

134 Rabb Dániel: Zengő kilátó, Zengő, 2020. <https://www.termeszetjaro.hu/hu/poi/kilato/zengo-kilato-/58784841/> megtekintve: 2023. 11. 02.

135 Koller József: Lila-hegyi kilátó, Győrújbarát, 2019. <https://meonline.hu/aktualis/tema/kagylforma-foglalat/> megtekintve: 2023. 11. 02. A Győrújbarát melletti betonoszlop átépítésének különlegessége – formája mellett – az, hogy a betonhengeren keresztül víz egy hídszerkezet, mely a közlekedő út része, így belső tere is bejárható, megtapasztalható.

136 Vörösné Baracsi Erzsébet: Csóványosi-kilátó, Csóványos, 2014. <https://www.termeszetjaro.hu/hu/poi/kilato/csovanyosi-kilato/22184518/> megtekintve: 2023. 11. 02.

137 Koller József: Boldog Özséb-kilátó, Pilis-tető, 2014. <https://parkerdo.hu/turizmus/latnivalok/boldog-ozseb-kilato/> megtekintve: 2023. 11. 02.

138 Bővebben a Nagyéri-kilátóról: <https://www.turistamagazin.hu/hir/a-nagyeri-gozmalom-kemenyebol-lett-kilato-a-del-alfoldon> megtekintve: 2023. 11. 22.

141 | Zengő-kilátó, Pécsvárad, 2020
Fotó: Saját fotó

142 | Lila-hegyi kilátó, Győrújbarát, 2018.
Fotó: Gulyás Attila, MTSZ

143 | Csóványosi kilátó, Csóványos, 2014,
Fotó: Saját fotó

144 | Boldog Özséb kilátó, Pilis-tető, 2014,
Fotó: Dabis Silvius B, MTSZww

az építmény nélkül lenne. A kilátás megélésétől távoli tematikájú szobor a kilátók világától pedig teljesen idegen. Gondoljuk meg, hogy valószínűleg az alkotás fő mondanivalója (Isten tenyere? Az anatómia szépsége? A kéz különlegessége?) egy múzeumban kiállítva is érvényre juthatna. Egy klasszikus kilátóról ez biztosan nem lenne megállapítható, hiszen a múzeumi közeg éppen a környezettel való kapcsolatot, a táj és az építmény viszonyát írta felül. A hegyoldalban – mondhatjuk, hogy kilátó-pozícióban – történő elhelyezés miatt azonban az alkotás metamorfózisa megtörténik, és a használó számára kilátóvá lényegül.¹³⁹

139 Bővebben a Kéz-kilátóról: <https://www.termeszettar.hu/hu/poi/kilato/kez-kilato/57268324/> megtekintve: 2023. 09. 22.

145 | Nagyéri kilátó, Nagyer, 2019
Fotó: mako.helyivilaga.hu

146 | Kéz-kilátó, Felsőtold, 2020
Fotó: Saját fotó

147 | Kéz-kilátó, Felsőtold, 2020
Fotó: Saját fotó

7. TÉZIS

A magyarországi kilátókészlet típus-, multiplikált- és egyedi kilátók csoportjaira osztható, ez utóbbi a klasszikus egyedi és a metamorf egyedi alcsoportokból áll.

UTÓSZÓ

A pragmatikus elme számára érthetetlen, hogy miért emelünk megannyi funkció nélküli, nem létfontosságú építményt, a szemlélődő számára pedig magától értetődő a válasz. Mérő László egy 2014-es Kutatók Éjszakáján tartott előadásában a játékelmélet kapcsán beszélt a nem létfontosságúnak tartott emberi tevékenységekről. Grastyán Endre élettan professzor kutatásira hivatkozva fogalmazta meg, hogy játék közben (amely nem létfontosságú tevékenység, ellentétben mondjuk az evéssel) olyan anyagok termelődnek az alany szervezetében, melyek egyrészt csak ekkor termelődnek, másrészt egy részük létfontosságú anyag. Ebből pedig az a paradoxon következik, hogy létfontosságú az, hogy időnként mi emberek olyan dolgokat csináljunk, amelyek nem létfontosságúak.¹⁴⁰ A kilátók építése ehhez hasonló önellentmondás. Az ember számára létfontosságú, hogy legyenek olyan tevékenységei, helyei, építményei, amelyek – a játékot, a szabadidő eltöltését, a szemlélődést szolgálják annak ellenére, hogy – nem létfontosságúak.

A dolgozat a kilátók történetére és jelenére koncentrált, melyben elsőként az ókor és a középkor magas építményei e kor társadalmának összetartásában kaptak szerepet. Az újkor beköszöntével az ember-természet viszony megbomlásával a földrajzi felfedezések, a szekularizáció, a felvilágosodás és a technológiai fejlődés hatására megszületett a természet fogalmának kétféle értelmezése és a tájfogalom elkülönülése. Ez aztán megtermékenyítette a művészetek tájjal foglalkozó megközelítését és a tájkertek kialakítása során létrejöttek a tájépítmények. Ezek közül előbb a folyó majd a bejárhatóság igényének erősödésével a kilátó lett az ember számára a leginkább elérhető, ma is aktívan formálódó épülettípus külföldön épp úgy, mint hazánkban.

140 Mérő László: Játékelmélet - kooperáció és versengés egyidejűleg, Kutatók Éjszakája, Budapest Science Meetup, 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=EYQSyIDugB4&list=PLKcDqnIzherRg58In2roLpM2kros4l-d&index=3> 8:19-11:24 megtekintve: 2023. 12. 04.

148 | TÁJ. Talált, „T” alakú faoszlop kiegészítése, Kővágóörs, 2020
Fotó: Pongor Soma

Felmerül a kérdés, hogy vajon mit hoz a kilátók világa számára a jövő? A kérdést nyilván korrekt módon megválaszolni lehetetlen, azonban néhány dolog a múlt történéseit megértve és extrapolálva körvonalazható. Mivel a kilátó eredője a természet és az ember viszonya, ezért ha meg akarjuk tudni, hogy milyen lesz – mondjuk 50 év múlva – a kilátóépítészet sorsa, akkor alapvetően azt a kérdést kellene megválaszolni, hogy milyen lesz az ember-természet viszony a jövőben. Ha például a táj többé már nem fogja tudni jelképezni a természet ellenállását és például az emberi pusztítás jelképévé válik, akkor nyilvánvalóan a kilátók helyzete is egy csapásra megváltozik.

Ugyanígy a kilátóépítészet a korszellemnek, a jólétnek, a szabadidőnek, a kíváncsiságnak, a kísérletezésnek, a technológiai fejlődésnek, a művészi formálásnak is alávetett helyzetben van, ezért ezen paraméterek változása szintén befolyásolja jövőjét. Mivel a kilátóépítészet a felmerülő problémákra gyors reakciókat tud adni, ezért az ember-természet viszony, vagy egyéb fenti téma megváltozását is képes jelezni. Ilyen értelemben a kilátók indikátor szerepet is betöltenek.

MAGYARORSZÁG KILÁTÓINAK LISTÁJA

1914 előtt

Disznó-kő-kilátó	Lónyay család	Mezőzombor	1790	HELY	KE
Gloriette-kilátó	Ringer József	Fertőboz	1802	TÁJ	TÁJ
István-kilátó		Pécs	1892	HELY	KE
Flóra-pihenő		Pécs	1894	HELY	ME
Széchenyi kilátó	YBL Miklós	Budapest	1895	TÁJ	ME
Zsófia Kilátó		Lillafüred	1900	HELY	KE
Kozmáry Kilátó	Kozmáry János	Mátrafüred	1900	HELY	KE
Óvári messzelátó (Wesselényi kilátó)		Balatonalmádi	1900	TÁJ	ME
Erzsébet-kilátó	Schulek Frigyes, Kluzinger Pál	Bp. XII. Ker.	1910	HELY	KE
Sasbérc-kilátó	Franz Zell	Buják	1910	HELY	ME
János-kilátó (Nagy-Tubes)	Rauch János	Pécs	1910	HELY	KE
Margitszigeti Víztorony	Ray Rezső Vilmos	Budapest	1911	HELY	ME
Siófoki víztorony	Gergely Jenő és Gut Árpád	Siófok	1912	HELY	ME
Nagyerdei Víztorony		Debrecen	1913	HELY	KE
Írott-kő kilátó		Bozsok	1913	HELY	ME

1914-1938

Vajda Péter Kilátó		Bakonybél	1920	HELY	TÍP
Soós-hegyi kilátó		Balatonkenese	1927	HELY	ME
Árpád kilátó	Friedrich Lóránt	Budapest	1929	HELY	KE
Hanák Kolos kilátó		Mátraháza	1929	HELY	ME
Panoráma kilátó		Orosháza	1930	HELY	KE
Muzsla kilátó		Mátrafüred	1930	HELY	ME
Zsitvay-kilátó		Visegrád	1933	HELY	KE
Galya-kilátó	Vass-Eysen Áron, Kovács Csaba	Mátraszentimre	1934	HELY	ME

Pogánytorony (Koppány torony)	Táubel Géza (terv) Wühlri Géza (ép. vez.)	Budapest III. Ker	1935	HELY	ME
Csere hegyi kilátó	Padányi Gulyás Jenő	Alsóörs	1935	TÁJ	ME
Oladi kilátó	dr. Zalai Tóth János	Szombathely	1936	HELY	KE
Sóstó kilátó		Székesfehérvár	1936	HELY	ME
Károly-kilátó	Winkler Oszkár	Sopron	1936	HELY	TÍP
Türr István kilátó	Nagy András	Baja	1938	HELY	KE
Lőtértorony-kilátó		Nagyvázsony	1938	HELY	ME
Julianus-kilátó		Nagymaros	1938	HELY	KE
Somló-hegyi kilátó	Fa László	Alcsútdoboz	1938	HELY	ME
Szent István-kilátó	Medgyaszay István	Doba	1938	TÁJ	ME

1939-1990

Fellner Jakab-kilátó	Fellner Jakab	Tata	1939	HELY	ME
Becsehelyi kilátó		Becsehely	1940	HELY	TÍP
Eötvös Károly-kilátó		Szentbékkálla	1950	HELY	KE
Berzsenyi-kilátó		Gyenesdiás	1951	HELY	TÍP
Kis-Strázsa-hegyi kilátó		Dorog	1951	HELY	ME
Xantus János Gömbkilátó		Balatonboglár	1958	HELY	ME
Kis-Tubes		Pécs	1959	HELY	KE
Tepke kilátó		Felsőtold	1960	HELY	ME
Maderspach Viktor-kilátó		Várpalota	1960	HELY	KE
Misinaí tévétorony		Pécs	1962	HELY	ME
Kossuth-kilátó		Mencshely	1962	HELY	TÍP
Avasi-kilátó	Hófer Miklós és Vörös György	Miskolc	1963	HELY	ME
Beretz Péter kilátó		Szatymaz	1964	HELY	KE
Cigány-hegyi kilátó		Hosszúhetény	1970	HELY	KE
Fenyvesi-kilátó (Vas-kilátó)		Tamási	1970	HELY	KE
Bazitai tévétorony		Zalaegerszeg	1970	HELY	ME
József-hegyi kilátó		Budapest	1970	HELY	ME

Borsodbótai kilátó		Borsodbóta	1970	HELY	ME
Béke-kilátó		Sopron	1972	HELY	KE
Bél Mátyás-kilátó	Keszthelyi Erdészeti	Balatongyörök	1972	HELY	TÍP
Mindszentgodisai kilátó		Mindszentgodisa	1975	HELY	MUL
Borsodnádasi kilátó		Borsodnádasi	1976	HELY	ME
Makovecz-kilátó	Makovecz Imre	Bp. II. Ker	1977	HELY	KE
Hármashegyi kilátó		Debrecen- Erdőspuszta	1980	HELY	TÍP
Ranzinger Vince kilátó		Tatabánya	1980	HELY	ME
Bagolyvár-kilátó		Pécs	1980	HELY	KE
Hármas-hegyi kilátó		Debrecen	1980	HELY	KE
Kékestető adótorony és kilátó		Gyöngyös	1981	HELY	ME
Nagylózi kilátó		Sopron	1981	HELY	KE
Noszlopy Gáspár kilátó		Hidegkút	1983	HELY	KE
Szőlő-kilátó (Kálvária kilátó)	Kiss István	Szekszárd	1983	HELY	ME
Sipos-hegyi kilátó		Fonyód	1987	HELY	ME
Kaán Károly-kilátó		Budakeszi	1988	HELY	KE
Sós-hegyi kilátó	Buzás Endre	Pécs	1988	HELY	KE
Karancs-kilátó		Somoskőújfalu	1989	HELY	ME

1990 után

Gloriette-kilátó		Sopron	1993	HELY	TÍP
Vasvári kilátó		Vasvár	1993	HELY	KE
Harangodi kilátó	Ekler Dezső	Nagykálló	1993	TÁJ	ME
Hilltop Borászat kilátója		Neszmély	1994	HELY	ME
Szent László-kilátó	Makovecz Imre	Mogyoród	1994	TÁJ	KE
Óház kilátó		Kőszeg	1996	HELY	ME
Ó-Hubertusz kilátó		Ágfalva	1998	HELY	TÍP
Sós-tói kilátó	Székely Tibor	Kiskunhalas	2000	HELY	TÍP
Margit kilátó	Dulánszky Jenő	Cserszegtomaj	2000	HELY	KE
Millenniumi kilátótorony		Szilvásvárad	2000	HELY	KE
Festetics kilátó		Gyenesdiás	2000	HELY	TÍP
Kőhegyi kilátó		Zamárdi	2000	HELY	ME

Fekete-hegyi kilátó		Mikóháza	2000	HELY	KE
Bekő kilátó		Kecel	2000	HELY	TÍP
Dunaszentmiklósi kilátó		Dunaszentmiklós	2000	HELY	KE
Milleniumi-kilátó (Bogács)		Bogács	2000	TÁJ	ME
Milleniumi kilátó	Csete György	Cserépfalu	2000	TÁJ	ME
Fülöp-hegyi kilátó		Révfülöp	2001	HELY	KE
Millenniumi kilátó					
Balázs-hegyi kilátó		Orfű	2001	HELY	ME
Buszmegálló kilátó	Scholtz Péter (terv) Iljin Petár (ács)	Nyugotszent- erzsébet	2001	HELY	ME
Somogyvári kilátó	Másfél Építész studio	Somogyvár	2001	HELY	ME
István-Gizella Harangtorony-kilátó		Csesztreg	2001	HELY	ME
Méhesfok kilátó		Kecel	2001	HELY	TÍP
Szép Ilonka kilátó		Pécsvárad	2001	HELY	KE
István-hegyi kilátó	Németh Attila	Bögöte	2001	TÁJ	ME
Böck-hegyi kilátó		Ábrahámhegy	2002	HELY	KE
Strázsahegyi kilátó		Monor	2002	HELY	KE
Kitaibel-kilátó		Vonyarcvashegy	2002	HELY	TÍP
Gábor Antal kilátó	Makovecz Imre	Hetvehely	2002	HELY	KE
Ámos-hegyi kilátó		Eplény	2003	HELY	TÍP
Csatár-hegyi kilátó		Veszprém	2003	HELY	KE
Sötétvölgyi kilátó		Kakasd	2003	HELY	TÍP
Csodabogyó tanösvény k.		Siklós-Máriagyűd	2003	HELY	TÍP
Batsányi-kilátó		Balatongyörök	2003	HELY	TÍP
Major-tetői kilátó		Szarvaskő	2004	HELY	TÍP
Kópházi kilátó		Sopron	2004	HELY	TÍP
Csergezán Pál kilátó	Basa Péter, Czer Péter	Nagykovács	2005	HELY	KE
Vöröskő kilátó		Mátraszentlászló	2005	HELY	ME
Vár-hegyi kilátó		Mecseknádasd	2005	HELY	KE
Zsíros-dombi kilátó	Szatyor Győző	Kökény	2005	HELY	MUL
Ház-hegyi kilátó		Sopron	2005	HELY	TÍP
Sólymos Szilveszter kilátó		Ravaszd	2006	HELY	TÍP
Réti-tó tanösvény kilátója		Tata	2006	HELY	TÍP
Magas-bérc kilátó		Sopron	2006	HELY	KE
Fülelő kilátó		Hernádbüd	2006	HELY	TÍP

Sörház-dombi kilátó		Kópháza	2006	HELY	TÍP
Éger-tetői kilátó		Pécs	2007	HELY	KE
István-kilátó	Szatyor Győző	Kökény	2007	HELY	TÍP
Napszentély-kilátó		Magyarhertelend	2007	HELY	KE
Széll kilátó	Széll József	Bánokszentgyörgy	2007	HELY	TÍP
Bivaly-tói tanösvény kilátó		Rákóczi falva	2007	HELY	KE
Csertalakosi kilátó	Zsuppányi Gyula	Csertalakos	2007	HELY	TÍP
Lasztynai kilátó		Lasztonya	2007	HELY	TÍP
Szécsiszigeti kilátó		Szécsisziget	2007	HELY	TÍP
Vöröskő-hegyi kilátó		Csörnyeföld	2007	HELY	TÍP
Mogyoróska kilátó		Mogyoróska	2008	HELY	KE
Simai kilátó		Boldogkőújfalú	2008	HELY	ME
Kopasz-hegyi kilátó		Csarnóta	2008	TÁJ	ME
Szálas Béla kilátó		Császártöltés	2009	HELY	KE
Belátó-kilátó		Óbánya	2009	HELY	KE
Bátai holt-Duna kilátó		Pörbölly	2009	HELY	TÍP
Sárosi kilátó		Ócsény	2009	HELY	TÍP
Szamosi Élmenytorony		Fülpösdaróc	2010	HELY	KE
Zákányszéki Madárvárta		Zákányszék	2010	HELY	TÍP
Csömötei kilátó		Lukácsháza	2010	HELY	KE
Gombos hegyi Feltámadás kápolna és kilátó		Herceggút	2010	HELY	ME
Magas-hegyi kilátó		Sátorajaujhely	2010	HELY	KE
Halórtorony kilátó		Sarkad	2010	HELY	KE
Soltvadkerti kilátó		Soltvadkert	2010	HELY	TÍP
Tarnaszentmiklósi kilátó		Tarnaszentmiklós	2010	HELY	TÍP
Balatonfűzfői Balaton Bob Kilátó		Balatonfűzfő	2010	HELY	KE
Diána erdei kilátó		Felsőnyárad	2010	HELY	KE
Malom erdei kilátó		Felsőnyárad	2010	HELY	KE
Somogyhársági kilátó		Somogyhárság	2010	HELY	KE
Magyarkert kilátója		Jakabszállás	2011	HELY	ME
Kisfaludy-kilátó		Badacsonytomaj	2011	HELY	KE
Csikóstóttósi kilátó		Csikóstóttós	2011	HELY	ME
Felsőszőlősi kilátó		Felsőszőlő	2011	HELY	TÍP
Templom-hegyi kilátó	Szatyor Győző fafaragó	Villány	2011	HELY	KE
Kistolmácsi kilátó		Kistolmács	2011	HELY	TÍP

Teréz Anya kilátó		Zalaköveskút	2011	HELY	TÍP
Tormaföldeti kilátó		Tormafölde	2011	HELY	TÍP
Napóleon kilátó		Győrújbarát	2011	HELY	TÍP
Kisszékelyi kilátó		Kisszékely	2011	HELY	TÍP
Malomtelelő tavi kilátó		Decs	2011	HELY	TÍP
Kétvölgyi Bűrcza-kilátó		Kétvölgy	2011	HELY	KE
Nagygéci kilátó	Makovecz Imre	Nagygéc	2012	HELY	KE
Boldog Mór kilátó	Benes Gábor	Pannonhalma	2012	HELY	KE
Felsővár-kilátó	Farkas Pál	Szendrő	2012	HELY	KE
Szulejmán kilátó		Kőszeg	2012	HELY	ME
Várhegyi kilátó	Lőrincz Ferenc	Fonyód	2012	HELY	ME
Jánkahegyi kilátó		Zalaegerszeg	2012	HELY	ME
Szent Orbán kilátó		Magyarszerdahely	2012	HELY	TÍP
Csillaghegyi kilátó		Izszakszentgyörgy	2012	HELY	TÍP
Tibolddaróc kilátó		Tibolddaróc	2012	HELY	KE
Kilátó (név nélkül)		Magyargéc	2012	HELY	TÍP
Morotva tavak kilátó		Dejtár	2012	HELY	TÍP
Dobra-tetői kilátó		Hagony	2012	HELY	KE
Csipán-tető kilátó		Mátranovák	2012	HELY	TÍP
Himfai kilátó		Felsőmarác	2012	HELY	TÍP
Hajósi Zarándok Kilátó	Rumi Imre	Hajós	2013	HELY	MUL
Kisari-kilátó		Kisar	2013	HELY	KE
Solti kilátó	Rumi Imre	Solt	2013	HELY	MUL
Kinizsi Pál-kilátó		Nagyvázsony	2013	HELY	KE
Vitéz Bertalan Árpád kilátó		Lókút	2013	HELY	TÍP
Csikvándi kilátó	Győri egyetem	Csikvánd	2013	HELY	KE
Óvár-kilátó		Szigliget	2013	HELY	ME
Mogyorósi-kilátó		Rónafalu	2013	HELY	KE
Pusztaházi Parkerdő kilátó		Bugacpusztaháza	2013	HELY	KE
Malom-hegyi kilátó		Hőgyész	2013	HELY	TÍP
Dabasi kilátó		Sári	2014	HELY	KE
Kígyósi Nagyerdő kilátó és tanösvény		Szabadkígyós	2014	HELY	TÍP
Pandúr-falu ökopark kilátó	Vizer Gábor	Baja	2014	HELY	MUL
Fekete István kilátó		Márkó	2014	HELY	TÍP
Gróf Széchenyi Zsigmond kilátó		Tés	2014	HELY	TÍP

Jutas Vitéz kilátó	Magyar János	Veszprém	2014	HELY	KE
Láz-tetői kilátó		Vállus	2014	HELY	KE
Öreghegyi kilátó		Pápa	2014	HELY	KE
Cséványosi-kilátó		Diósjenő	2014	HELY	ME
Begyeg-kilátó		Mályinka	2014	HELY	KE
Kis-Dél kilátó		Bükkszentkereszt	2014	HELY	TÍP
Kövecsesi Teréz kilátó	Vanya Gyuri	Csesztve	2014	HELY	TÍP
Boldog Özséb kilátó	Koller József	Piliszsántó	2014	HELY	ME
Várhegy-kilátó		Nagylózs	2014	HELY	TÍP
Deseda-kilátó		Kaposvár	2014	HELY	KE
Fertőszentmiklósi kilátó		Fertőszentmiklós	2014	HELY	KE
Dinnyési kilátó		Dinnyés	2014	HELY	KE
János vára kilátó		Kovácsvágás	2014	HELY	TÍP
Dinnyés kilátó		Nyíradony	2014	HELY	KE
Molnár Gábor kilátó		Nagyvázsony	2014	HELY	TÍP
Greszlaki kilátó		Greszlak	2014	HELY	MUL
Bakcsi-tagi-kilátó		Jánd	2015	HELY	TÍP
Csegöldi kilátó		Csegöld	2015	HELY	TÍP
Csodák tornya	Salamin Pál, Salamin Ferenc	Máriapócs	2015	HELY	KE
Gúthi-kilátó	Ványi Zoltán	Nyíradony	2015	HELY	KE
Kalodási-kilátó		Jánd	2015	HELY	TÍP
Pálösszentkúti Erdei kilátó		Petőfiszállás	2015	HELY	KE
Petőrézsi-kilátó	Kocsis Attila	Vámospércs	2015	HELY	KE
Rév kilátó		Csongrád	2015	HELY	KE
Szapáry kilátó		Nyírábrány	2015	HELY	KE
Szent Erzsébet- kilátó		Öttömös	2015	HELY	KE
Centu-tetői kilátó		Szuhafo	2015	HELY	MUL
Újhegyi kilátó		Szuhafo	2015	HELY	MUL
Csönghe-hegyi kilátó		Salföld	2015	HELY	KE
Kecskevár kilátó		Uzsa	2015	HELY	TÍP
Majer Antal kilátó		Szentgál	2015	HELY	TÍP
Ugodi-kilátó (Szár-hegyi kilátó)	Gáncs Attila Tibor	Ugod	2015	HELY	KE
Endrődi Sándor-kilátó		Csopak	2015	HELY	KE
Somlyó-hegyi kilátó		Alsóörs	2015	HELY	KE
Kós-Károly kilátó	Csóka Árpád	Zebegény	2015	HELY	KE
Erdei kilátó		Legénd	2015	HELY	TÍP

Abodi kilátó		Abod	2015	HELY	MUL
Császtai kilátó	Tirpák Bálint	Edelény	2015	HELY	TÍP
Katalin kilátó		Baktakék	2015	HELY	KE
Rudapitechus kilátó	Narmer	Rudabánya	2015	HELY	ME
4 TONÓ kilátó		Vértestolna	2015	HELY	MUL
Scherg Lőrinc-kilátó		Káld	2015	HELY	MUL
Padkői kilátó	Bakonyi Attila	Vállus	2015	HELY	TÍP
Krisztina-kilátó	Piroska László	Dozmat	2015	HELY	KE
Gortva Jójárt kilátó	Gortva Zsolt (tulajdonos)	Pásztó	2015	HELY	ME
Keglevich kilátó		Pétervására	2015	HELY	TÍP
Alsómocsoládi kilátó		Alsómocsolád	2015	HELY	KE
Kövestetői kilátó	Szabó Péter	Hosszúhetény	2015	HELY	KE
Sasfészek-kilátó		Lengyel	2015	HELY	ME
Dévényi Antal-kilátó	Koller József	Piliscsaba	2015	HELY	KE
Bati-kereszt kilátó		Szekszárd	2015	HELY	TÍP
Mária-kilátó		Grábóc	2015	HELY	MUL
Gróf Ambrózy-Migazzi István-kilátó		Kám	2015	HELY	MUL
Alcsútdoboz-kilátó		Csákányospusztá	2015	HELY	MUL
Bánya-tetői kilátó		Visegrád	2015	HELY	KE
Károlyi-kilátó		Pusztafalu	2015	HELY	TÍP
Zselici Csillagpark kilátó (Kardosfai-kilátó)	ER-GA Stúdió	Zselickisfalud	2015	HELY	KE
Bél-Bagosi kilátó		Nyírmártonfalva	2015	HELY	TÍP
Csizmaszári kilátó		Nyírmártonfalva	2015	HELY	TÍP
Diósi kilátó		Nyírmártonfalva	2015	HELY	TÍP
Név nélküli kilátó		Tyukod	2015	HELY	TÍP
Rádika Gyöngye kilátó		Tyukod	2015	HELY	TÍP
Répalaposi kilátó		Nyírmártonfalva	2015	HELY	TÍP
Szabó kilátó		Tyukod	2015	HELY	TÍP
Szabó 2 kilátó		Tyukod	2015	HELY	TÍP
Csengő-tető kilátó		Olaszfalu	2015	HELY	TÍP
Dudáscai Leánykörcsín k.		Szügy	2015	HELY	TÍP
Nagy-kilátó		Magyarnándor	2015	HELY	KE
Fricke György kilátó		Gyórsövényház	2015	HELY	MUL
Rákszáraztó kilátó		Tárnokréti	2015	HELY	MUL
Dávid kilátó		Dunaalmás	2015	HELY	MUL

Erzsébet-kilátó		Naszály	2015	HELY	MUL
Körtvélyesi-kilátó		Vértessomló	2015	HELY	KE
Boldog Buzád kilátó	Makovecz Imre (eredetileg Szárföldre készültek a tervek)	Letenye	2015	HELY	ME
Újhegyi kilátó		Pusztaszentlászló	2015	HELY	KE
Balogh kilátó		Tyukod	2016	HELY	TÍP
Diána kilátó		Tyukod	2016	HELY	TÍP
Erdei kilátó		Tyukod	2016	HELY	TÍP
Gizella Királyné kilátó	Magyar János	Veszprém	2016	HELY	KE
Károlyi-kilátó		Bodajk	2016	HELY	KE
Guckler Károly kilátó	Dr. Lőke Ferenc	Bp II. Ker.	2016	HELY	KE
Petőfi kilátó		Nagyvisnyó	2016	HELY	KE
Prédikálószerk kilátó	Koller József	Dömös	2016	HELY	KE
Kecskés kilátó		Tyukod	2016	HELY	TÍP
Kokashegyi kilátó		Nyíradony	2016	HELY	TÍP
Köncsög kilátó		Helvécia	2016	HELY	TÍP
Százholdas kilátó		Nyírmártonfalva	2016	HELY	TÍP
Telekhegyi kilátó		Nyírmártonfalva	2016	HELY	TÍP
Kálvária kilátó		Veszprémfajsz	2016	HELY	KE
Római Őrtorony kilátó	Főzőr László Fekete Ferenc	Vigántpetend	2016	TÁJ	ME
Ballon kilátó	Garten Studio	Budapest	2016	TÁJ	ME
Őrtorony-kilátó		Sajkod	2017	HELY	ME
Kertvárosi kilátó	Emődi-Kiss Tamás	Bp. XVI. Ker.	2017	HELY	KE
Lombkorona tanösvény		Kaszó	2017	HELY	KE
Lombkorona-tanösvény	Szabó Péter	Pannonhalma	2018	HELY	KE
Lila-hegyi kilátó		Nyúl	2018	HELY	ME
Kömpe szeme kilátó	Szabó Gábor	Szalafő	2018	HELY	KE
Erdész-kilátó		Zalakaros	2018	HELY	TÍP
Nagykanizsai kilátó		Nagykanizsa	2018	HELY	ME
Szalakóta Látogatóközpont kilátója		Sándorfalva	2018	HELY	KE
Szent Vendel Kilátó		Ötvöskőnyi	2018	HELY	KE
Bence-hegyi kilátó	Kruppa Gábor, Merkel Tamás	Velence	2018	TÁJ	KE
Garand-parti kilátó		Szamosbecs	2019	HELY	TÍP
Jánostelki kilátó	Vizer Gábor	Öttömös	2019	HELY	MUL

Lombkorona Tanösvény	Vass-Eysen Ervin	Kecskemét	2019	HELY	KE
Tardosi (Vöröshíd) lombkorona tanösvény	Szabó Péter	Tardos	2019	HELY	KE
Apponyi kilátó		Bátaapáti	2019	HELY	TÍP
Kilátó a sétány végén	Szloszjár György	Dunaújváros	2019	HELY	KE
Nagyradai kilátó		Nagyrada	2019	HELY	TÍP
Nagyéri kilátó		Nagyér	2019	HELY	ME
Jókai-kilátó		Balatonfüred	2019	HELY	TÍP
Novai kilátó		Nova	2019	HELY	TÍP
Kecskeméti Arborétum	Fabriz Mészáros Dóra	Kecskemét	2020	HELY	KE
Átlátó kilátó	SZIE Tájép. Kar Szabolcs Bence Weiszer Ádám hellowood	Taliándörög	2020	HELY	ME
Várhegy kilátó		Szokolya	2020	HELY	KE
Kéz-kilátó	Csikszentmihályi Benjámin	Hollókő	2020	HELY	ME
Ördög-oldali kilátó		Cserháthaláp	2020	HELY	KE
Prónay kilátó	BAHCS művek	Romhány	2020	HELY	KE
Szécsény körút kilátó	Murányi Péter Rigó János	Szécsény	2020	HELY	KE
Kilátó (név nélkül)		Gagyapáti	2020	HELY	KE
Pipiskei kilátó		Sajószentpéter	2020	HELY	KE
Putnoki kilátó (Mátyás Király kilátó)		Putnok	2020	HELY	KE
Zengő-hegyi kilátó	Rabb Dániel	Pécsvárad	2020	HELY	ME
Bólyi kilátó		Szalafő	2020	HELY	TÁJ
Megyer-hegyi kilátó	VIRTUAL Építész Stúdió	Sárospatak	2020	HELY	KE
Sástói kilátó		Gyöngyös	2020	HELY	ME
Pákozd-sukoró Arborétum k.		Pákozd	2020	HELY	KE
Bölömbika-kilátó	Komáromi Tas	Újlőrincfalva	2021	HELY	MUL
Fattyúszerkő kilátó	Komáromi Tas	Poroszló	2021	HELY	MUL
Küszvágó csér kilátó	Komáromi Tas	Újlőrincfalva	2021	HELY	MUL
Lábasház kilátó	ANTARI	Kiköre	2021	HELY	KE
Tisza-kécskei kilátó		Tisza-kécske	2021	HELY	KE
Naplás-tavi kilátó	Robert Gutowski	Budapest	2021	HELY	KE
Szent Korona kilátó		Kisgyőr	2021	HELY	KE

Nemesvitai kilátó		Nemesvita	2021	HELY	TÍP
Hamvas Béla kilátó		Balatonberény	2021	HELY	KE
Bölcső-hegyi kilátó	Koller József	Szentendre	2021	HELY	KE
Madármegfigyelő torony		Dinnyés	2021	HELY	TÍP
Bivaly merengő kilátója	Paradigma Ariadne	Sándorfalva	2021	TÁJ	KE
Kecske-hegyi kilátó		Fertőrákos	2022	HELY	TÍP
Somoshegyi kilátó	Megaron 17 Paksi András	Balatonberény	2022	HELY	KE
Kápolnapusztai kilátó		Zalakovár	2022	HELY	KE
Anna-hegyi kilátó		Törökbálint	2022	HELY	ME
Bányászati Múzeum k.		Oroszlány	2023	HELY	ME
Hollófészek kilátó	Szatyor Győző	Bakóca	2023	HELY	KE
Nagyvölgy-tetői kilátó		Szomolya	2024	HELY	TÍP

IRODALOMJEGYZÉK

Nyomtatott források

1. BENE TAMÁS: ÖT MUNKA LASSÍTVÁ. Egy performatív építészeti kutatás kibontása. Doktori szakdolgozat. Kézirat. MOMÉ, Doktori Iskola, Építőművészeti DLA, Budapest, 2022.
2. GION A. CAMINADA: THE ADULA – A LIGHTHOUSE FOR CITY AND COUNTRY. In: Adam Hubertus (szerk.), Lookout. Architecture with a view. S AM Swiss Architecture Museum, Basel, 2013. 18-25.o.
3. FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: CASPAR DAVID FRIEDRICH. Helikon Kiadó, Budapest, 1986.
4. FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: A MELANKÓLIA DICSÉRETE. Jelenkor, Budapest, 2018.
5. EDWARD T. HALL: REJTETT DIMENZIÓK. Gondolat könyvkiadó, Debrecen, 1980. Fordította: Falvai Mihály.
6. HANKISS, ELEMÉR. NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A TÁRGYAK „EGZISZTENCIÁLIS” FUNKCIÓJÁRÓL. In: Tárgyak és társadalom I., szerk: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem, 2002. 47-56.o.
7. ADAM HUBERTUS: INTRODUCTION. in: Adam Hubertus (szerk.), Lookout. Architecture with a View. S AM Swiss Architecture Museum, Basel, 2013. 1.o.
8. ADAM HUBERTUS: THE PAST AND PRESENT OF LOOKOUT ARCHITECTURE. in: Adam Hubertus (szerk.), Lookout. Architecture with a View. S AM Swiss Architecture Museum, Basel, 2013. 4-14.o.
9. JANÁKY ISTVÁN: A KIDOLGOZOTTSÁG. Élet és Irodalom, XLVI. Évf. 32. Szám, 2002. 09. 09. 15.o.
10. JUHANI PALLASMAA: A BŐR SZEMEI. Typotex, Budapest, 2018. 13.o.
11. DR. JANKOVICS MARCELL: AZ ALPINIZMUS (HEGYMÁSZÁS) TÖRTÉNETE ÉS SZEREPE A MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN. 1910/11 – i. sorozat, XCVI. syllabus, Budapest, 1910.
12. JOACHIM RITTER: A TÁJ – AZ ESZTÉTIKUM FUNKCIÓJA A MODERN TÁRSADALOMBAN. Pompeji, VI. évf. 1995/3, Szeged, 1995. 132-148.o. Fordította: Nádori Lídia.
13. JOACHIM KLEINMANN: SEE SICK? ON THE JOYS OF BEHOLDING AND BUILDING. in: Adam Hubertus (szerk.), Lookout. Architecture with a View. S AM Swiss Architecture Museum, Basel, 2013. 16-25.o.
14. KISBERZSENYI-NAGY GYÖRGY: AZ ÉPÍTÉSZET LÁTHATATLAN STRUKTÚRÁI. DLA-tanulmány, BME Építőművészeti Doktori Iskola, 2017.
15. RADNÓTI SÁNDOR: A TÁJ KELETKEZÉSTÖRTÉNETEI. Atlantisz, Budapest, 2022.

16. RADNÓTI SÁNDOR: A TÁJ. ADALÉKOK FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNELMI FOGALMÁHOZ. MTA székhelyi előadás, 2020. 02. 17.
17. RADNÓTI SÁNDOR: SIMMEL ÉS A TÁJ. Replika 112, 9-13.o. 2019.
18. STANLEY KUBRICK: 2001: ŰRODÜSSZEA. 141”, USA, 1968
19. TILLMANN J. ATTILA: TENGEREK, EGEK. Typotex, Budapest, 2023.
20. VARGA BÁLINT: AZ EZREDÉVES KIÁLLÍTÁS. in: Laczó Ferenc, Varga Bálint (szerk.): Magyarország globális története 1869-2022, Corvina, Budapest, 2023. 54-57. oldal.
21. VILLÁNYI LÁSZLÓ: IDŐKÖZBEN. Orpheusz Könyvek, Budapest, 2003.
22. WEÖRES SÁNDOR: AZ ELVESZÍTETT NAPERNYŐ. 1953.

Internetes források

1. ANCIENT LIGHTHOUSES - 5: THE PHAROS OF ALEXANDRIA. https://www.researchgate.net/publication/33357633_Ancient_Lighthouses_-_5_The_Pharos_of_Alexandria megtekintve: 2022. 12. 21.
2. BUREAU INTERNATIONAL DES EXPOSITIONS. <https://www.bie-paris.org/site/en/all-world-expos> megtekintve: 2022. 10. 20.
3. CSÁNYI VILMOS: AZ EGYEZMÉNYES CSOPORTOK ÉS A GLOBALIZÁCIÓ, Magyar Tudomány, 2002/6 762. Oldal <http://www.matud.iif.hu/02jun/csanyi.html> megtekintve: 2023. 04. 28.
4. DÁNÉL MÓNKA: TÁJ, ATMOSZFÉRA, ÉRZÉKEK. <https://litera.hu/magazin/kritika/atmoszfera-legkor-haptikus-erzek.html>, megtekintve: 2023. 10. 14.
5. DONA GUIMARES: EXPLORING ENGLISH FOLLIES IN: THE NEW YORK T. 1982. 09. 26. On-line archivumban: <https://www.nytimes.com/1982/09/26/magazine/exploring-english-follies.html> megtekintve: 2022. 10. 27.
6. ENSAMBLE STUDIO: STRUCTURES OF LANDSCAPE <https://www.youtube.com/watch?v=xBogzw4Pmhl> megtekintve: 2023. 05. 18.
7. GEODÉZIAI MÉRŐTORNYOK MAGYARORSZÁGON <https://www.turistamagazin.hu/hir/tudtud-mik-azok-a-geodeziai-tornyok-es-hanyvan-beloluk-hazankban> megtekintve: 2023. 11. 03.

8. MÁRKUS GYÖRGY: A „KULTÚRA ANTINÓMIAI”, in Márkus Gy.: Kultúra, tudomány, társadalom. A kultúra modern eszméje. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017. 780. oldal
<https://epa.oszk.hu/00000/00012/00010/01.htm>
megtekintve: 2023. 03. 01.
9. MÉRŐ LÁSZLÓ: JÁTÉKELMÉLET - KOOPERÁCIÓ ÉS VERSENGÉS EGYIDEJÜLEG, KUTATÓK Éjszakája, Budapest Science Meetup, 2014. 8:19-11:24 perc.
<https://www.youtube.com/watch?v=EYQSYiDugB4&list=PLKcDqnljzherRg58ln2roLpM2kr0s4l-d&index=3>
megtekintve: 2023. 12. 04.
10. MICHAEL JOHN SEYMOUR: THE IDEA OF BABYLON: ARCHEOLOGY AND REPRESENTATION IN MESOPOTAMIA. Doctoral thesis. UCL (University College London), 2006. 14. oldal
<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1445913/>
megtekintve: 2022. 12. 21.
11. OTTLIK GÉZA: CSILLAGSZÓRÓK AZ ÉJSZAKÁK.
https://www.youtube.com/watch?v=JdxD_RPiHRA
megtekintve: 2023. 03. 30.
12. PANORAMA. BRITANNICA SZÓCIKK
<https://www.britannica.com/art/panorama-visual-arts#ref139306>
megtekintve: 2023. 05. 03.
13. PETRARCA-LEVÉL.
https://latomus.eoldal.hu/cikkek/Klasszikus_levelek/Petrarca_Ut_a_Mont_Ventoux-ra.html
megtekintve: 2023. 01. 31.
14. RADNÓTI SÁNDOR: A TÁJ. ADALÉKOK FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNELMI FOGALMÁHOZ. 2020. 02. 17.
<https://www.youtube.com/watch?v=FTkIN8j2Y5A>
megtekintve: 2023. 01. 26.
15. RADNÓTI SÁNDOR: SIMMEL ÉS A TÁJ, 11. OLDAL.
http://real.mtak.hu/105969/1/replika_112-02_radnoti.pdf
megtekintve: 2023. 04. 26.
16. STAUNTON COUNTRY PARK, FOLLIES TRAIL.
<https://www.stauntoncp.co.uk/en/hub/765>
megtekintve: 2024. 01. 22..
17. TOMAY TAMÁS: 33 MUNKA, MONDJUK MUNKÁNKÉNT 3 MONDAT, TEHÁT ÖSSZESEN 99 MONDAT, SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁS, IDÉZET: 16:50-TÓL.
<https://mta.videotorium.hu/hu/recordings/8671/33-munka-mondjuk-munkankent-3-mondat-tehat-osszesen-99-mondat-tomay-tamas-szekfoglalo-eloadasa>
megtekintve: 2024. 01. 23.
18. VIEWING PLATFORM FOR THE PANORAMIC VIEW OF CONSTANTINOPLE (Jules-Arsène Garnier, Copenhagen, 1882) in: John Trafton: History as a Virtual Reality Experience, 2020. 03. 16.
<http://www.johntrafton.com/1917>
megtekintve: 2024. 01. 23.
19. VORDERASIATISCHES MUSEUM, FALKÉPEK.
<https://www.smb.museum/en/museums-institutions/vorderasiatisches-museum/exhibitions/detail/ancient-near-eastern-cultures/>
megtekintve: 2022. 11. 02.
20. HARALD SOHLBERG: WINTER NIGHT IN THE MOUNTAINS. A képről a Norvég Nemzeti Múzeum (Nasjonalmuseet Oslo), két kutatója tartott előadást 2021 január 14.-én.
<https://www.youtube.com/watch?v=vJ-2BRmRv-O>
megtekintve: 2023. 05. 10.

KÉPJEGYZÉK

1. Ideiglenes kilátó köddel. Alpokalja, Kendig-tető, 2020. december 20.
Forrás: Saját fotó.
2. Tonina központi piramisa, Maya Templom, Mexikó, X. század.
Forrás: J. Antonio Cruz Coutino, Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Tonin%C3%A1>
3. Erődtemplom, XIII.-XVI. század. Prázmár, Erdély.
Forrás: kirandulastippek.hu, Forrás: <https://kirandulastippek.hu/szaszfold/prazsmar-erodtemplom>
4. Erődtemplom, XIII-XVII. század. Szászhermány, Erdély.
Forrás: Civertan – Wikipedia. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Sz%C3%A1szherm%C3%A1nyi_er%C5%91dtemplom
5. Képkocka a SpaceX Starlink projekt Britannicán közölt videóból.
Forrás: <https://www.britannica.com/video/243082/SpaceX-Starlink-satellite-train-2019>
6. C. D. Friedrich: Szerzetes a tenger mellett. Drezda, 1808-1810.
Forrás: <https://www.meisterdrucke.hu/fineart-nyomatok/Caspar-David-Friedrich/56459/Szerzetes-a-tenger-mellett.html>
7. Görög színház. Aigeira Kr.e. 280-250, Korintosz, Görögország.
Forrás: Heinz Schmitz. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%93kori_g%C3%B6r%C3%B6g_s%C3%ADnh%C3%A1z#/media/F%C3%A1jl:Aigeira2.JPG
8. Toni Pecoraro: Tornyokkal tell középkori Bologna. Metszet. Agrigento, Szicília, 1958
Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Medieval_Bologna.jpg
9. Giovanni Antonio Dosio: Cortile de Belvedere a Vatikánban. Rajz, 1558-1561 között.
Uffizi.
Forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Giovanni_antonio_dosio,_cortile_del_belvedere_secondo_il_progetto_del_Bramante.jpg
10. Freston Tower, 1569-1655. Freton, Suffolk, Anglia.
Forrás: wikipedia.org Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Freston_Tower#/media/File:Freston_Tower_Aug_2007.jpg
11. /1.-22. Különböző típusú folyk a Folly Fellowship kategóriát követve.
Forrás: The Folly Fellowship, alapítva 1988. <http://follies.org.uk/>
12. Prospect Tower. XVI. század, Cothele Estate, Cornwall, Anglia.
Forrás: Mike Bygrave, wikipedia.org,
Forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/Prospect_Tower#/media/File:Cotehele_Tower_-_geograph.org.uk_-_1074671.jpg
13. Spire of Lloyd, 1791, Hill of Lloyd, Írorság.
Forrás: wikipedia. Forrás: https://upload.Wikimedia.Org/wikipedia/commons/6/66/spire_of_loyd_-_geograph.Org.Uk_-_448355.Jpg
14. Jules-Arsène Garnier: Viewing platform for the panoramic view of Constantinople, Koppenhága, 1882
Forrás: <https://www.TheLondonerd.Com/tag/robert-barker/>
15. Belvedere a landschaftspark spiegelsberge területén, Halberstadt, Németország, 1782
Forrás: https://de.Wikipedia.Org/wiki/belvedere_%28spiegelsberge%29
16. Zaubershöhle, Niederwald, Németország, 1790
Forrás: <https://rheingaulinie.De/de/entdecker-touren/die-zauberhoehle>
17. Zaubershöhle, Niederwald, Németország, 1790
Forrás: <https://www.Rheinsteig.De/a-zauberhoehle>
18. J. M. William Turner: Tsó, gőz, sebesség, A Great Western Railway, 1844. Nemzeti galéria, London.
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/rain,_steam_and_speed_%e2%80%93_the_great_western_railway
19. Goethe-torony, Karlovy Vary, 1889
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/goethe%27s_lookout
20. Goethe-torony 2008-ban, Karlovy Vary, 1889
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/goethe%27s_lookout
21. Bismarck-torony, Janówek, Lengyelország, 1889
Forrás: <http://www.Otowroclawpowiat.Pl/news.Php?Id=119915&tytul=wieze-pomniki-i-marynowany-sled-bismarcka-czyli-jak-to-sie-zaczelo>
22. Bismarck-torony, Jena, Németország, 1906.1909
Forrás: https://de.Wikipedia.Org/wiki/bismarckturm_%28jena%29
23. Bismarck-torony, Konstanz, Németország, 1912
Forrás: <https://www.Tracesofwar.Com/sights/104379/bismarck-tower-konstanz.Htm>
24. Bismarck-torony, Bad Freienwalde, 1895
Forrás: [https://de.Wikipedia.Org/wiki/bismarckturm_\(bad_freienwalde\)](https://de.Wikipedia.Org/wiki/bismarckturm_(bad_freienwalde))
25. Bismarck-torony, Zielona Góra, Lengyelország, 1902
Forrás: [https://de.Wikipedia.Org/wiki/bismarckturm_\(bad_freienwalde\)](https://de.Wikipedia.Org/wiki/bismarckturm_(bad_freienwalde))
26. Latting observatory, New York, USA, 1853. 1856-Ban leégett.
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/latting_observatory
27. Eiffel-torony az építése közben. Párizs, 1888
Forrás: <https://hu.Wikipedia.Org/wiki/eiffel-torony>
28. Blackpool Tower, Blackpool, Lancashire, Anglia, 1894
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/blackpool_tower
29. New Brighton Tower, New Brighton, Wallasey, Cheshire, Anglia, 1898-1900
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/new_brighton_tower

30. li. Friedrich-August-kilátó, Löbauer Berg, Németország, 1854
Forrás: Hedwig Storch, https://en.Wikipedia.Org/wiki/king_frederick_augustus_tower
31. Atomium, Brüsszel, 1956-1958. Tervező: André Waterkeyn
Forrás: <https://hu.Wikipedia.Org/wiki/atomium>
32. Space Needle, Seattle, USA, 1962
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/space_needle
33. Bolt Tower, Ostrava, Csehország, 2015
Forrás: <https://www.Dolnivitkovice.Cz/en/fotogalerie/bolt-tower/>
34. Zon-e Arquitectos: Viewpoint in Minas de Rioseco, Llami, Spanyolország, 2015
Forrás: Imagen Subliminal (miguel de guzmán + rocío romero), <https://www.Archdaily.Com/956288/viewpoint-in-minas-de-rioseco-zon-e-arquitectos>
35. Álvaro Siza Vieira: Zebro Viewpoint, Vilar Barrico, Portugália, 2022
Forrás: Daniel Sousa, forrás: <https://www.Archdaily.Com/1019243/renovation-of-the-zebro-viewpoint-alvaro-siza-vieira>
36. Vlooyberg Tower, Close to Bone, Tielt, Belgium, 2015
Forrás: <https://www.Dezeen.Com/2016/05/03/vlooyberg-tower-close-to-bone-cantilevered-weathering-steel-staircase-observation-belgium/>
37. Vlooyberg Tower, Close to Bone, Tielt, Belgium, 2018.
Forrás: <https://www.Dezeen.Com/2018/07/05/vlooyberg-tower-close-to-bone-arson/>
38. Architektur & Landschaft Stefan Giers: Landmarke Lausitzer Seeland, Senftenberg, Németország, 2008
Forrás: <https://www.Leuchtturm-lausitz.De/umgebung/87-landmarke-lausitzer-seenland.Html>
39. Gantenbein Architekten, Cerro del Obispo, 2011
Forrás: <https://www.Archdaily.Com/279966/cerro-del-obispo-lookout-point-christ-gantenbein>
40. Heike Mutter, Ulrich Genth: Tiger and Turtle – Magic Mountain, Duisburg, Németország, 2011
Forrás: <https://www.Archdaily.Com/186373/tiger-turtle-magic-mountain-heike-mutter-ulrich-genth/5016c96928ba0d141600115e-tiger-turtle-magic-mountain-heike-mutter-ulrich-genth-photo>
- 41/1 Johann Skovsted Arkitekter: Tipperne Bird Sanctuary, Dánia, 2017
Forrás: Rasmus Norlander, <https://www.Archdaily.Com/883075/tipperne-bird-sanctuary-johansen-skovsted-arkitekter>
- 41/2 Kollektiv plus x + Stefanie Rittler: Pier 1/2 cycling shelter, Angern an der March, Austria, 2024.
Forrás: Kollektiv Plus x, https://www.Archdaily.Com/1018795/pier-1-2-cycling-shelter-kollektiv-plus-x-plus-stefanie-rittler?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 41/3 M.Aus Architects: Vysoké Pole kilátó, Vysoké Pole, Csehország, 2022
Forrás: Julius Filip, <https://www.Archdaily.Com/1022937/lookout-tower-vysoke-pole-maus-architects>
- 41/4 Pezo von Ellrichshausen: Lama Pavilion, Yungay, Chile, 2023
Forrás: Pezo von Ellrichshausen, https://www.Archdaily.Com/1007469/lama-pavilion-pezo-von-ellrichshausen?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 41/5 Ateliereen Architecten: Observation Tower, Peize, Hollandia, 2018
Forrás: Ateliereen Architecten, https://www.Archdaily.Com/888436/materials-viewing-tower?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab&ad_source=search&ad_medium=search_result_all
- 41/6 Dethier architectures: belvedere for koblenz, koblenz, németország, 2011
Forrás: Dethier Architectures, https://www.Archdaily.Com/355382/belvedere-for-koblenz-dethier-architectures?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 41/7 Rintala Eggertsson Architects: Seljord Watch Tower, Norvégia, 2008
Forrás: Dag Jenssen, https://www.Archdaily.Com/212966/seljord-watch-tower-rintala-eggertsson-architects?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 41/8 Lars j. Berge a.S.: Madárvárta, Herdla, Norvégia, 2017
Forrás: ljb as: Anders e. Johnsson, <https://www.Archdaily.Com/888565/herdla-birdwatching-tower-ljb-as>
- 41/9 Jensen Architects/Jensen & Macy Architects: Ann Hamilton Tower, Geyserville, USA, 2007
Forrás: Richard Barnes, <https://www.Archdaily.Com/120745/ann-hamilton-tower-jensen-architects-jensen-macy-architects>
- 41/10 De Gouden Liniaal Architecten: Observation Tower Negenoord, Dilsen-stokkem, Belgium, 2016
Forrás: Filip Dujardin, <https://www.Archdaily.Com/871476/observation-tower-negenoord-de-gouden-liniaal-architecten>
- 41/11 Avanto: Lookout Tower, Helsinki, Finnország, 2000-2002
Forrás: Jussi Tiainen, <https://avan.To/works/lookout-tower/>
- 41/12 Ateliereen Architecten: Lookout Salas, Chirby, Csehország, 2018
Forrás: Marzper, wikipedia, https://commons.Wikimedia.Org/wiki/file:rozhledna_sala%5a1_1.Jpg
- 41/13 Šebo lichý architects: lookout tower on devínska kobyla, bratislava, szlovákia, 2020
Forrás: Tomas Manina, <https://www.Archdaily.Com/978586/lookout-tower-in-devinska-kobyla-architects-sebo-lichv>
42. Carl-viggo Holmebakk: Sohlbergplassen, Rondane, Norvégia, 2006
Forrás: https://www.Archdaily.Com/485946/sohlbergplassen-viewpoint-carl-viggo-holmebakk?Ad_medium=office_landing&ad_name=article
43. Harald Sohlberg: Winter Night in the Mountains, 1914, National gallery, Oslo.
Forrás: https://en.Wikipedia.Org/wiki/winter_night_in_the_mountains#/media/file:harald_sohlberg_-_winter_night_in_the_mountains_-
44. Laac Architekten: Top of Tyrol, Stubai Glacier, Ausztria, 2009.
Forrás: <https://architectureul.Com/architecture/top-of-tyrol>
45. Snøhetta: Tverrfjellhytta, Norwegian Wild Reindeer Pavilion, Hjerinn, Norvégia, 2011
Forrás: <https://old.Snøhetta.Com/project/2-tverrfjellhytta-norwegian-wild-reindeer-pavilion>

- 46/1. Rad+ar: Pusaran Ocean Deck, Indonesia, 2024
Forrás: William Sutanto, https://www.Archdaily.Com/1018760/pusaran-ocean-deck-rad-plus-ar-research-artistic-design-plus-architecture?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 46/2. Snoherr: Filso Visitor's Center, Henne, Dánia, 2018
Forrás: Carsten Ingemann, https://www.Archdaily.Com/1007048/filso-visitors-center-schonherr?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 46/3. Carles Enrich Studio: Recovery of Merola's tower, Puig-reg, Spanyolország, 2019
Forrás: José Hevia, https://www.Archdaily.Com/931955/recovery-of-merolas-tower-carles-enrich-studio?Ad_medium=gallery
- 46/4. Elemental: Las Cruces Lookout Point, Las Cruces, Mexikó, 2010
Forrás: Iwan Baan, https://www.Archdaily.Com/447588/las-cruces-lookout-point-elemental/52817ae0e8e44ee46e000114-las-cruces-lookout-point-elemental-photo?Next_project=no
- 46/5. Acid Consultoria Técnica: Del Castillo Lookout, Cabezabellosa, Spanyolország, 2022
Forrás: Jesús Granada, https://www.Archdaily.Com/977898/del-castillo-lookout-acid-consultoria-tecnica/622119df7fe18d0165edda1a-del-castillo-lookout-acid-consultoria-tecnica-photo?Next_project=no
- 46/6. Hfh architects: Lookout Point Espinazo del Diablo, Mexikó, 2010
Forrás: Iwan Baan, https://www.Archdaily.Com/135507/lookout-point-espinazo-del-diablo-hfh-architects?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 46/7. Carlos Seoane: Pedra da la Lookout Point, Ribeira, Spanyolország, 2016
Forrás: Ana Amado, https://www.Archdaily.Com/875548/mirador-pedra-da-ra-carlos-seoane?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
- 46/8. Messner Architects: Monte Specie 2305 a.S.L. Lookout, Dobbiaco, Olaszország, 2015
Forrás: Messner Architects, https://www.Archdaily.Com/771394/monte-specie-2305m-asl-lookout-messner-architects?Ad_source=search&ad_medium=projects_tab
47. Albrecht Dürer: Melencolia I, Rézkarc, 1514
Forrás: [https://en.Wikipedia.Org/wiki/melencolia_i#/media/File:albrecht_d%3Bcrer_-_melencolia_i_-_google_art_project_\(agddr3ehmngya\).Jpg](https://en.Wikipedia.Org/wiki/melencolia_i#/media/File:albrecht_d%3Bcrer_-_melencolia_i_-_google_art_project_(agddr3ehmngya).Jpg)
48. Peter Zumthor: Klaus testvér kápolnája, Mechernich, Németország, 2007
Forrás: <https://nomadbiba.com/bruder-klaus-field-chapel/>
49. Ensemble studio: Domo, Tippet Rise Art Center, USA, 2016
Forrás: <https://www.ensemble.info/domo>
50. Jürgen Mayer: Metropol parasol, Plaza de la Encarnación, Sevilla, 2011
Forrás: <https://www.andalucia.org/en/sevilla-cultural-tourism-metropol-parasol>
51. Magyarország kilátóinak építési periódusai
Forrás: Saját szerkesztés.
52. Gloriette-kilátó, Fertőboz, 1801-1802. Fotó: erdeiprogramok.hu.
Forrás: https://erdeiprogramok.Hu/wp-content/uploads/2018/01/gloriette_kilato.Jpg
53. Disznó-kő-kilátó, Mezőzombor, XVIII. század.
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, <https://www.Termesztjaro.Hu/hu/poi/kilato/diszn0-ko-kilato/44163384/>
54. István-kilátó, Mecsek, 1915
Forrás: Jezsuita levéltár, <https://www.Facebook.Com/photo.Php?Fbid=3989741651105297&id=360661200680045&set=a.360734660672699>
55. Flóra-pihenő, Mecsek, 1894
Forrás: Német-Bucsi Attila, MTSZ forrás: <https://www.Termesztjaro.Hu/hu/poi/kilato/flora-piheno-pecs-/23483537/>
56. Óvári messzelátó, Balatonalmádi, 1900
Forrás: Veszelo szki Zsolt, funiq.Hu, forrás: <https://www.termesztjaro.hu/hu/poi/kilato/ovari-messzelato-balatonalmadi-/36101323/>
57. Zsófia-kilátó, Lillafüred, 1900
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.Termesztjaro.Hu/hu/poi/kilato/zsofia-kilato-lillafured-/800986826/>
58. Habsburgwarte 1904-ben, Bécs, 1889
Forrás: fortepan, <https://fortepan.Hu/hu/photos/?Q=habsburgwarte>
59. Habsburgwarte ma, bécs, 1889
Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/habsburgwarte>
60. János-kilátó 1960-ban, Mecsek, 1910
Forrás: fortepan, <https://fortepan.Hu/hu/photos/?Q=j%3Ca1nos%20kil%3Att%3B3>
61. János-kilátó ma, Mecsek, 1910
Forrás: Saját fotó
62. Kozmáry-kilátó, Mátrafüred, 1900
Forrás: <https://www.termesztjaro.hu/hu/poi/kilato/kozmary-kilato/44163429/#dmlb=1>
63. Írott-kő-kilátó, Írott-kő, 1913
Forrás: Saját fotó.
64. Ybl Miklós: Gloriette, Andrassy-út, 1884
Forrás: <https://www.turistamagazin.hu/hir/az-emlekmu-amit-pesten-epitettek-fel-de-budan-all>
65. Ybl Miklós: Széchenyi-kilátó, Széchenyihegy, áthelyezés: 1896
Forrás: https://hu.Wikipedia.Org/wiki/sz%c3%a9chenyihegy#/media/f%3Ca1jl:sz%c3%a9chenyi_monument,_sz%c3%a9chenyi_hill,_budapest.Jpg
66. A korábbi fa kilátó, János-hegy, 1906-ban
Forrás: https://pestbuda.Hu/cikk/20200908_erzsebet_kiralynenak_koszonhetjuk_budapest_legszebb_kilatojat

67. Klunzinger Pál látványterve a kilátó pályázatán
Forrás: https://pestbuda.hu/cikk/20200908_erksebet_kiralynenak_koszonhetjuk_budapest_legszebb_kilatojat
68. Klunzinger Pál tervének részlete a kilátó pályázatán
Forrás: https://pestbuda.hu/cikk/20200908_erksebet_kiralynenak_koszonhetjuk_budapest_legszebb_kilatojat
69. Az Erzsébet-kilátó az 1950-es években
Forrás: https://pestbuda.hu/cikk/20200908_erksebet_kiralynenak_koszonhetjuk_budapest_legszebb_kilatojat
70. Az Erzsébet-kilátó mai képe
Forrás: https://pestbuda.hu/cikk/20200908_erksebet_kiralynenak_koszonhetjuk_budapest_legszebb_kilatojat
71. Franz Zell: Sasbérc-kilátó, Buják, 1910-es évek vége
Forrás: Saját fotó.
72. Földmívelésügyi m. Kir. Min. Igazgatósági ép. Ezredéves Országos Kiállítás, 1896
Forrás: https://24.Hu/kultura/2015/10/01/a-kor-melyben-millioik-nyuzsogtek-a-varosliget-mara-eltunt-epuleteiben/#google_vignette
73. Horvát iparcarnok, Ezredéves Országos Kiállítás, 1986
Forrás: https://24.Hu/kultura/2015/10/01/a-kor-melyben-millioik-nyuzsogtek-a-varosliget-mara-eltunt-epuleteiben/#google_vignette
74. Járművek csarnoka, Ezredéves Országos Kiállítás, 1986
Forrás: https://24.Hu/kultura/2015/10/01/a-kor-melyben-millioik-nyuzsogtek-a-varosliget-mara-eltunt-epuleteiben/#google_vignette
75. Mezőgazdasági pavilon, Ezredéves Országos Kiállítás, 1986
Forrás: https://24.Hu/kultura/2015/10/01/a-kor-melyben-millioik-nyuzsogtek-a-varosliget-mara-eltunt-epuleteiben/#google_vignette
76. Erdészeti pavilon, Ezredéves Országos Kiállítás, 1986
Forrás: https://24.Hu/kultura/2015/10/01/a-kor-melyben-millioik-nyuzsogtek-a-varosliget-mara-eltunt-epuleteiben/#google_vignette
77. Magyar pavilon (Vadász kastély) Bécs, 1910
Forrás: Örökség 2010/2 9. Oldal
78. Vajda Péter-kilátó, Kőris-hegy, 1920 Fotó: 1933,
Forrás: https://fortepan.hu/hu/photos/?Q=k%5c5g1ris-hegy_adomanyozok_kieselbach_tamas
79. Vajda Péter-kilátó, Kőris-hegy, 1920
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/vajda-peter-kilato/23449303/>
80. Vajda Péter-kilátó, Kőris-hegy, 1920
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/vajda-peter-kilato/23449303/>
81. Árpád-kilátó, Látó-hegy, 1929
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/arpad-kilato/20242025/#dmlb=1>
82. Hanák Kolos-kilátó, Mátra, 1929
Forrás: <https://gyongyos-matra.hu/list-page/1371-szepkilatas-kilatok-kilatopontok/5185-hanak-kolos-kilato>
83. Julianus-kilátó, Nagymaros, 1938
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, forrás: <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/julianus-kilato-hegyes-teto-/22184663/>
84. Zsitvay-kilátó, Nagyvilám, 1933
Forrás: https://fortepan.hu/hu/photos/?Q=zsitvay-kil%5c3a1t%5c3b3_adomanyozok_schermann_akos
85. Millenniumi-kilátó, Cserépfalu, 2000
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, Forrás: <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/millenniumi-kilato-cserepfalu-/24375314/>
86. Szulejmán-kilátó, Kőszeg, 2012
Forrás: Tamás Csaba, Irottó Natúrpark Egyesület, Forrás: <https://www.termeszettaro.hu/en/poi/lookout-tower/szulejman-kilato-koszeg-/23302063/>
87. Kopasz-Hegyi-kilátó, Csarnóta, 2008
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, Forrás: <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/kopasz-hegyi-kilato-csarnota-/23184508/>
88. Károly-kilátó, Sopron, 1936, Tervező: Winkler Oszkár
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/karoly-kilato-sopron-/24221633/>
89. Galya-kilátó, Galyatető, 1934
Forrás: <https://hu.Wikipedia.Org/wiki/galya-kil%5c3a1t%5c3b3>
90. Galya-kilátó, Galyatető, 2025
Forrás: <https://hu.Wikipedia.Org/wiki/galya-kil%5c3a1t%5c3b3>
91. Csere-hegyi kilátó, Alsóörs, 1934
Forrás: Lévai Szusza, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/csere-hegyi-kilato-alsooers-/36101321/>
92. Szent István-kilátó, Somló-hegy, 1938
Forrás: dr. Szentcs Szilárd, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/szent-istvan-kilato-somlo-hegy-/23293420/>
93. Türr István-kilátó, Baja, 1938
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/tuerr-istvan-kilato/23334057/>
94. Lőtér torony-kilátó, Nagyvázsöny, 1940 körül
Forrás: Saját fotó
95. Lőtér torony-kilátó, Nagyvázsöny, 1940 körül
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.termeszettaro.hu/hu/poi/kilato/lotertorony-kilato-nagyvazsöny-/60836619/>

96. Söréttorony, Fellner Jakab-kilátó, Tata, 1939
Forrás: Tóth Judit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/fellner-jakab-kilato/23907814/>
97. Eötvös Károly-kilátó, Szentbékállá, 1951, 1978
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/eotvoes-karoly-kilato/26199147/>
98. Kis-Strázsa-hegyi kilátó, Kopasz-hegy, Pilis, 1951
Forrás: József Békési, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/kis-strazsa-hegyi-kilato/22472001/>
99. Xantus János Gömbkilátó, Balatonboglár, 1950-es évek
Forrás: Lévai Zsuzsa, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/kis-strazsa-hegyi-kilato/22472001/>
100. Tepke kilátó, Cserhát, 1960
Forrás: Saját fotó
101. Borsodbótai kilátó, Borsodbóta, 1970
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/borsodbotai-kilato/804940260/>
102. Maderspach Viktor kilátó, Várpalota, 1960
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/maderspach-viktor-kilato-varpalota-/23116042/>
103. Borsodnádasi kilátó, Borsodnádásd, 1976
Forrás: <https://mapio.Net/pic/p-25763475/>
104. Avasi kilátó, Miskolc, 1963
Forrás: Német-Bucsi Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/avasi-kilato-miskolc-/23189399/>
105. Bazitai TV torony, Zalaegerszeg, 1971
Forrás: Német-Bucsi Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/bazitai-tevetorony-zalaegerszeg-/23110153/>
106. Kékestető TV torony, Kékes, 1981
Forrás: Ötvös Sándor, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/kekesteto-tevetorony-es-kilato/24173141/>
107. TV torony, Misina-tető, 1962
Forrás: Márk Tassy, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/misinai-tevetorony-pecs-/66419330/>
108. Ranzinger-kilátó, Csúcsos-hegy, 1980
Forrás: Saját fotó
109. Kis-tubesi kilátó, Mecsek, 1959
Forrás: Dömsödi Áron, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/kis-tubes/63998669/>
110. Beretzk Péter-kilátó, Szatymaz, 1964
Forrás: Szabó Eszter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/beretzk-peter-kilato-szatymaz-/803880999/>
111. Cigány-hegyi kilátó, Mecsek, 1970
Forrás: Dömsödi Áron, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/cigany-hegyi-kilato/23907861/>
112. Bagolyvár-kilátó, Kökény, 1970
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/bagolyvar-kilato-koekeny-/23293505/>
113. Makovecz Imre-kilátó, Kis-Hárs-hegy, 1970-es évek
Forrás: Nógrádi Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/makovecz-imre-kilato-kis-hars-hegy-/22402422/#dmlb=1>
114. Molnár Gábor kilátó, Lugos-tető, Bakony, 2014
Forrás: Láncai Péter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/molnar-gabor-kilato-lugos-teto-/803877876/>
- 115/1. Kutasi-kilátó, Hajdúhadház, 1994
Forrás: https://www.Turistautak.Hu/images.Php?id=31572&group=180570&table=poi_images
- 115/2. Csegöldi kilátó, Csegöld, 2015
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/csegoeldi-kilato/23146964/>
- 115/3. Vitéz-Bertalan Árpád-kilátó, Papod, 2013
Forrás: Német-Bucsi Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/vitez-bertalan-arpad-kilato/800821198/>
- 115/4. Gróf Széchenyi Zsigmond-kilátó, Tés, 2014
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/grof-szechenyi-zsigmond-kilato-tes-/23116298/>
- 115/5. Majer Antal-kilátó, Szentgál, 2015
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/majer-antal-kilato-szentgal-/23105758/>
- 115/6. Bati Kereszt-kilátó, Szekszárd, 2015
Forrás: dr. Szentes Szilárd, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/bati-kereszt-kilato-szekszard-/23255308/>
- 115/7. Fekete István-kilátó, Márkó, 2014
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/fekete-istvan-kilato-marko-/23113543/>
- 115/8. Nemesvitai kilátó, Nemesvita, 2021
Forrás: Német-Bucsi Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/nemesvitai-kilato/63145882/>
116. Gróf Ambrózy-Migazzi István kilátó, Jeli-arborétum, 2015
Forrás: Gombos Kálmán, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/grof-ambrozy-migazzi-istvan-kilato/44736715/>
117. Scherg Lőrinc-kilátó, Káld, 2015
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/scherg-lorinc-kilato-kald-/22970152/>

118. Hajósi Zarándok kilátó, Hajós, 2013
Forrás: Rumizso, cc, https://hu.Wikipedia.Org/wiki/f%C3%a1tjl:hajosi_kilato1.Jpg
119. Solti kilátó, Solt, 2013
Forrás: magyarmezogazdasag.hu, <https://magyarmezogazdasag.Hu/2018/03/07/kulcsoshaztol-kulcsoshazig/>
120. Centu-tetői kilátó, Szuhafő, 2015
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/centu-tetoi-kilato-szuhafo-/23063841/>
121. Újhegyi-kilátó, Szuhafő, 2015
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/ujhegyi-kilato-szuhafo-/23063755/>
122. 4 Tonó kilátó, Vértestolna, 2015
Forrás: Saját fotó
123. Erzsébet-kilátó, naszály, 2015
Forrás: Saját fotó
124. Dávid-kilátó, Kőpíte-hegy, 2015
Forrás: saját fotó
125. Körtvélyesi-kilátó, Kis-Kopasz-hegy, 2015
Forrás: Saját fotó
126. Jánosteleki-kilátó, Öttömös, 2019
Forrás: Györgyi-Ambró Gergő, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/janosteleki-kilato/801081328/>
127. Pandúr Ökopark kilátója, Baja, 2014
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/pandur-oekopark-kilatoja-baja-/23196291/>
128. Bölömbika-kilátó, Tisza-tó, 2021
Forrás: Pálvölgyi Krisztina, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/boeloembika-kilato-tisza-to-/66606150/>
129. Kűszvágó Csér kilátó, Tisza-tó, 2021
Forrás: Aktív Magyarország, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/kueszvago-cser-kilato-tisza-to-/800529440/>
130. Fattyúszerkői-kilátó, Tisza-tó, 2021
Forrás: Pálvölgyi Krisztina, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/fattyszzerko-kilato-tisza-to-/66626103/>
131. Dévényi Antal-kilátó, Piliscsaba, 2015
Forrás: Nógrádi Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/devenyi-antal-kilato-avagy-a-jenga-torony/19866738/>
132. Naplász-tavi-kilátó, Budapest XVI, 2021
Forrás: Saját fotó
133. Dunaújvárosi kilátó, Dunaújváros, 2019
Forrás: Saját fotó
134. Lombkorona-tanösvény, Pannonhalma, 2018
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/boldog-mor-kilato-es-lombkorona-tanoesveny-pannonhalma-/40062492/>
135. Bence-hegyi kilátó, Velence, 2018
Forrás: Farkas Péter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/bence-hegyi-kilato/26769722/>
136. Bölény kilátó, Szalafő, 2020
Forrás: Saját fotó
137. Somogyvári kilátó, Somogyvár, 2001
Forrás: Szabó Eszter, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/toertenelmi-emlekhely/szent-laszlo-nemzeti-emlekhely-somogyvari-bences-apatsag-romjai-/51000385/>
138. Magyarkert kilátó, Jakabszállás, 2017
Forrás: Martin Edit, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/magyarkert-kilatoja-jakabszallas-/23190168/>
139. Rudapithecus kilátó, Rudabánya, 2016
Forrás: Vasáros Zsolt, <https://epiteszforum.Hu/tizmillio-eves-tortenet-a-monolit-tombok-kozott>
140. A geodéziai tornyok térképe
Forrás: saját szerkesztés turistamagazin.hu alapján
<https://www.Turistamagazin.Hu/hir/tudat-mik-azok-a-geodeziai-tornyok-es-hany-van-beloluk-hazankban>
141. Zengő-kilátó, Pécsvárad, 2020
Forrás: Saját fotó
142. Lila-hegyi kilátó, Győrújbarát, 2018
Forrás: Gulyás Attila, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/lila-hegyi-kilato/44513895/>
143. Csóványosi kilátó, Csóványos, 2014
Forrás: Saját fotó
144. Boldog Özséb kilátó, Pilis-tető, 2014
Forrás: Dabis Silvius B, MTSZ, <https://www.Termeszettjaro.Hu/hu/poi/kilato/boldog-oezszeb-kilato-pilis-teto-/22139322/#dmlb=1>
145. Nagyéri kilátó, Nagyer, 2019
Forrás: https://mako.Helyivilaga.Hu/adatlap/nagyeri_kilato/2192
146. Kéz-kilátó, Felsőtold, 2020
Forrás: Saját fotó
147. Kéz-kilátó, Felsőtold, 2020
Forrás: Saját fotó
148. Táj. Talált „t” alakú faoszlop kiegészítése, kővágóörs, 2020
Az alkotás a kővágóörs alkotótábor egyesület által építészhallgatók számára szervezett workshopon készült.
Az esemény szervezői: Bán Márton, Beke András, Pongor Soma, Zétényi Zsófia voltak.
Az installáció készítői: Varga Liza, Csanády Anna, Baranyai Kata voltak.
Fotó: Pogor Soma.

KÖSZÖNET

Köszönöm a Doktori Iskola tanárainak munkáját.

Somogyi Krisztinának, hogy a látás fontosságára irányította figyelmemet, amely elindította a téma iránti érdeklődésemet.

Témavezetőm, Balázs Mihály biztatását, gondolatait.

A PÁLMA alkotó közösségnek; Zagyvai Sárinak, Guba Sándornak, Vass-Eysen Áronnak, Máté Tominak, Eke Daninak, Hámori Péternek, Kalászi Zolinak, Baló Daninak, Álmosdi Donátnak, Grócz Bencének, hogy hozzászólásaikkal és jókedvükkel segítették munkámat.

A Kővágóörs Alkotótábor Egyesületnek; Bán Marcinak, Pongor Somának és a többieknek, hogy lehetővé tették, hogy a tájról és az építésről több alkalommal együtt gondolkozhassak számos ott megfordult remek emberrel.

Lévai Tamásnak, hogy nagybörzsönyi házában dolgozhattam a szövegen.

Tóth Teodórának a könyvtervezést.

Zétényi Zsófiának, Soltész Juditnak a folyamatos támogatást.

Bene Tamásnak a véget nem érő beszélgetéseket.

Kronavetter Péternek a házi védésre készített alapos opponenciáját, ami sokat segített a dolgozat véglegesítésében.

Köszönöm feleségemnek, Sziszinek a türelmet.

NYILATKOZAT

Alulírott Beke András (lakhely: 1118 Budapest, Torbágy utca 12. 9/35. született: Budapest, 1984. 11. 25. anyja neve: Kovács Éva, személyi igazolvány száma: 527558ME) kijelentem, hogy jelen doktori értekezést magam készítettem és abban csak a megadott forrásokat használtam fel.

Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, egyértelműen, a forrás megadásával megjelöltem.

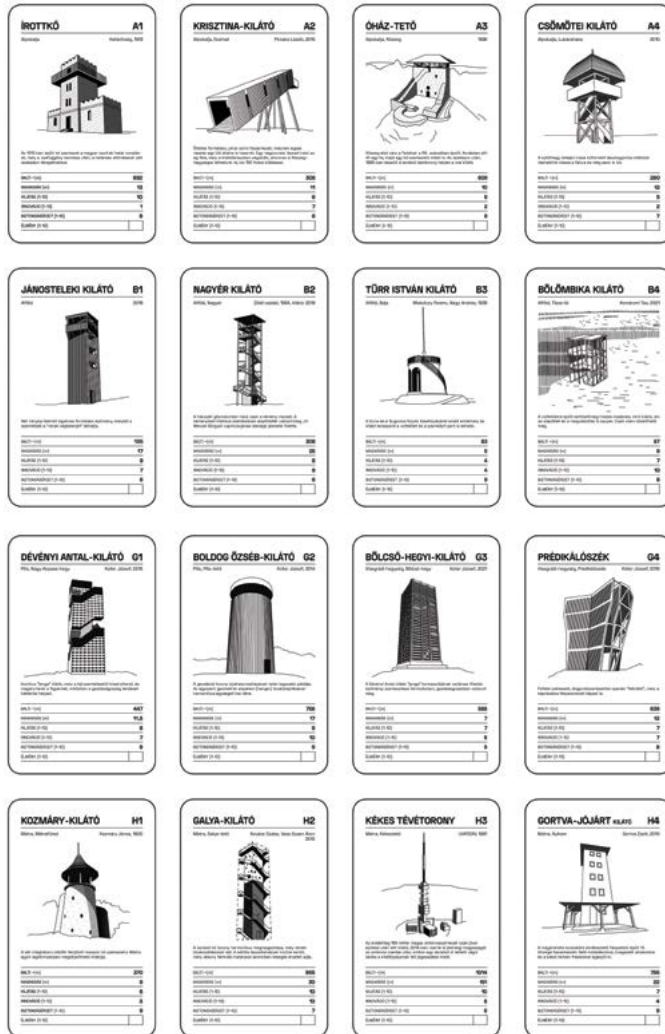
Hozzájárulok a doktori értekezésem interneten történő nyilvánosságra hozatalához korlátozás nélkül, de eseti hozzájárulással.

Budapest, 2025.

Beke András

KILÁTÓS KÁRTYA

Pakli

A kilátók kettős természetűek. Egyrészt kapcsolódik hozzájuk a játékoság, a kíváncsiság és a szabadidő, másrészt szerephez jut az esztétika, a szemlélődés és a táj szépségében való elmerülés is. A kártyajáték ezt a kettősséget szintén magán viseli. Egyrészt játék, mely szórakoztató, de fárasztó is lehet, ugyanakkor az építmények feldolgozása ismeretterjesztő és esztétikai élményt is nyújt.

A magyarországi kilátókészlet kutatását és összegzését a doktori dolgozat előkészítéseként végeztem. A kártyapakli a kutatás mellékleteként készült azért, hogy az egyes kilátók meglátogatása után megrajzolásukkal mélyebben megismerhessem őket. A kártyákon az egyes kilátók rajzai és főbb adatai mellett rövid szöveges ismertetést és szubjektív értékelést is adtam. Az egyes tájegységek kilátói négyesével quartettekbe rendeződnek. A kártyajáték negyvennyolc magyarországi kilátót dolgoz fel, és a régi klasszikus autós kártya mintájára is játszható.

Játékszabály

Kilátós kártya

A játékosok között kiosztjuk az összes lapot. Saját pakliját mindenki hátlapokkal felfelé tartja a kezében. A kör elején mindenki felfordítja a legfelső lapot és a hívó játékos bemondja az általa választott kategóriát és annak számértékét.

A kört az nyeri, akinek a legjobb érték szerepel a kártyáján a hívott kategóriában. A nyertes megkapja a többi játékos kártyáját, melyeket a paklija aljára helyez hátlappal felfelé. Az a játékos, akinek elfogynak a lapjai, kiesik; az nyer, aki a végén minden lapot birtokol.

Quartett

A játékosok közt kiosztjuk az összes kártyát. A soron következő a tőle jobbra ülőtől húz egy lapot. Ha kézben lévő lapok közt egy quartett összegyűlik (négy egyforma betűkóddal rendelkező kártya, pl: A1+A2+A3+A4), azokat leteheti; ha nincs ilyen, akkor a következő játékos jön. Az a játékos veszít, akinél legutoljára marad a „Fekete Péter”, azaz a mobil kilátó (X0) kártya. A quartettek földrajzi egy-ségenként tartoznak össze.

Black Point Railroad Bridge, USA, 1911, Újraépítve 2011-ben
Fotó: wikipedia

Kilátó saját terv, Sirok, 2017
Fotó: Saját fotó

Kilátó, saját terv, Bence-hegy, 2015

MESTERMUNKA

12 lábú ház

A mestermunkára úgy gondolok, mint egy fa szerkezetre, amely a hegyoldalban áll. Kevésbé házként, inkább egy alulról monumentális, felülről barátságosan kicsi struktúraként él a fejében, amelybe sokminden beköltözhetne – itt épp egy kis szálláshely.

Ez az alaphelyzet hasonlít a kilátók alaphelyzetéhez, azzal az eltéréssel, hogy azokban többnyire platformok, lépcsők, korlátok települnek a struktúrába. A beköltözést pedig nem rátelepedésként értem, ahogy egy parazita tömeg települ egy régi építményre, inkább együttélésként. Valahogy úgy, ahogy ez az operátorház költözik a Black Point Railroad forgóhíd szerkezetébe.¹⁴¹

A nyitott rúdszerkezetek és a tömörszerű elemek együttműködése, az átlátható, áttetsző felületek a kilátók esetében is fontos eszközök. Korábban terveztem egy kilátót, amely bár nem épült meg, de hasonló elemekkel operált. Ebben az építményben a szerkezet mindennapi tevékenységekre való használhatóságával is kísérleteztem. Alapelemként létrákat használtam, amelyek együttállásaival az épület és a bútor közötti léptékekkel kísérleteztem.

Egy másik tervemre szintén a mestermunka előzményeként tekintek. A Bence-hegyi kilátó pályázatára készített tervemben a kopasz hegytető körül egy levegőbe emelkedő sétaútvonalként fogalmaztam meg a kilátót. Érdekessége, hogy a hegy legmagasabb pontja érintetlen marad, illetve az is, hogy a „megérkezés szomorúsága”, az otthagynás kényszere kevésbé érvényesül a látogatás során, mert a séta közben, folyamatosan érkezik meg és távozik a szemlélő.

A mestermunkám egy harminc négyzetméter alapterületű épület. Tervezése 2019 elején indult Zebegény északi részén

¹⁴¹ Bővebben: https://en.wikipedia.org/wiki/Black_Point_Railroad_Bridge megtekintve: 2025.03.29.

Megérkezés

a Dunakanyarra néző fás domboldal egy eldugott telkén. A megközelítés a telek alsó oldaláról történik, és az utca itt véget is ér, mert a hegyoldallról az esővizet levezető lejtő irányú vízműs 6-8 méter mélységben átmetszi.

A lejtés nagyon erős, nagyjából 50%-os, így a telek felső részén állva sem érzékelhető a hátsó szomszéd, csupán a domboldal meredek lejtője. Oldalsó szomszéd nincs, így a hely háborítatlan erdőként érzékelhető.

A tervezés során fontos volt számunkra a telken álló növények megőrzése, a terep minél kisebb arányú megbontása, és a kilátás megélésének lehetőségének biztosítása. Az épületet szerkezetként való értelmezéséből egyenesen következik az építmény terep fölé emelkedése, ami a telken átfolyó csapadékvíz kérdését is megoldja, valamint az etikai, tájképi, műszaki és gazdaságossági kérdéseket is jó irányba mozdtja. A faállomány felmérése után az épületet úgy helyeztük el, hogy annak megépítéséhez minimálisan kelljen fát kivágni – végül egy akácot kellett csak kivágnunk.

A kényelmes használhatóság és az építés gazdaságossága szempontjából áldásosnak bizonyul, hogy a beköltöző funkcionális tömeg önmagán belül nem tartalmaz lépcsőt, hanem egyetlen járószinttel rendelkezik. A belső lépcső egyébként aránytalanul nagy alapterületet foglalt volna el.

A hely geomorfológiai szerkezete előrevetíti a lejtős terepre építkezés fő helyi jellegzetességeit: a kisméretű épületek szinte kivétel nélkül a hegy lejtésével párhuzamos irányban, szabadon állnak, értékes növényállománnyal körbe véve. A szintvonalakra merőlegesen elhelyezett hossz-arányú szerkezet ebben a környező beépítésre reagál, bár az inkább csak helyszínrajzi összefüggésként tapasztalható meg.

A megérkezés a telek alsó pontján történik, innen felnézve a struktúra mintegy kiegészíti az erdőt: a fászerkezet a törzsek kuszaságába olvad, az zárt tömeg pedig a lombkoronaszintbe csúszik fel. A bejárata felül/hátul van, így az épület melletti tereplépcsőn felmenve az ember egy egészen kicsi, erdei épület ajtajában találja magát. Belépve a völgy felé egyre nagyobb tágasságot nyújtó

Struktúra

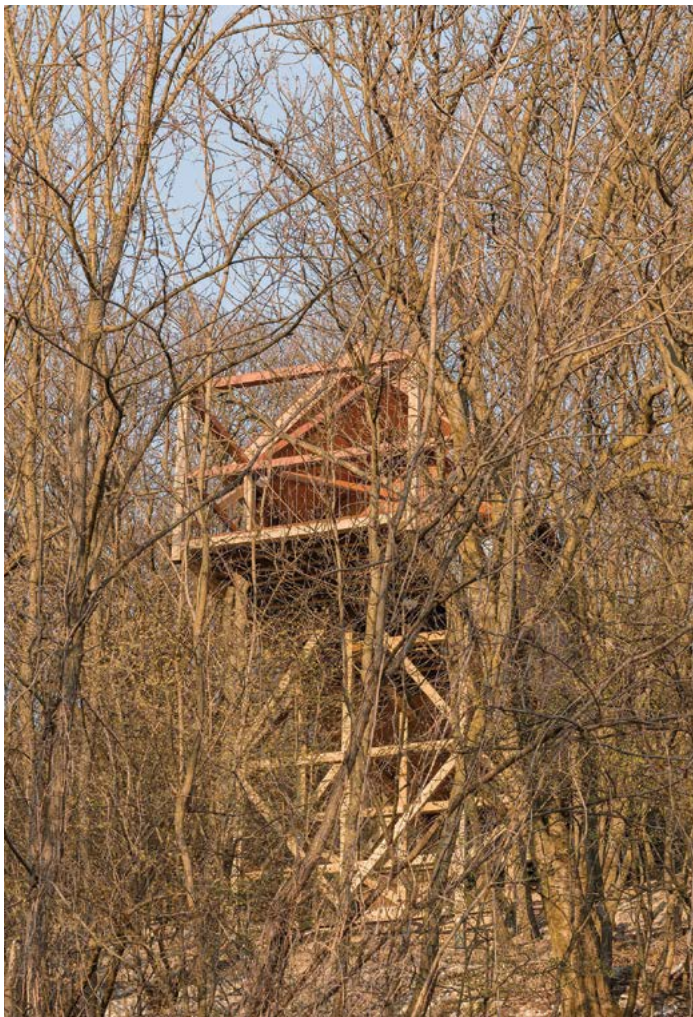

Kíváncsiság

térszekvencia tárul fel, melyen végig haladva az erdő különböző szintjei - a törzsektől a lombkoronáig - mutatkoznak meg: végigmenve vízszintesen másszuk meg a lombkoronát.

Az épületet Zétényi Zsófiával és Soltész Judittal hármasban terveztük. Segítségünkre volt Beke-Tóth Szilvia (belsőépítész), valamint Bimbó Gábor (tartószerkezet). A makettfotókat én, az épületfotókat Danyi Balázs készítette.¹⁴²

142 Bővebben: <https://www.archdaily.com/952877/house-on-12-legs-rjzs-architects>

Illeszkedés

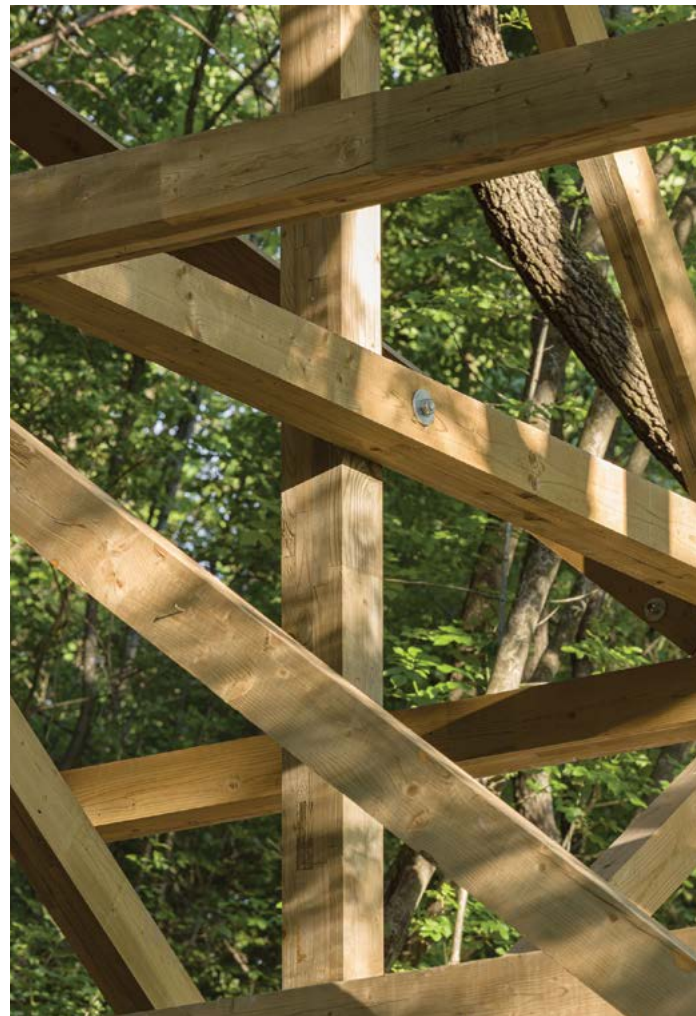
Vízszintes

Házikó

Kltekintés

Struktúra

Dramaturgia

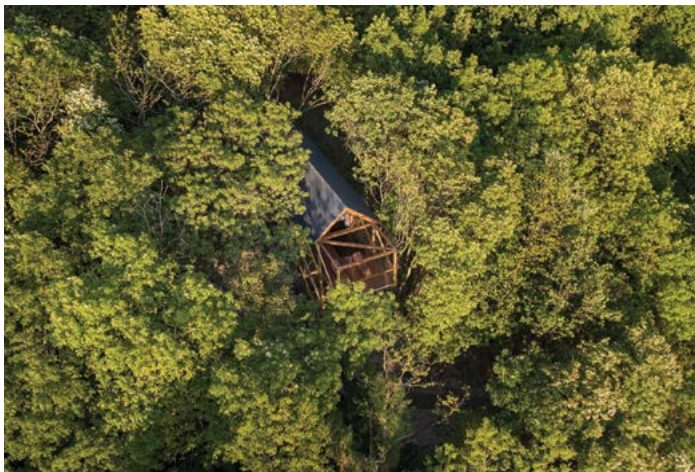
Védetten

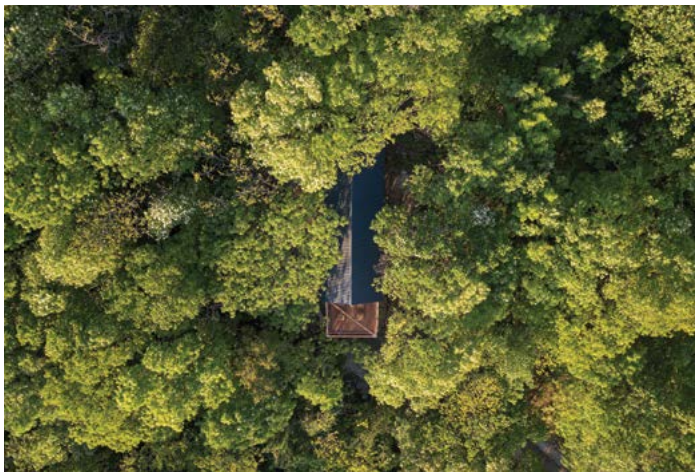
Lombok között

Beköltözés

Megbújva

Lejtőirány

NÉZŐPONTVÁLTÁS

Kilátó a tájban

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Építőművészeti Doktori Iskola

Doktori értekezés

Szerző: Beke András

Témavezető: Balázs Mihály DLA

Könyvterv: Tóth Teodóra

Kártyapakli grafikai munkák: Beke-Tóth Szilvia, Beke András

Kártyapakli fotók: Beke-Tóth Szilvia

Kilátók fotói „saját fotó” megnevezéssel: Beke András

Mestermunka makettfotók: Beke András

Mestermunka épületfotók: Danyi Balázs

Terjedelem: 226 oldal, 124 x 183 mm

Használt betűtípusok: Baskerville, Proxima Nova

Budapest, 2025.